

FREMMED INDFLYDELSE

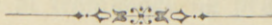
UNDER DEN DANSKE KIRKES TIDLIGSTE UDVIKLING

AF

ELLEN JØRGENSEN

D. KGL. DANSKE VIDENSK. SELSK. SKRIFTER, 7. RÆKKE, HISTORISK OG FILOSOFISK AFD. I. 2

KØBENHAVN

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1908

KAPITEL I.

Indledning.

Nærværende Arbejde fremkom oprindeligt som en Besvarelse af den af Videnskabernes Selskab stillede Opgave: „Fra hvilke Folk har den ældste danske Kirke modtaget Paavirkning med Hensyn til Ordningen af dens indre Styrelse, Lovene og det kirkelige Sprog, Formen for Gudstjenesten og Kirkeskikkene?“ Til Spørgsmaalet var knyttet et Ønske om, at Undersøgelserne særlig skulde rettes mod Minderne om en Paavirkning fra den angelsaksiske Kirke, der i nordisk Forskning var udpeget som særstillet og ejendommelig. Men ved Analysen af angelsaksiske kirkelige Monumenter og ved Læsning af det 10ende og 11te Aarhundredes Biografier og Klosterkrøniker fra England vaagnede Skepsis overfor den almindelige Opfattelse af den angelsaksiske Kirkes Stilling, og en anden Opfattelse fæstnedes under Indflydelse af engelske Forskeres Specialundersøgelser.

Engelske Historikere og Theologer have længe syslet med Spørgsmaalet om Forbindelsen mellem den angelsaksiske Kirke og Landene hinsides Kanalen, de have gjort et stort Arbejde for at fremlægge og prøve det Materiale, der vidner om fælles Udviklingsvilkaar, og ikke uden Grund fremtræder hos dem med Styrke Sansen for det, som ofte i Middelalderen beskæftigede opmærksomme Iagttagere: Mangfoldigheden i Enheden og Enheden i Mangfoldigheden indenfor den katholske Kirke.

Hvad jeg lærte gennem Studiet af engelsk Kirkehistorie gjaldt saaledes ikke udelukkende den angelsaksiske Kirke, men omfattede alle Landekirkerne, hele Udviklingen, og vel have engelske Videnskabsmænd ved Offentliggørelse af Kilder og Særstudier brudt Vej for en Undersøgelse af den danske Kirkes Forhold til den angelsaksiske Kirke og synes at have lettet Opgaven, men de have paa anden Vis gjort den uendeligt meget vanskeligere, fordi de brød Vej til en videre Udsigt. Thi jo mere Indtrykket af et Vekselspil mellem det fælleskirkelige og det lokalt særegne uddybedes ved nye Studier, jo stærkere det følte, at Given og Tagen har vege Grænser, des større blev Tvivlen om at kunne finde et grejt Svar paa det Spørgsmaal, der var stillet, des klarere blev Forstaelsen af, at Livets Vilkaar maatte

anes gennem Fremstillingens Kunst, idet Skildringen gav det stigende, dalende, kredsende, der kendetegner Udviklingens Maageflugt. Dette var muligt for den, der efter mange Aars Syslen var bleven Herre over Stoffet og i Erindringen samlede sit Arbejdes Resultater og sine Erfaringer, men det var umuligt gennem et Par Aars Undersøgelser i nye Egne at vinde et overlegent Syn og i det første Arbejde, der maatte tynges af Særstudier, at give Fremstillingen paa samme Tid Klarhed og urofyldt Liv.

Med Tøven udsender jeg denne Afhandling, der er et første Udkast, men efter sit Æmne burde have været et sidste Tilbageblik. Under Arbejdet blev det ene oprindelige Spørgsmaal til hundrede og atter hundrede, der ikke alle fandt Svar. Maatte de ubesvarede Spørgsmaal og de mange halve Forsøg lære, hvor lidt endnu vides om den ældre danske Kirkehistorie, og hvor talrige de Problemer ere, der kalde paa Historikeren.

Den Tid, hvis Kirkeforhold vi forske, falder i to Perioder. Den ældre Periode er Kirkens Grundlæggelsestid, der sluttet med Organisationen under Svend Estridsøn og tillige er afgrænset ved Normannererobringen 1066, da Tilknytningen mod Vest brister. Med Hensyn til Overlevering er dette Tidsrum særpræget ved en ensidig tysk Tradition, Ansgars Levned og Adams Fremstilling af Hamburgbispernes Historie ere de rigeste Kilder, men omkring 1075 ender Adam sin Fortælling. Den yngre Periode, hvis Grænse sættes ved det 13de Aarhundredes Midte, har en mangeartet Overlevering, ligesom Tiden selv bærer Præg af Indflydelse fra flere Kirkekulturer.

De danske Udviklingsvilkaar og Mulighederne for Paavirkning have været forskellige i de to Tidsrum, hvorfor hvert kræver Drøftelse for sig.

I den ældre Periode ere vi givne Overleveringens Vilkaarlighed i Vold.

Paa dansk Grund er Traditionen fattig. Minderne, der gik fra Slægt til Slægt, kendes kun gennem Bremerkanikens Gengivelse af Svend Estridsøns Fortælling og gennem saa sene Berettere som den navnløse Roskildeklerk, Svend Aagesøn og Saxo.

Stærkt træder Armoden frem hos Saxo, den store Fortæller. Han kender de længst svundne Tider med Sagnets Jætter, han lever i en Tid, da en ung kristelig Kultur folder sig ud. Det er efter hans Udsagn ikke længe siden Folket tog Kristendom, men hvad ved han om Mødet mellem Hedenskab og Kristendom, hvilke Skikkelser tegner han fra Brydningstiden? Man kan fortolke denne Fattigdom i Traditionen ud fra Livets Vilkaar i Vikingetiden: Landets splittede Kræfter, de mangfoldige Indtryk, der jog hinanden, den stille stadige Forvandling i Tanke-sæt. Kristendom og Hedenskab fik ikke ret Lov at tørne sammen, det ny mod det gamle, fordi det gamle ikke mere var til. — Man kan forklare dette Savn af Minder ud fra de danskes Karakter: Danmark har ikke haft de store Personligheder, der i deres Vælde tvang andre i Knæ; men ikke heller de stejle Viljer, som bød trodsig Modstand. Kun om saadanne ved Efterverdenen at fortælle. I al sin Armod beretter Danmarks ældste Kirkehistorie om de stille Strømmes Magt. — Man kan forklare Tavsheden ud fra den Overlevering, paa hvilken Saxo bygger: de store Slægters Tradition om Forfædrene. De store Slægter havde sent opgivet deres

gamle Tro, og nu, da de helt og fuldt havde sluttet sig til Kristendommen, tav de helst om Fædrenes Modstand.

Vi rette Spørgsmaal om den kirkelige Udvikling til de fremmede Berettere i Syd og Vest, der i andre Maader have fortalt om de danskes Færd fra det 9ende til det 11te Aarhundrede. Men blandt de rige angelsaksiske Kilder søge vi forgæves Tradition om en Missionsvirksomhed i Danmark. Af denne Tavshed straks at slutte, at Deltagelsen har været liden eller ingen, vil være forhastet; thi hvad fortalte Angelsakserne i Hjemlandet om det gode Arbejde blandt Tyskerne, eller hvad berettes fra engelsk Side om den norske Kirkes Grundlæggelse? Tavsheden finder sin Forklaring ved, at Missionen ikke var organiseret af den angelsaksiske Kirke som Helhed, men enkelte Mænd drog ud af egen Drift eller kaldtes af Fyrster over Havet.

Mod den angelsaksiske Kirke staar Hamburg-Bremen Ærkestift med organiseret Missionsvirksomhed, med faste Maal og en Overlevering. Denne Overlevering omfatter de vigtigste Kilder til Danmarks ældste Kirkehistorie. Fra Bremen rettes Blikket, fra Bremen hentes en stor Del af Stoffet, og der skrives til Bremerkirkens Ære.

Dansk kirkehistorisk Forskning har ublide Kaar, men svensk og norsk Forskning har samme Vanskæbne. Nordiske Kirkehistorikere have længe haft Blik for de Vilkaar; de forstod, at hvert Ord fra Adams Mund om angelsaksisk Mission maatte veje dobbelt tungt, de saa i den mangfoldige Forbindelse med Vesterlandene i det 10ende og 11te Aarhundrede Mulighed for en angelsaksisk Indflydelse¹). Men Spørgsmaalet om denne Indflydelses Art og Omfang blev ikke stillet skarpt, den flygtende Tanke blev ikke forfulgt, før Christiania theologiske Fakultet 1886 formulerede Opgaven: „Om den angelsaksiske Kirkes Indflydelse paa den norske“. Opgavens Ordlyd havde rejst Skranker for Undersøgelsernes Udstrækning, og den, der besvarede Spørgsmaalet, Professor A. Taranger, brød ikke disse Skranker ned, siden han ene gjorde Norges og Englands Kirke til Genstand for Analyse, men ikke saa videre ud. Dog Ensidigheden har sin Styrke; thi for første Gang blev den angelsaksiske Kirke med Organisation og Lovgivning stillet overfor den norske, og en indgaaende Sammenligning forsøgt. Tarangers Arbejde blev af Betydning for kirkehistorisk Forskning saavel i Norge som i Sverige; det har ægget til Modsigelse og kaldt nye Undersøgelser frem.

Men for ny Jord, der venter paa Arbejde, og for Øjeblikkets videnskabelige Tvist bør vi ikke vrage den Mands Ord, der først fortalte Kirkens Grundlæggelsehistorie, vi skyldte Adam af Bremen først i hans Skrift at søge Svar paa vort Spørgsmaal: Fra hvilke Folk har den danske Kirke i ældste Tid modtaget Paa-virkning?

Ansgars Navn skal staa som det første i dansk Kirkehistorie, thi han havde det ildfulde Sind, der haster forbi Tort og Nederlag mod det umulige, han havde

¹ R. Keyser: Den norske Kirkes Historie under Katholicismen I 32. Reuterdaahl: Svenska kyrkans historia I 307. Helveg: Den danske Kirkes Historie I 88.

Mod til at begynde et Arbejde, der kaldtes taabeligt. Om han har udrettet meget eller lidt indenfor Danmarks Grænser, siger intet overfor det betydningsfulde, at han brød Vejen og drog andre efter sig. —

Et Tidsrum af næsten 100 Aar — fra Ansgars Død til Grundlæggelsen af de første Bispedømmer — er en Ørk i Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, enten fordi Adam intet vidste, eller fordi der intet var at berette; men da Adam selv mange Gange taler om de trange Tider, og da Hamburg-Missionens to Fremstød sættes i Forbindelse med Henrik I's og Otto II's Tog mod de danske, maa vi tro, at der ikke har været Trivsel i Arbejdet. — Bispesædernes Oprettelse indleder et nyt Tidsrum, idet Forkyndelse og Organisation faar faste Udgangspunkter i selve Landet. I større Maal end den ensomme Missionær eller Bondens afhængige Præst evnede Bispemænd at forme Kirkeskik, at forhandle med Folket om Kirkens Kaar og derved at præge Kristenretten. Dette er af Betydning, naar tysk og angelsaksisk Virken vejes mod hinanden. At Angelsaksere have virket her, mindes dunkelt i dansk Tradition¹⁾, som ikke afkræftes ved Adams Tavshed, thi Kirken i Hamburg havde ingen Interesse af nogle fattige fremmede Præster, men Skinsygen vakttes, da Kongerne Svend og Knud hentede Bisper i England. — En ny Periode omspænder Foreningstiden mellem Danmark og England. Adam siger, at Kong Knud førte mange Bisper over med sig, Svend Aagesøn taler om mange Bisper og Præster²⁾. De navnløse Præster fra det 10ende Aarhundrede og fra Foreningstiden have præget vort Kirkesprog, og de spredte Minder, vi have om angelsaksisk Kirkeskik, skyldes dels dem, dels Kolonisationen i Danelagen og de stadige Rejser over Havet; men de „mange Bisper“ fra England ere nok saa vanskelige at faa Rede paa. Dansk Tradition kender ingen engelske Bisper udover de tre af Adam nævnte, der bære tyske Navne og næppe have været ensidige Forkæmpere for angelsaksisk Kirkeskik, snarere Talsmænd for den engelske Kirkes Tilslutning til den kontinentale. Traadene slynges, fordi Bisperne hvileløst drage fra Land til Land. Deres stadige Rejser forklares ikke udelukkende ved Missionskaldet, nej Vandrebispen er greben af Vikingetidens Uro; — der er Gotebald og Osmund, Bernhard, Sigfrid og Legendens St. Thøger. Det urolige Liv spejler sig i Traditionen, som er yderst forvirret³⁾.

Et sidste Afsnit er Adalberts og Svend Estridsøns Tid. Den egentlige Missionsperiode maa for Danmarks Vedkommende siges at være forbi, Kirkeorganisationen fuldendes, men ved Kongens Initiativ. Kong Svend har i Modgangens Dage lært at regne med reelle Faktorer og at søge det opnaaelige; han knytter Forbindelse med den ny Magt Rom, men bryder ikke hastigt Baandet, der bandt til Hamburg-Bremen; varsomt øver han sin Indflydelse. Overfor ham staar Ærkebisp Adalbert glødende i stærke Drømme, træt, naar Arbejdets graa Morgen kom. Han længes efter Martyrdøden i det fjerne Norden, men opgiver en Rejse gennem

¹⁾ Roskildekroniken. S R D. I 375.

²⁾ Adam II 53. — S R D. I 55.

³⁾ Adam II 39. — III 14. — II 53. — II 55. — Taranger 182. — Adam II 55. — II 62. — IV 33. — Taranger 173. — Svensk hist. Ts. 1891. 73.

Ærkestiftet, da Kong Svend mener, at det er uklog og unyttig Færd. Ved Magtforholdet mellem de to Personligheder er den tyske Indflydelse i Danmark i det 11te Aarhundredes senere Aartier bestemt.

Men vi vinde ikke Oversigt over fremmed Indflydelses mange Veje ved ene at fordybe os i Adams Bog.

Den raske Vikingefærd, de talrige Handelsfarter spandt Mulighedernes tusinde Traade.

Sagaerne berette om Mænd, der fór i Vesterviking eller paa Østervej, — Mindesmærkerne tale deres tunge Sprog.

Vikingetiden har været Genstand for en Række Studier. Professor J. Steenstrup kortlagde Vikingernes Veje, paaviste Udviklingen indenfor Nordens Folkevandring og nordisk Rets Indflydelse paa engelsk Retsudvikling. Professor L. Wimmers Runestudier, Dr. S. Müllers arkæologiske Undersøgelser, numismatiske Arbejder af Professor K. Erslev og Inspektør Hauberg, Sprogstudier af Dr. Jakobsen, Björkmann og Reinius søge i Mindesmærkerne Vidnesbyrd om Vikingefærden og dens nærmere og fjernere Følger. L. Dietrichson hævdede angelsaksisk Oprindelse for de norske Stavkirker, og A. Bugge forskede Handelsvejene og Bosættelsen langt ude mod Vest, endelig har han i sit store Værk om Vesterlandenes Indflydelse paa Nordboerne i Vikingetiden prøvet at samle, hvad Nordboerne modtog under Mødet med Folkéslag med rigere materiel Kultur.

Alle disse Arbejder yde Basis for den foreliggende Studie, ethvert Vidnesbyrd om Laan og kulturel Udvikling fører til den Mening, at Nordboerne i Vesterlandene ogsaa have modtaget betydningsfulde kristelige Impulser.

Vikingetiden varede 300 Aar. I 300 Aar ændres Slægternes Tankesæt. De yngre Generationer, der ofte som kristne fæstede Bo blandt kristne, vare modtagelige for Tilskyndelser i anden Forstand end de gamle, der havde haft det første flygtige Møde med Kristendommen under Strandhugst og i Handelsfærd. Under de ældre Vikingetogter farves den gamle Tro og Verdensanskuelse af fremmede Tanker, Tvivl kastes ind i Sindet, og Opløsningen begynder, der bereder Vej for Tilegnelsen af en ny Livsopfattelse. Der er en lang Historie at fortælle om Tillempling, Sløvsind og Vanens Magt, om bevidst og inderlig Tilslutning til Kristendommen. S. Bugge og A. Olrik viste Farvernes forunderlige Spil, idet Lyset brødes i Nordens Taageskyer, medens K. Maurer fængsledes af den Strid i Sindet, som Vikingefærden voldte.

Men her er Spørgsmaal om den direkte kirkelige Paavirkning, som formede Kirkeskik i Danmark; dermed indsnævres Grænserne. Genstand for Undersøgelse bliver den yngre Vikingetid og de Nybygder, der ikke brød Forbindelsen med Hjemmet. Den kortvarige Bosættelse i Flandern, Kolonisationen i Irland og Frankrig maa falde udenfor Betragtning, men Bosættelsen i Danelagen og Foreningen mellem Danmark og England kræver Opmærksomhed.

Grænserne indsnævres, og dog ere de vigende; thi hvor ende de Impulser, der drive Nordboerne til Kristendom, og hvor begynder den Indflydelse, som

bestemmer Kirkeskik; og hvorledes tør vi opretholde en bestemt Adskillelse mellem Kolonisationen i England og Bosættelsen i Irland, Frankrig og Flandern, saa fattig vor Viden er?

Mest vide vi om Forholdene paa engelsk Grund. I de angelsaksiske Kilder findes Vidnesbyrd baade om de fremmedes Vildhed og Hedenskab¹⁾ og om deres senere Tilslutning til Kristendommen.

Kong Knud i Baaden udfør Ely Kloster i den klare Vinterdag, den stille varme Glæde, der faar Udtryk i Kongens Sang, vidner, hvad Kristendommen var bleven for de danske. Dog Elybogen giver kun en flygtig Skitse, men i Vita Oswaldi er Biskop Oswalds Skikkelse tegnet fuldt og helt. Under Læsningen undres man over, hvor ypperligt denne Nordbo er skildret: den kvikke opvoksende Dreng, — hans unge Aar i Winchester, hvor Vennerne flokkes om den smukke, veltalende og gavmilde Mand, — hans Brud med Vennerne og det muntre Liv, — Manddomsaarene i Askese og Arbejde for Kirken, blandt hvis Mænd han stod som en Høvding. Ved Slægtskabs Baand var Oswald knyttet til Tidens ypperligste Gejstlige Odo af Canterbury og Oscytel af York.

Nordboere nævnes som Kirkers og Klostres Velgørere i Krøniker, i Dokumenter og i Mindebøger²⁾.

Under Foreningstiden var der rige Muligheder for angelsaksisk Indflydelse, men ogsaa Adskillelsesstunden har haft sin Betydning, for saa vidt som danske Familier søgte hjem, efter at Knyttingerne havde ophørt at herske i England³⁾.

Endnu bør nævnes Nordmænds og danskes forskellige Forhold med Hensyn til Paavirkning fra den angelsaksiske Kirke.

I det 11. Aarhundrede færdedes de danske mest i det sydlige og østlige England, hvor den angelsaksiske Kirkekultur siden Dunstans og Æthelwolds Dage havde en smuk Eftervaar, og hvor Forbindelsen med Landene hinsides Kanalen bragte Bud om aandelige Bevægelser paa Fastlandet. Nordmændene færdedes mest i Vest og Nord. Spørgsmaalet om en direkte Paavirkning fra den irske Kirke har endnu ikke fundet Prøvelse og Svar, men vi kan se, hvorledes Nordmændene indirekte modtog Impulser fra Kelterne gennem Kirkelivet i Northumberland, som endnu bar Spor af Irernes Missionsgerning i det 6te og 7ende Aarhundrede. Den

¹⁾ Corpus Christi College Cambridge. Codex 190 bl. 142. English Historical Review X 731. — Wulfstan's Homilies udg. af Napier 295: „7 ic sende ofer eow þa þeode eow to hergjanne 7 eower land to awestenne þe ge heora spræca ne cunnan, for þam þe ge ne healdaþ sunnandæges freols 7 for þam þe ge me forseoþ 7 mine beboda noldon healdan.“ Dette imod Taranger 196—199.

²⁾ Liber vitæ. Martyrology and register of New Minster and Hyde Abbey, Winchester, udg. af W. de Gray Birch 53: „Nomina familiarum uel benefactorum qui se nostris commendauerint orationibus. — — — Æpelred cyngc. Cnut cyngc.“ — Ib. 55: „þored Danus. þored Danus. Toca Danus.“ — Ib. 57: „Ælgyfu conjunx Cnuti regis nostri.“ — Ib. 58: „Santslaue soror Cnuti regis nostri.“ — Ib. 59: „Atzor feonisca. Atzor. Ylf.“ — Ib. 62: „Ase. Hildeburh.“

³⁾ Ex registro abbatis de Thorney penes comitem Westmoreland. Ex parte VIII fol. 6. Dugdale: Monasticon Anglicanum II 604. En Mand forlader sin Gaard i Østengland og sejler hjem til sine Frænder i Danmark.

nordengelske Kirke var særpræget, men ikke rig og mangfoldig som Sydens. Hvad var York mod Winchester ved Aar 1000?

For stærkt tør man dog ikke betone disse Modsætninger mellem Nordmænds og danskes Vilkaar i en Tid, som præges af en evig Uro og Bevægelse. Det skal ogsaa erindres, at Olaf Trygvason blev konfirmeret af Ælfege, Æthelwolds Discipel, og opholdt sig en Tid i Sydengland under Paavirkning af disse Egnes Kirkeskik, og at to af de Missionærer, som Olaf den Hellige hentede i England, Rudolf og Bernhard, ved deres Navne vidne, at de oprindeligt hørte hjemme paa Fastlandet og ligesom Knud den Stores Bisper repræsentere den angelsaksiske Kirkes Tilslutning til Kirkerne hinsides Kanalen.

En dybere Modsætning mellem den danske og den norske Kirkes Vilkaar beroede paa, at Norge ved sin isolerede Beliggenhed længe kunde bevare det engang modtagne, medens Livet i Danmark artede sig mere mangfoldigt.

Thi Dybet i Mulighedernes Hav er ikke loddet ved at forske Forbindelsen med Angelsakserne eller at spørge Adam om hans Viden; der læses spredt i tyske Kilder Efterretninger om danske Kirkemænds Forbindelser med Tyskland, hvorved Tilslutning til Cluniacenserbevægelsen skimtes, og et Udgangspunkt findes for de ældste Klosteranlæg i Danmark¹⁾. Det kræver megen Møje fra Aarbøger og Dokumentsamlinger at samle dette splittede Stof og stor kirkehistorisk Indsigt at forstaa, hvad der gemmer sig bag et enkelt fattigt Navn eller en ordknap Optegnelse. Men selv om alt var samlet og ret vurderet i sin Sammenhæng, hvem kan da veje mod hinanden Sydens og Vestens Gaver til den danske Kirke?

Den yngre Periode, der strækker sig fra det 11te Aarhundredes sidste Aartier til det 13de Aarhundredes Midte, rummer mange Muligheder for fremmed Paavirkning. Beretningerne om Forbindelsen med Udlandet ere mangeartede, men tydeligst tale Levningerne om Tidens Vilkaar, hvad de følgende Undersøgelser ville godtgøre; derfor gives her kun en flygtig Skitse af fremmed Indflydelses Hovedveje.

Den gamle Forbindelse med den tyske Kirke brødes ikke, fordi Danmark fik eget Ærkesæde, men som det nye fremtræder Forbindelsen med Frankrig, der synes knyttet af Eskil, skønt vi ikke klart se, hvornaar og hvorledes. Saa dukker da op af Mørket ved det 12te Aarhundredes Midte Klosterstiftelsen i Herridsvad, Eskils Brevveksling med Bernhard og hans Længsel mod Clairvaux; og efter den første Rejse til Frankrig følger Grundlæggelsen af Esrom og Forsøget paa at faa Cartheuserne til at bo i Danmark. Herridsvad og Esrom, Døtre af Citeaux og Clairvaux, have atter en stor Skare Døtre; franske Mænd færdes i danske Klostre, og danske søge i Paris Lærdom i Ungdomsaarene eller i Cisterciensernes Moderklostre Hvile efter Modgang og Møje²⁾.

Som Vidnesbyrd om den stærke Tilknytning til Frankrig nævnes en Række nordiske Navne fra franske Obituarier³⁾.

¹⁾ H. Olrik. Konge og Præstestand I 136—144, 151—159.   ²⁾ Ny kirkeh. Saml. 4. 3. 1.

³⁾ A. Molinier: Obituaires de la province de Sens. 494. 500. 500. 507. 511. 513. 517. 294. 538. 548. 557. 573. 575. 581. 581. 428. 482. 43.

St.-Geneviève.

11. Marts. „Anniv. domini Nicholai de Dacia, qui inter cetera bona que nobis contulit, Psalterium glosatum, epistolas Pauli glosatas, Lucam et Johannem glosatos et Hystorias ecclesie nostre dedit. — Godefridus, clericus de Dacia“.

11. Maj. „Anniv. magistri Nicholai de Dacia, canonici et officialis Parisiensis“¹⁾.

24. Maj. „Item obiit Valdemarus, nepos regis Dacie, canonicus noster ad succurrendum“²⁾.

20. August. „Anniv. pie memorie Eskilli, archiepiscopi Dacie, in quo camerarius debet ad refectionem fratrum XII sol. de grachia de Cuntaim“.

5. Oktober. „Ob. magister Johannes Dacus qui dedit nobis Avicennam cum quibusdam aliis libris medicinalibus ad valorem XL libr. par., canonicus noster ad succurrendum“.

28. Oktober. „Anniv. pie memorie Petri, Rokuildensis episcopi, cancellarii regis Dacie, canonici nostri professi“.

19. December. „Ob. magister Petrus Dacus“ [yngre Haand].

St.-Germain-des-prés.

19. Maj. „Petrus de Danemarche“ [Haand fra 13de Aarh. jfr. yngre Note].

St.-Victor.

22. Januar. „Ann. soll. magistri Johannis Dani, huius ecclesie specialis amici et nostri canonici ad succurrendum, qui apud nos moriens, reliquit nobis octoginta libras et eo amplius, et equum unum et multa alia bona. Dedit etiam nobis bibliothecam bonam et bene paratam, valentem XX^{ti} libras“.

21. Marts. „It. anniv. bone memorie domni Absalonis, Lundensis archiepiscopi“.

3. Maj. „Anniv. sollempne venerabilis memorie domni Henrici, Norwegiensis archiepiscopi, canonici nostri professi, de cujus beneficio habuimus CC libras“³⁾.

31. Juli. „It. anniv. bone memorie domni Henrici, Lincopensis episcopi, qui dedit nobis plures panes cereos, ecclesie nostre necessarios, et quedam alia“.

8. August. „It. ob. domnus Theodoricus, Noruegiensis archiepiscopus, frater noster“.

31. August. „It. anniv. pie memorie Esquili, archiepiscopi Dacie, qui nobis

¹⁾ Ribeobituariet: 10. Maj 1272 „Obiit m. Nicolaus Ruffus canonicus Ripensis et Parisiensis officialis et canonicus“. SR D. V 548. Jfr. Skat-Rørdam: Tre Prædikener af Magister Nicolaus de Dacia. Ny kirkeh. Saml. 1. 265—318.

²⁾ Stephani Tornacensis epistolæ, udg. af Molinet. No. 152 og 153. Begge skrevne til Knud VI. „— frater uester carnalis bonæ indolis juvenis Waldemarus, cuius memoria in benedictione est, regio generi vestro condigna uirtute respondens, et apud nos spiritum reddidit deo, et inter nos corpus commendauit sepulchro. Orationum ac beneficiorum spiritualium sicut unus ex nobis particeps est et erit in perpetuum“.

„— sed ut misericorditer consanguineum uestrum nobilem uirum Canutum moueatis, ne omnino sit immemor fratris sui Waldemari, qui in beato fine suo canonicus noster factus in celebri claustru nostri loco sepultus“.

³⁾ C. Paludan-Müller: Bemærkninger. Ny kirkeh. Saml. 3. 434. — Annales Bartholiniani. 1150: „Henricus archiepiscopus Nidrosiensis fit religiosus s. Victoris“. SR D. I 340.

condonavit centum marcas argenti. — — It. ob. Theodoricus, Hamarensis episcopus, noster canonicus¹⁾.

St.-Martin-des-champs.

1. Marts. „Ista die ac quolibet anno debet fieri officium pro fratribus de Dacia latine, dicitur de Danemarche, sicuti de abbatibus nostris [Haand fra 14de Aarh.].

„Fratres de Dacia, uulgo de Danemarche, sunt etiam fraterna societate nobis conjuncti, ut patet in ueteri Obierunt, kalendas martii. Et officium fit sicut de prioribus“. [Obituarium fra 16de Aarh.]

Abbaye du Jard.

12. Maj. „Ann. patris et matris Ysamburgis, regine Francie, de quorum beneficio conuentus habuit X libr. par. ad redditus emendos“.

Vidnesbyrd om Samkvem mellem Frankrig og Danmark give fremdeles Stephan af Tournais Breve til Knud VI, Absalon, Valdemar af Slesvig, Omer af Ribe, Peder Sunesøn og Vilhelm af Æbelholt²⁾. Det skønnes, at Forbindelsen er ret ny, thi Stephan er fuld af Undren over det unge Folk, og Minderne om Normannerhærgen ere endnu ikke udslettede.

En tredje Hovedvej for kirkelig Paavirkning var den gammelkendte Vej over Vesterhavet. Fra første Færd syntes dybt Skel sat, idet misfornøjede angelsaksiske Præster fandt et Hjem i Danmark, men Anselms Henvendelse til Asser var klog og rolig³⁾, og de danske Kongers politiske Krav paa England var ingen Sinde en Hindring for et godt Forhold til den anglo-normanniske Kirke.

Svarende til de nys nævnte Noter i franske Obituarier læses i Durham Liber uitæ blandt mange Navne, der vidne om nordisk Kolonisation og om Normannererobringen, følgende to: „Eiric rex Danorum, Botild regina“. Kong Erik lod hente Munke fra Evesham til Odense, og Valdemar I bekræftede Odense Datterforhold til det engelske Kloster, han bad Englands Abbeder, Priorer og regelbundne Mænd om at sende duelige Hjælpere over Havet for at rejse den danske Kirke af Fald. Cistercienserne fandt stor og hastig Udbredelse paa engelsk Grund, og gennem den Orden, synes ny Forbindelse at være knyttet med Danmark. Flere Englændere kom til Landet; fra Sorø nævnes den anden og tredje Abbed, fra Øm den første; om Øms tredje Abbed hedder det, at han var fra Normandiet. Om Studier i England høres lidet, Dominikaneroptegnelser fra det 13de Aarhundrede omtale første Gang Oxford. Fra Saxos Fortale vide vi, at Andreas Sunesøn har studeret i Italien, Frankrig og England.

Horizonten er vid som i Vikingetiden, og Mulighederne mangfoldige som da, men Paavirkning er vanskeligere at kende, idet Kirkekulturen i Hovedsagen er een i Frankrig og Tyskland, i England og Italien.

¹⁾ C. Paludan-Müller: Bemærkninger. Ny kirkeh. Saml. 3. 434.

²⁾ Stephani Tornacensis epistolæ, udg. af Molinet. Nr. 152. 153. 79. 80. 136. 146. 150. 157. 147. 149. 139. 131. 148.

³⁾ Dipl. Suec. Nr. 27.

I det 9ende Aarhundrede skrev Regino af Prüm i Fortalen til sit Værk *De synodalibus causis*: „Nec non et illud sciendum, quod sicut diversæ nationes populorum inter se discrepant genere, moribus, lingua, legibus, ita sancta universalis ecclesia toto orbe terrarum diffusa, quamvis in unitate fidei conjungatur, tamen consuetudinibus ecclesiasticis ab invicem differt.“

Paa den Tid stod Landekirkerne særprægede af de politiske og sociale Forhold paa den Grund, hvor Kirken var rejst, og af Tradition fra Bygmesterens Hjemstavn; et rigere Samkvem mellem Landene havde endnu ikke udvisket Egenart, og fra Rom udgik endnu ingen samlende og uniformerende Kraft. I det 11te Aarhundrede ere disse Forhold væsentlig ændrede. Der er stærkere Bevægelse mellem Landene, Folkene har fælles Maal og fælles Idealer, et nyt Pavedømme med monarkiske og centraliserende Tendenser fører an. „Oldkirkelig Skik, kanonisk Regel“ stod skrevet paa Banneret, om hvilket begejstrede Mænd samlede sig, men hvor ofte saa man ikke en ung Hær drage ud under gamle Faner til Kamp for en ny Sag?

Paa Pavens Synoder skreves Lov for hele Kristenheden, og ved pavelige Retskendelser øgedes kanonisk Ret, endelig fik de officielle Dekretalsamlinger Lovkraft. Dog dette fælles Retsgrundlag fremtræder først mod vor Perodes Slutning; men fra det 11te Aarhundredes Midte føres Landekirkerne i Pavens Ledebaand ved Udsendelse af Legater, ved Buller, der i broget Billedsprog skildre den apostolske Magtfylde, kalde og revse, paapege Uregelmæssigheder indenfor den kirkelige Lovgivning eller Vanskik i Landet, give Bud om Fest og Faste og besvare mangfoldige Forespørgsler om Kirkeskik. I Kraft af apostolsk Magtfylde griber Paven ind over alt; — ved Besættelse af Embeder høje som lave; — ved Kanonisation, der nu drages til Rom, mens Stiftsynode, Provinssynode eller i den tidlige Middelalder Rigskoncilierne havde kaaret Helgener; — i Bodsdisciplinen, idet store Brud sones ved Valfart, og de bodfærdige i Rom bønfulde Pavens Barmhertighed og fremkalde hans Indgriben. Endelig spores en Stræben mod liturgisk Enhed, der dog hverken var fast eller varig¹⁾.

Men jo mere den romerske Centralisationsstræben synes at nærme sig sit Maal, des mere fjernes vi fra de kirkelige Tilstande, af hvilke Viden kan hentes om den første Kristendomsforkyndelse og den ældste Paavirkning. Dog Landekirkernes Skik i Isolationens Tid er lidet undersøgt.

Paa Fastlandet har den kirkepolitiske Udvikling fanget al Interesse, og man

¹⁾ A. Hauck: *Der Gedanke der päpstlichen Weltherrschaft bis auf Bonifaz VIII*; — Hinschius: *System des katholischen Kirchenrechts* III 722—740; — *Dipl. Suec.* Nr. 359; — *ib.* Nr. 41. Nr. 49; — *Erslev: Repertorium* 9. — *S R D.* I 274 — *Dipl. Suec.* Nr. 38. — *Dipl. Norv.* I Nr. 30. Nr. 31. Nr. 32; — *Mansi XX* 164. 184. 244. — *Dipl. Suec.* Nr. 24. Nr. 25. — *Mansi XX* 267; — *S R D.* VII 189. — *Dipl. Suec.* Nr. 154. Nr. 108. Nr. 176. — *Mansi XX* 304; — *Dipl. Norv.* VI Nr. 10. I Nr. 16. Nr. 26; — *Hinschius* III 113. 125; — *Goetz: Studien zur Geschichte des Bussakraments. Die päpstlichen Reservatfälle in der Bussdisziplin. Romipetae. Zeitschrift für Kirchengeschichte* XVI 537. — *Dipl. Suec.* Nr. 52. Nr. 122. Nr. 128. Nr. 56. — *Dipl. Norv.* VII Nr. 3. Nr. 8; — *Hinschius* IV 242. 280; — *Dipl. Suec.* Nr. 234. — *Hinschius* IV 8.

har ikke forsøgt det møjsommelige Arbejde at sammenligne Mindesmærker og sanke spredte Efterretninger om Kirkebrug i forskellige Egne, man har fulgt det store Drama, i hvilket Frankerrigets Hersker og Paven ere de første Personer, men man har ikke spurgt om Kirkeskik i Italien og i Pippins og Karl den Stores Land.

I England derimod have Forskerne syslet meget med den angelsaksiske Kirkes indre Forhold, thi ejendommelige Mindesmærker lokkede dem, og Kirkens Isolation tvang dem. Det vilde ikke være underligt, om en vis Ensidighed i Betragtning og Vurdering kom frem under de første Undersøgelser; dog træffer man hos Englænderne selv en sindig Skildring, medens norske Forskere have lovprist den angelsaksiske Kirke over al Maade uden alvorligt at prøve dens Forhold til Fastlandets Kirker¹⁾. Men denne sidste Opgave have engelske Videnskabsmænd grebet, og paa mange Punkter have de vist Sammenhæng mellem Udviklingen paa denne og paa hin Side Kanalen.

Ogsaa den keltiske Kirke kaldte paa Historikerens Arbejde, fordi den var afsluttet og særpræget. Man har paavist Sædvane afvigende fra den samtidige Kirkeskik andet Steds, men den keltiske Ejendommelighed finder oftest sin Forklaring ved Kirkens Isolation og har Tilknytning i ældre fælleskirkelig Sæd og Skik, thi den keltiske Kirke er en Gren brækket af den gamle Stamme²⁾. Forskningens Resultater vedrørende Landekirkerne hinsides Kanalen vilde fæstnes ved et grundigt Studium af Kontinentets Kirkebrug. Nyt Land er at vinde, og Reginos Ord burde være indgaaende Undersøgers Motto, men her samle vi os om det Spørgsmaal, som er af størst Betydning for vort Æmne: Hvad var den angelsaksiske Kirke, før den stærkt droges ind i den fælleskirkelige Udvikling?

Den theokratiske Statsidé, Kongens Indflydelse paa den kirkelige Lovgivning og kirkelige Embeders Besættelse, Witenagemots Sammensmeltning med Synoden synes ejendommelige Træk, men Kirken havde samme Kaar i Frankerriget under Karolingerne og i Tyskland under de saksiske og saliske Kejsere.

Kongen hersker over Kirken, men de store Kirkemænd lede Kongens Haand. Der er Ærkebisp Odo, som trofast stod ved Kong Æthelstans Side og vovede at gaa imod Kong Eadwigs Vilje, „hverken af Frygt eller Kærlighed veg han fra Sandhedens Vej“, — fremdeles Winchesterbispen Æthelwold og Dunstan „decus omnis patriæ“, den første af Englands store kirkeviede Statsmænd. I Odos Constitutioner formaner Kongen og alle, der have Magten, til med stor Ydmyghed at lyde Ærkebisper og Bisper, fordi de have Himmeriges Nøgler og Magt til at binde og løse. Litteraturen i de Tider beherskes af disse Mænds Virken og giver et stærkt Indtryk

¹⁾ P. A. Munch: Det norske Folks Historie (1853) I. 2. 276 ff. — R. Keyser: Den norske Kirkes Historie under Katholicismen (1856) I 33. — Sars: Udsigt over den norske Historie (1877) I 301 ff. — A. C. Bang: Udsigt over den norske Kirkes Historie under Katholicismen (1887) 37. — A. Taranger: Den angelsaksiske Kirkes Indflydelse paa den norske (1890). — A. Aall i Norsk hist. Tidsskrift 3. 4. 315 og 369.

²⁾ Warren: The liturgy and ritual of the Celtic church. — Zimmer: Keltische Kirche. Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche.

af hvilken Indflydelse de kirkelige Ideer har haft over Kongernes Sind¹⁾. Hvor var ikke den fremmede Kong Knud betagen af den theokratiske Tanke? Jeg kunde ønske at betone de kirkelige Ideers Magt og Reformmændenes høje Krav overfor en ofte gentaget Paastand om den angelsaksiske Kirkes Tolerance, der i særlig Grad skulde fremme dens Missionsgerning. Denne Paastand hviler ene paa Gregors Brev til Mellitos, der dog ikke kan bruges til Karakteristik af den angelsaksiske Kirke gennem Aarhundreder. Det var ikke Taalsomhedens kloge Tale, der drev Mænd som Olaf Trygvason og Olaf den Hellige til at sætte al Evne ind paa at kristne Norge; det var heller ikke Tolerancen, men en glødende Nidkærlighed, der bar Angelsaksernes store Værk paa Fastlandet i det 8nde Aarhundrede.

En Modsætning mellem angelsaksisk Skik og Frankerrigets Skik fremtræder i Spørgsmaal om Bispesædet og Bispens Forhold til Stiftet.

Paa Romerrigets Grund havde Kirken taget Udgangspunkt i de store Stæder, derfra kristnedes Landet, derfra styrede Bispens med stor Magtfulde, idet Kirken tog romersk Centralisation i Arv.

I England fandt Kirken enkelte saadanne Stæder, hvor Bisperne tog Bolig, men som Helhed var Bebyggelsen spredt over Landet, og i mange Stifter fæstede Bispens Bo i en Landsby eller en Flække. Disse Forhold spejle sig i Bispens Titel. I første Tilfælde kaldes han efter Stiftstaden, i andet Tilfælde efter den Stamme, hos hvilken han virker²⁾.

Den romerske Kirke oplevede stærke Brydninger ved Germanernes Indvandring. Idet Tyngdepunktet flyttedes fra By til aabent Land, — idet Stormændene byggede Kapeller ved deres Gaarde, mindskedes Bispens Vælde, og flere Problemer sprang frem: den nye Kirkes Forhold til den gamle med Hensyn til Rang, Indtægt og Tjeneste, — Præstens Forhold til Bisp og Kirkeejer etc.³⁾.

Ogsaa i England mødes to Strømme. Bispedømmet var det oprindelige Udgangspunkt; Bispens drog ud med sine Præster for at forkynde Kristendom, men Sognedannelsen foregik kun langsomt. Dunstan bygger Kirker rundt paa sine Gaarde i Stiftet i det 10ende Aarhundrede, Biskop Leofric arbejder paa samme Vis

¹⁾ VIII Atr. 2. 42. — Raine: The historians of the church of York I 406. — Stubbs: Memorials of St. Dunstan 36. — A. S. Chr. 971 B. — A. S. Chr. 995 F. — Concordia Regularis. Anglia XIII 374. — Haddan and Stubbs: Councils and ecclesiastical documents III 512. 465. 362. 514. — Raine I 89. — I Em. pr. — Wilkins: Concilia I 212. — Raine I 426. — Hinschius III 549 ff. 702 ff. — Hauck II 33. III 109. 434. 555. 574.

²⁾ E. Hatch: The organization of the early Christian churches. 196—200. — Hauck II 342—343. — Stubbs: Memorials of St. Dunstan 38: „episcopus Dorsætensium“. — Birch: Chartularium. Nr. 993: „presul Hwiccorum“. — Ib. Nr. 997: „geuisorum i. e. australium saxonum presul“. — Haddan and Stubbs: Councils I 683: „[p]is is se freols ðe Æþelred cyning het gesettan to þam bisceoprice in to Wielcynne Ealrede bisceope“.

³⁾ U. Stutz: Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich germanischen Kirchenrechts. Berlin 1895. — Id.: Geschichte des kirchlichen Beneficialwesens. Berlin 1895. — Imbart de la Tour: Les origines religieuses de la France. Paris 1900. — Id.: De ecclesiis rusticis ætate Carolingia. Burdegala 1890. — F. X. Künstle: Die deutsche Pfarrei und ihr Recht zu Ausgang des Mittelalters auf Grund der Weistümer. Kirchenrechtliche Abhandlungen. H. 20, udg. af Stutz. — Hauck I 135. 209. II 657.

i det næste Aarhundrede, og Udviklingen standser ikke med Normannererobringen. Arbejdet fra Bispens Side mødes af Lægmands Iver for at rejse Kirker, som Beda fortæller, og Lovene nævne, og som ses af et Billede i Harleyan Ms. 603, British Museum. Billedet fremstiller en angelsaksisk Stormands Gaard, men den ene Fløj rummer Kapellet¹⁾.

England kender som Fastlandet Kirker af forskellig Rang og med forskellig Ret: „sepultura“, „baptisterium“, „decimæ“, Besøg og Offer paa høje Fester; men ejendommeligt angelsaksisk er en Skala, der opstilles med Hensyn til den Kirkerne tilstaaede Retsbeskyttelse. Maaske foreligger her et Laan fra keltisk Ret²⁾.

Lægmandspatronatet synes i England at have faaet samme Udvikling som paa Kontinentet, og den angelsaksiske Kirke kendte lige saa vel som den frankiske alle Gaardkirkesystemets Onder. Gavebreve, Testamenter og fremfor alt Domesdaybook viser klart, hvorledes Kirkerne med deres Tilliggende vare i Enkeltmands Besiddelse, og hvorledes de gik fra Haand til Haand ved Arv eller Salg. Til Gode-ejerne rettes da Lovstederne V Atr. 10, 2 VI Atr. 15 samt Northu. 20 og 22, der forbyde at drive Præsten fra Kirken uden Bispens Samtykke og dadle Handel med Kirker³⁾.

Præst og Lægfolk knyttedes til hinanden ved Byrd, Svogerskab og fælles Kaar. Den angelsaksiske Præst kunde være gift. Hans Slægt stod hos ham i Proces og Fejde. Han møder for verdslig Domstol, naar han har forbrudt sig mod Statens Love. Men samtidig kendes Forsøg paa at bryde de Lænker, der bandt til Lægfolket, Kampen for Coelibatet og for en højere Bod for den Præst, som lød Coelibatsbudet, Bestræbelser for at tæmme Præsternes Krigerlyst og iltre Sind. Dog endnu 1129 stilles Kyskhedskravet forgæves, endnu 1138 drager Sognepræsten i Spidsen for Sognefolket til Hæren. De samme Brydninger genfindes hinsides Kanalen, om end Udviklingen paa Fastlandet hurtigere førte til Præstandens Løsrivelse fra Lægfolket, fordi Cluniacenserne her løftede Banneret med Indskriften: „Oldkirkelig Skik, kanonisk Regel“. Men ligesom den northumbriske Præstelov i § 35 forudsætter Præsteægteskab, saaledes ogsaa Goslarsynoden i 1019; og svarende til Æthelreds Forbud mod at Præster gaa i Kamp haves fra Fastlandet talrige Formaninger, der vidne, at Præsterne alt for gerne greb til Sværdet. Man har sikkert overdrevet den Forskel, der var mellem den angelsaksiske og den frankiske Gejstligheds Stilling i Samfundet⁴⁾.

¹⁾ Lingard: History and antiquities of the Anglo-Saxon church II 370. — Haddan and Stubbs: Councils I 691. — Beda: H. eccl. V 4. — II Edg. 2. — Gefynco 2. Liebermann: Gesetze der Angelsachsen. 456.

²⁾ Litteræ de ecclesia de Munz. Migne: Patrologia Latina 157 sp. 425. — Hincmar: De ecclesiis et capellis. Bibliotheca juridica medii ævi, udg. af Gaudentius. Bologne 1888—1901. — Schäfer: Pfarrkirche und Stift. Kirchenrechtliche Abhandlungen H. 3. — Regino Prumensis: De synodalibus causis, udg. af Baluzius. 41—42. — II Edg. 1—2. — VIII Atr. 5. — A. Aall: St. Sunniva. Norsk hist. Ts. 3. 4. 380—384.

³⁾ Regino Prumensis 118. — Mansi XIX 505. 398. — Birch: Chartularium 283. — Lingard I 400 ff.

⁴⁾ I Cn. 5, 2 b. — VIII Atr. 23. — I Em. 1. — V Atr. 9. — VI Atr. 5. — VIII Atr. 30. — Stubbs: Constitutional history I 104. — Hauck II 653. III 429. 528—529. Mansi XIX. 897. — Adam Brem. Schol. 77. — A. Aall: St. Sunniva Norsk hist. Ts. 3. 4. 373—380.

Dog i een Henseende var den angelsaksiske Kirke særstillet, idet den ikke har kendt gejstlige Retter for Kirkens Mænd, naar undtages, at Disciplinarforseelser vare henviste til Bispens Dom; ikke heller havde den gejstlige Retter, hvor gejstlige Sager paadømtes. Bispnen og ealdorman sad sammen i scirgemot for at sige Lov, Kristenret og verdslig Ret, og Proceduren i gejstlige Sager afveg næppe fra den almindelige Procedure i scirgemot. Kirkelig og verdslig Strafferet var nøje knyttet sammen, idet Staten bøjede de genstridige til Bod ved at unddrage dem Retsbeskyttelse eller idømme Bøder, eller den føjede til den af Kirken krævede Bod yderligere Statens Straf. At Staten sætter Straf for Overtrædelse af kirkelige Bud, var intet ejendommeligt, men dette Forhold havde i England faaet en større Udvikling, idet Angelsakserne under keltisk Indflydelse øvede Privatbod, men næppe kendte den offentlige Bod, der var kaldt til Live paa Fastlandet ved den karolingiske Reform. — „7 hig gesetton woruldlice steora eac for ðam þingum. þe hig wistan þæt hig elles ne mihton manegum gesteoran, ne fela, manna nolde to godcundre bote elles gebugan, swa hy sceolde, 7 þa woruldbote hig gesetton gemæne Criste 7 cyngre, swa hwár swa man nolde godcunde bote gebugan mid rihte to bisceopa dihte“¹⁾.

Endnu spørge vi om Helgendyrkelse og Gudstjenesteskik. Den angelsaksiske Kirke ærede den fælleskirkelige Helgenskare og dertil en Kreds af Mænd og Kvinder fra hjemlig Grund — ofte forskellige i Landets forskellige Egne — endelig Helgener fra Irland og fra Fastlandet særligt fra Lothringen. I Northumberlands Legender spores keltisk Tradition. Helgenskaren vil altid bringe hastigt og paalideligt Bud om kirkelig Forbindelse og Paavirkning²⁾.

Ogsaa i liturgisk Henseende er den angelsaksiske Kirke særpræget ved en Indflydelse fra Irland og gallikanske Rester fra en tidlig Tid. Men den romerske Tradition var stærk fra Kirkens Grundlæggelse, som Krønikerne berette, og moderne liturgiske Undersøgelser have godtgjort. En sammenlignende Analyse af liturgiske Bøger fra Fastlandet og fra England ved Aar 1000 er begyndt, men meget henstaar uklart. Forbindelsen har aldrig været helt brudt, men Baandene knyttes fastere fra det 10ende Aarhundredes Midte. Foregangsmænd i England paavirkes fra Fastlandet, der gaar Bud over Kanalen, og Bøger byttes. Klosterreformen, Forsøgene paa at ordne Klerkenes Samliv skyldes Impulser udefra³⁾.

¹⁾ E. Gu. pr. 2. — VIII Atr. 36. — I Edm. 3. — II Edm. 4. — V Atr. 29. — VI Atr. 36. — Northu 8. — II Cn. 38, 2. — Gejstlige Domstole ved Vilhelm Erobrerens Forordning: Liebermann: Die Gesetze der Angelsachsen 485. — Proceduren: Stubbs: Seventeen lectures on the study of mediæval and modern history. 342. — Jfr. Liebermanns Fortolkning af „non secundum hundred“ i nævnte Forordning Wl. ep. 2. — Wasserschleben: Die Bussordnungen der abendländischen Kirche.

²⁾ Kalendere og Martyrologier i Manuskript i British Museum. — F. Piper: Karl des Grossen Kalendarium und Ostertafel. — A. Lechner: Mittelalterliche Kirchenfeste in Bayern.

³⁾ Stubbs: Memorials of St. Dunstan. Introduction. — Id.: Foundation of Waltham Abbey. — Warren: Leofric Missal. Introduction. — Wilson: The missal of Robert of Jumièges. — Id.: The benedictional of archbishop Robert. — M. Bateson: A Worcester cathedral book. English Historical Review. X. 1895. 713. — Id.: Rules for monks and secular canons after the revival under King Edgar. E. H. R. XI. 1894. 690.

Vel 100 Aar førend Hertug Vilhelm gik over Kanalen, begyndte en stille Erobring af England ved Fastlandets Mænd.

Denne Skitse af den angelsaksiske Kirke kan synes fremmed, og maaske har Forsøget paa at rette skæve Linjer ført til, at Billedet er blevet fortegnet. Idet jeg vendte Blikket mod Sydengland, hvor de danske færdedes ved Aar 1000, blev Billedet et andet, end om man havde Nordengland for Øje, Bedas Land, i det 8nde Aarhundrede med dets ejendommelige keltisk prægede Kirkekultur. I Winchester og London, i Østangels Klosterland mødtes i det 10ende og 11te Aarhundrede flere Kulturstrømme. Den angelsaksiske Kirke forringes ikke derved, men det historiske Perspektiv bliver dybere, Spørgsmaalet om de nordiske Kirkers Arv videre og vanskeligere.

I de følgende Kapitler behandles den ældre danske Kirkes Styrelse, Lovgivning, Bodsdisciplin og Strafferet, Ritual og Liturgi; dertil Festrækken og Helgendyrkelsen samt Kirkesproget.

KAPITEL II.

Bisp og Stift.

Undersøgelsen af Kirkestyrelsen vil skride fra det større til det mindre — fra Stift til Sogn — fra Bisp til Præst.

Vi spørge først om Bispevalg, Bispens Gerning og Indtægter, Domkapitel og Stiftsadministration. Kundskab om Bispevalget hentes især af Beretningerne; thi Oldbrevene yde kun lidt, og intet Pontifikale med „*Ordinatio episcopi*“ er bevaret, ingen Forfatter drøfter Forholdet mellem Stat og Kirke, Kongemagt og Bispedømme. Ved Siden af Beretningerne staar en ensom Kilde af ejendommelig Art: Kapitel XVI i „*Consuetudines canonicæ*“ optegnede i Lundenekrologiet. „*Consuetudines canonicæ*“ er som Mindesmærke enkeltstaaende i Danmark, men hører til en talrig Familie af Klerke- og Munke-Optegnelser, der mest hvile paa Tradition, men ogsaa rumme Bestemmelser særegne for vedkommende Kirke eller Kloster. Som senere skal vises, hvile „*Consuetudines canonicæ*“ paa „*Constitutiones Marbacenses*“, men Kapitel XVI hører til de meget faa Partier, hvis Kilde forgæves er søgt; det synes at være originalt.

De historiske Beretninger ere knappe i deres Skildring, de fremhæve snart et, snart et andet Moment ved Bispevalget, mangen Gang give de kun Resultatet, og det er sjældent muligt at faa et Overblik over Begivenhedernes Gang og de virkende Kræfter.

Bispevalget havde følgende Momenter. Fra Bispestanden sendes Bud til Kongen

for at indhente Tilladelse til at afholde Valget, og derefter vælge „clerus“ og „populus“; „clerus“ omfattede Domkirkens Præsteskab, Stiftsgeistligheden i større eller mindre Tal og Udsendinge fra Klostrene, men „populus“ omfattede Stiftsstadens første Mænd og indflydelsesrige Herrer fra Egnen, endelig Skaren af Byens Borgere. Næste Moment er, at den valgte henter Kongens Konfirmation, og tilsidst foretager Ærkebispens Vielsen¹⁾.

Sendefærd til Kongen efter Bispens Død nævnes af Ribekrøniken²⁾. Den vælgende Forsamling træder ofte frem i Roskildekrøniken og i Saxos Fortælling. Snart hedder det, at Bispens vælges „a Scaniensi clero et populo“, eller trænger sig op paa Bispestolen „clericis et laicis reclamantibus“³⁾; snart nævnes Klerkene, snart Stiftets Beboere alene⁴⁾, Forskelligheder, der kunne bero paa et Tilfælde eller finde nærliggende Forklaring, saaledes sidstnævnte Sted hos Saxo: „Dividuum regis ac populi suffragium fuit. — — — Scanis metu sententiam occultantibus“, idet Valgforsamlingens enkelte Bestanddele er en Sag uden Betydning overfor den Kendsgerning, at Stiftets, — Landets Ønske staar mod den kongelige Vilje.

„Clerus et populus“ er en gammel Formel og rummer stivnede Formlers Fare. En Forskydning fandt Sted i de vælgende Grupperes Forhold ved kirkepolitisk Udvikling, men denne Ændring drøfte vi senere. Her skal kun nævnes, at man har set Clerus og Folk staa mod hinanden⁵⁾; man har set en mægtig Lægmand mægle i Tvisten om Bispesæderne, og Afgørelse træffes paa Trods af „clerus“ og „populus“⁶⁾.

Kongens Vilje vejer tungest, hvad enten den ytres ved, at Kongen udpeger Bispesæmnet, naar Afsendinge komme fra Stiftstaden, eller ved, at han nægter Konfirmation efter foretaget Valg. Roskildekrøniken beretter kort og knapt, at Kong Erik, efter Mandefaldet ved Fotevig, i Slesvig udnævnte 5 nye Bisper⁷⁾. De kongelige Kapellaner faa ofte Bispestav⁸⁾.

Ingen Kilde giver en saa fyldig Skildring af Valghandlingen som „Consuetudines canonicæ“ i Kapitel XVI.

Ved Bispens Død kaldes Forstandere og første Mænd fra Klostre og Klerkesamling i Lunde Stift til Valg⁹⁾; Domkirkens Præster og de hidkaldte udgør da „clerus“, men „populus“ nævnes ikke, ej heller Kongen i Overensstemmelse med Kildens Art. I Faste og Bøn søge de at træffe det rette Valg. Et Udvalg af tolv

1) Imbart de la Tour: Les élections épiscopales dans l'église de France du IXième au XIIième siècle. A. Hauck: Kirchengeschichte Deutschlands II 518.

2) S R D. VII 189. Kongens Samtykke: Saxo 737.

3) S R D. I 386.

4) Saxo. 568. 664.

5) Saxo. 737.

6) Roskildekrøniken. S R D. I 386.

7) S R D. I 378.

8) S R D. I 378. 380.

9) „Omnino episcopo defuncto prelatos omnium nostrarum congregationum convocamus — —“. „Tunc abbates et prepositi debent accedere — —“. Hinschius: System des katholischen Kirchenrechts II 110 Anm. 3.

vælge, og under „Te deum“ føres den valgte til Kirken, hvor han tager Ring og Stav fra Alteret og derpaa ledes til Bispestolen. Abbeder og Provster love ham Lydighed under Knæfald.

Af særlig Interesse er Omtalen af Ring og Stav og Bispestol. I Pontifikalerne nævnes Ring og Stav som Sindbillede paa Bispens Hyrdegering, men Stolen, hvortil han føres, er Højsædet blandt Kirkens Mænd; dog disse kirkelige Symboler overførtes siden Karolingertiden til det verdslige Billedsprog¹⁾.

Kongen gav med Ring og Stav Bispedømmet til Electus, eller han overdrog ham Embedet ved at føre ham til Bispestolen. Forskellige Tider lagde forskellig Betydning ind i denne Handling, den var dem, der kæmpede for Kirkens Uafhængighed, en Forargelse. „Consuetudines canonicæ“ maa i Følge sin Art sidestilles Pontifikalerne, og man kan af disse Optegnelser for „domus St. Laurentii“ ligesaa lidt drage nogen Slutning om Investiturformer i Danmark, som vi af dem kunne ane Kongens Indflydelse paa Bispevalget.

Medens svenske og norske Lovsteder kende begge Investiturformer: „missio in sedem“ og „traditio baculi et anuli“, tie alle danske Kilder.

I de tre Aarhundreder, vort Tidsrum omfatter, gennemgaa de store Kulturlande en rig kirkepolitisk Udvikling, der i nogen Maade kan forfølges ogsaa i Danmark.

— I Missionstiden udsendes Bisper fra Hamburg eller fra de danske Konger i England; om et Valg bliver ikke Tale, saalænge den kirkelige Organisation endnu er i sin Begyndelse. — Svend Estridsøn delte Landet i Stifter eller fuldendte den i Harald Blaatands Tid begyndte Stiftsdannelse og raadede frit for Bispesædernes Besættelse, som det fremgaar af Adam af Bremens Skildring²⁾. Snart byggedes Domkirker, og Præsteskab samledes derom, en Menighed bor i Stiftstaden og i Landet rundt omkring. Clerus og Folk fremtræder ved Valget, men Kongens Vilje er endnu den stærkeste. Paa samme Vis beherske Merovinger og Karolinger, de saksiske og frankiske Kejsere Valget med de stores Raad eller efter eget Tykke³⁾.

Kongen er Herskeren, — Kirken er given i Kongens Haand at værne og styre, — Kongen er Lensherren og bortgiver Stifterne som Len, — Begrundelsen for Kongens Magtudøvelse kan veksle efter Tid og Sted, hvis Grunde gives, men Magtudøvelsen er den samme, indtil Kravet rejses om Kirkens Uafhængighed; da samles mange Viljer i Begejstring om Kirkens Banner, og der sker en Forskydning i Magtforholdene. Den eneste Gang Grunde gives for danske Kongers Indflydelse er karakteristisk nok, da Valdemar I formelt bøjer sig for Kirkens Fordring: det frie Bispevalg; da støtter han Kongernes gamle Ret paa jus patronatus.

Magtforholdet mellem Konge og Kirke i den ældre Periode er i Norge og Sverige som i Danmark. I 4de Bog Kapitel XXXIII taler Adam af Bremen om Forholdene

¹⁾ Hauck: Kirchengeschichte Deutschlands III 53. Første Eksempel paa Overrækkelse af Bispestav ved Kongens Haand er fra Vita Rimberti, skrevet før 909.

²⁾ Adam af Bremen III 24. IV 2. IV 8.

³⁾ Imbart de la Tour 74 ff. Hauck: Kirchengeschichte Deutschlands. I 146. II 185. 518. III 18. 29. 54. 398. 433. 546. 667.

i det 11te Aarhundrede: „Inter Nortmannos tamen et Sueones propter novellam plantationem christianitatis adhuc nulli episcopatus certo sunt limite designati, sed unusquisque episcoporum a rege vel populo assumptus, communiter edificant ecclesiam“.

Til Bremerkanikens Fremstilling slutter sig Lovenes Vidnesbyrd. I Vestgöotalag kende vi Bispevalgets forskellige Momenter i primitive Former og i et lille Samfund: „Æn biscop skal takæ. þa skal kononger alla landa at spiriæ hwen þe hauæ vilæ. han skal bondæ sun varæ. þa skal konger hanum staf i hand fa oc gul fingrine. siþan skal han i kirkiu leþæ ok a biskups stol sætiæ. þa ær han til comen wals utan wixll“¹⁾.

Dertil maa nævnes Eidsivatingslovens Kapitel XXXI med den sammenflikkede Tekst: „Sa skal biscop vera at stole er konungr vill. oc retkosen er til oc her er uigðr til starfs oc stols“.

E. Hertzberg har i sine Undersøgelser om de ældste norske Lovteksters Nedskrivelsestid paavist, at paa mange Steder have Lovene Side om Side gammelt og nyt, der kun slet forliges, saaledes ogsaa her angaaende Bispevalget en ældre Forskrift, der hævder Kongens Indflydelse, og en yngre, der nævner det kanoniske Valg og Vielsen ved Norges Ærkebiskop²⁾.

Forholdet mellem Stat og Kirke i England faar et kraftigt Udtryk i Anglo-Saxon Chronicle's knappe Ord. A S C. 1050 C „þa hæfde Eadwerd cing witenagemot on Lunden to midlencten 7 sette Hrodbert to arceb. to Cantwarebyrig 7 Sperhafoc abb. to Lunden 7 geaf Radulfe b. his mæge þæt abbudrice on Abbandune“.

Aar efter Aar læse vi, hvorledes Kongen raader for Bispesæderne. A S C. 1043 E „7 Hereman þes cynges preost feng to þam biscoprice 7 on þysum geare man halgode Wulfric to abb. at Sce Augustine to Christesmæssan on stephanes mæssedæg be þes cynges gelæfan 7 Ælfstanes abbotes for his mycelre untrymnyse.“ — 1044 E. „Her forðferde Liuing biscop on Defenascire 7 Leofric feng þær to, se wæs þæs cynges preost.“ — 1045 E. „Her forðferde Grymcytel b. on Sudsexum 7 feng Heca ðes cynges preost þær to.“ —

Formelt var Kongen hæmmet i sin Raadighed over Bispedømmerne, først ved Valget foretaget af Domkirkens Præster eller Munke, dernæst ved de stores Samtykke paa Witenagemot. Men Valget er i det 11te Aarhundrede saa betydningsløst, at det sjældent nævnes i Kilderne: Valget i Durham 1020 paa Grund af en Spøg og St. Cuthberts formentlige Indgriben, — og Valget i Canterbury 1050, fordi Kongen ringeagtede Munkenes Ønske trods mægtig Protektion³⁾. I Witenagemot, hvor Ud nævnelser sædvanemæssigt kundgjordes, var Kongens Vilje Lov, hvis han var stærk.

Samme Forhold mellem Samfundets Magtfaktorer skabte fælles Kaar i Landene,

¹⁾ Vestgöotalag. Retlosæ balk II.

²⁾ Ebbe Hertzberg: Vore ældste Lovteksters oprindelige Nedskrivelsestid. Afhandlinger tilegnet Professor Sars. — Zorn: Staat und Kirche 33. — Taranger 222 ff. — Norsk hist. Ts. 3. 3. 20 ff.

³⁾ Simeon of Durham: Historia Dunelm. III 6. Freeman: The Norman conquest I 563. — Vita Edwardi 400. Freeman II 118—119.

i Frankerriget og i det unge tyske Rige, i England og i Norden, indenfor denne Udviklings 2den Periode, der har forskellig Tid og Varighed i de forskellige Lande.

— Den næste Fase i Udviklingen dukker brat op af Mørket for Danmarks Vedkommende. I det 12te Aarhundredes Midte er Investiturstridens Resultater vundne, men vi vide ikke hvorledes. Da Bølgerne gik højest mod Syd i det 11te Aarhundrede, var det danske Folk saa langt tilbage i kirkepolitisk Udvikling, og Kongens Indflydelse saa stor, at alt var stille; senere naaede maaske de sidste svage Dønninger af Stormen til Danmark, thi vi høre om Bispevalg, der gav Anledning til Tvist, men vi kende ganske vist ikke Ordskiftet og vide ikke, om de store Principspørgsmaal satte Sindene i Bevægelse, eller snævre personlige Interesser voldte Striden. En alvorlig Kamp, hvor Mening tørner mod Mening, havde sikkert efterladt et Minde, og det er derfor mest troligt, at de nye Ideer vandt frem med de nye Slægter, og at Vanen, den stille Tyran, blev Sejerherre.

I Roskilde 1158 lyder Kong Valdemars Erklæring: „— — — Nihil se — — — adversum eam [ecclesiam] aut illicita affectione aut insolita consuetudine præsump-
turum — — —, sacris siquidem legibus cautum nosse ne clerus peculiare eligendi
jus regali imperio obnoxium habeat“¹⁾. Ved Valget i Lund 1178 holder Valdemar sig atter tilbage. Dermed være ikke sagt, at Kongen ikke siden det 12te Aar-
hundredes Midte øvede Indflydelse og gav sit Minde. Fra kongelig Side høres Klage over Jakob Erlandsen: „quod confirmat electiones episcoporum eo irrequisito
et consensu suo non obtento“²⁾. Kraftige eller hensynsløse Konger kunde endnu fra Tid til anden føre deres Vilje frem, men i Princippet var det gamle kirkelige Valg ved „clerus“ og Folk godkendt.

Dog Lægfolks Deltagelse i Valget mindskes her som andet Steds. Gregoria-
nernes Maal have været at vende tilbage til gammel Skik, men overalt indsnævres i Løbet af det 12te Aarhundrede den vælgende Skare; „populus“ trænges tilbage fra Afstemningen, og Begrebet „clerus“ faar trangere Grænser. Domkapitlet holder Valget i sin Haand, om end ingen pavelig Akt, ingen Konciliebeslutning har sanktioneret dette Forhold³⁾. Folket har staaet mod Præsteskabet ved Roskilde-
valget 1158, men da det kommer til Afstemning, høre vi kun om Clerus: „Tunc clerus religiosam ejus justitiam summis gratiarum actionibus prosecutus concilio excessit, delectum curiosius habiturus“. Gejstligheden forlader den samlede Skare for at skride til Afstemning, og Kong Valdemar nævner ene Clerus som valgberettiget: „ne clerus peculiare eligendi jus regali imperio obnoxium habeat“. Paa samme Vis Eskil ved Ærkebispervalget i Lund 1178⁴⁾. Den Ret til at udnævne en Efterfølger, som Rom har givet ham, vil han give Afkald paa for ikke at krænke Kirkens Frihed, og han lægger Valget i deres Haand, hvem Retten til at vælge

¹⁾ Saxo 737. Det kanoniske Valg i Pavebullen og Ærkebispens Breve: Erslev Repertorium. 9. 25. 27.

²⁾ SR D. V 585.

³⁾ Imbart de la Tour 439. 521. Hinschius II 59. m. A. 4.

⁴⁾ Saxo 915.

sædvanligvis tilkommer, — det er „clerus“. Præsteskabet beder Eskil udpege et Bispæmne, Kongen slutter sig paa Folkets Vegne til Præsternes Bønner, men Lægmandsskaren synes efter Saxos Skildring passiv; først da Eskil og Clerus har nævnt og hyldet Absalon, er Folket ivrigt med i Sangen og i Forsøget paa at drage den modstræbende til Bispestolen.

Ved Lundevalget iagttage vi en ny Magtfaktor — Paven — atter et karakteristisk Træk i Udviklingen. Den romerske Stræben mod Centralisation erkendes¹⁾.

Den danske Biskops Gerning formede sig ikke væsentlig forskellig fra andre Bispers i den vesterlandske Kirke. Paa de store Højtider holder han Messe i Domkirken, han ordner Gudstjenesteskik indenfor Stiftet, fra ham udgaar Lovbud om Helg og Fastetider, og han ordinerer. Præsterne komme til Synode i Domkirkebyen, og selv rejser Bispen rundt for at tilse Præsterne, øve Kirketugt, „giøre fermelss“ og for at vie eller rense Kirker, Kirkegaarde eller hvad der hørte Kirke og Gudstjeneste til.

Materialet vedrørende disse Forhold er fra Danmark og fra de omliggende Lande saa begrænset og af en saa almindelig Karakter, at Sammenligning giver lidet Udbytte.

Uppsalacodex C 441 rummer et sentmiddelalderligt Pontifikale, der stammer fra Lund, thi sidst i Bogen optegnedes Andreas Sunesøns Synodalstatuter, og i Konfirmationsritualets Rubrik nævnes „benedictio archiepiscopalis“.

Pontifikalets Indhold er følgende: Bønner at sige før og efter Messen. Kirkegaards Vielse. Renselse af krænket Kirkegaard. Kirkevielse. Renselse af krænket Kirke. Ordination. Vielse af Kirkekar, Præsteklæder m. m. Konfirmation. Vielse af Kirkeklokker. Brudevielse.

I et følgende Kapitel skal Pontifikalets Indhold analyseres, og her skal kun nævnes, hvilket Indblik vi gennem enkelte Rubrikker faa i middelalderlig Kirkeskik, der før bedst kendtes fra Synodalstatuters spredte Bemærkninger. Eksempelvis citeres en Rubrik, som lærer, hvad Bispen burde sige og plejede at sige, naar Kirken stod færdig til Indvielse.

„Hiis ita per ordinem gestis, cum redierit pontifex ad hostium ecclesie, facto silencio, habeat verbum ad plebem de honore ecclesiastico Ac de pace venientium ac redeuntium et de decimis vel oblacionibus ecclesiarum Ac de anniuersaria ipsius ecclesie dedicacione. Et annunciet tam clero quam populo, in cuius honore constructa et dedicata sit ecclesia vel eciam nomina sanctorum ibi quiescencium. Ipse autem dominus et constructor ipsius ammoneatur de dote ipsius, et qualem honorem ecclesie vel curam a presbitero exhibere debeat. Illo autem profitente in omnibus ita se velle agere Pontifex hec confirmari a domino postulans, antequam intret ecclesiam, dicat orationem“.

Kilder af en ganske anden Art vedrørende Bispens Forhold ere Kirkeretterne og Andreas Sunesøns Synodalstatuter.

¹⁾ H. Olrik: Konge og Præstestand II 158 ff.

Skaanske Kirkelov § 1 bestemmer Tilfældet: execratio¹⁾. „Kirkia um wighth warþær. scal ey atær wighæ. num lös warþær altæræ sten. ællær bristi af altæræ horn. æn þo at kirkia warþær böt num hun warþi swa mioc spiallath at ey þolæ guz ræt at hun mughu uwith waræ“.

Dette Punkt har ogsaa Andreas Sunesøn fundet Anledning til at strejfe i sine Synodalstatuter. „Si vero per parietes partes ecclesie restaurentur, nequaquam decernimus ecclesiam esse reconciliandam, nisi uel maius altare moueatur uel incendio consumatur, uel tectum ita decidat, ut residuum ecclesie domus dici non possit“.

Men § 1 i Skaanske Kirkelov slutter med at nævne Bøndernes Pligt ved Kirkevielse.

„æn um wighya scal. þa sculu bönder biscop þre²⁾ nættær föþæ cappalanum half marc giuæ burswene öræ hælghdom late biscop til“.

Om Byrderne ved Kirkevielse have været mindre for Bønderne i Skaane og paa Sjælland end for svenske og norske Mænd, kan ikke siges, da Lovene ikke oplyse, hvor stort Følge den danske Bisp havde. Vederlaget til Mænd af Bispens Følge finde vi atter i Vestmannalag Kb 8, medens denne Lovs Ydelsesskala efter Kirkernes Rang, der ogsaa kendes fra Frosta-, Borgar- og Eidsivatingslovene, er fremmed for Danmark. De norske Bestemmelser om Bispens Gæsteret ved Kirkevielse ere for de tre Lagdømmer de samme — fraset Smaating; de svenske have deres ejendommelige Præg. Men da Sk. K. L. § 1 (Sj. K. L. § 1) er saa knap, kan det ikke afgøres, om dansk Ret i saa Henseende var nærmest beslægtet med svensk eller norsk Ret³⁾.

Da Kirkeretterne ere Resultater af Forhandlinger mellem Bisp og Bønder, fristes vi stedse til at søge hinsides Forliget, idet vi spørge, hvilke vare Bøndernes Krav, og hvilke vare Bispens Ønsker, og navnlig, hvilken var Sædvanen for Forliget; — Spørgsmaal, som ere forgæves, thi kun løse Formodninger blive Svar. Idet vi da gaa ud fra, at Bisp er veggen paa en Række Punkter i Kirkeretten for at opnaa Tienden, formode vi, at han tidligere krævede Penge for Vielsen og Penge for Relikvierne, og minde om Adams Oplysning om det 11te Aarhundredes Skik:

„Verum baptismus et confirmatio, dedicationes altarium et sacrorum benedictio ordinum apud illos et Danos care omnia redimuntur“⁴⁾.

I Følge Kirkelovenes Art springe Aftalerne fra Punkt til Punkt, og kun hvor Tvivl eller Tvist var for Haanden, fæstnes fremtidig Skik. Sk. K. L. § 3 bestemmer Bøden for den, der bryder Freden i Kirke eller paa Kirkegaard⁵⁾, og § 7 fastsætter

¹⁾ Hinschius: System des katholischen Kirchenrechts. IV 331. — L. Holberg: Kirke og Len 15—18.

²⁾ Sj. K. L. § 1. en nat.

³⁾ K. Lehmann: Abhandlungen zur germanischen insbesondere nordischen Rechtsgeschichte.

⁴⁾ Adam af Bremen IV 30.

⁵⁾ „Warþær friþ brutin j kirkiu ællær j kirkiu garþe. hin ær bröt. böte brut sin. mæþ þrim marcum oc biscop skæræ kirkiu ællær kirkiu garþ. oc beþæs ey af bondænum meræ. æn ey orkær hin ær brutit haur þre marc. fylli til kirkiumæn swa at þre marc se.“ — Hinschius IV 328—330. pollutio, violatio, reconciliatio.

Renselsesmidlet. Søge vi af Sk. K. L. § 3 at læse ældre Tidens Skik, melder den Formodning sig, at Fredsbruddet fordem har medført Forpligtelse til at koste Bispem, som Skik var i Sverige. Æ. Vestgöta. Kb. 3. „Uerder mæper i kyrkiu dræpin, þet ær niþingsværk. þa er kyrkia al uuighz. Er þet firi tiu vitrum þa skal gyuæ byscupe þrer marker firir vilx oc natter gengerð“. — Y. Vestgöta. Kb. 22. „Wærther mather i kirkyugarthe dræpin ælla sarghather göre sokn natta gengærþ, oc þæn gærningena gyorthe giælde ater soknamannum fult fore kosten oc a þre marker“. — Södermanna. Kb. 5. „Huar sum kirkiu wixlum spieller meþ nocrum sacum huarium lundum þet kan til koma haldi biscupi cost uppi firi skiærsl oc böte hanum þre m.“

Med større Sikkerhed følge vi Bestemmelsen om Fredsbryderens Forpligtelse frem gennem Tiden til det 13de Aarhundredes Midte. Allerede i Sj. K. L. have Sognemændene frigjort sig fra det solidariske Ansvar¹⁾, og i den latinske Oversættelse af skaanske Kirkelov henføres en Beslutning i samme Retning til en Forhandling i Roskilde 1241²⁾.

Andreas Sunesøns Synodalstatuter have ret nøje Omtale af Soningen efter de forskellige Grader af Helligdomskrænkelse: Manddrab, Blodsudgydelse og Vold uden saadanne Følger.

„Si quis persuasione dyabolica homicidium in ecclesia perpetraverit, uolumus, ut secundum antiquam consuetudinem ecclesia reconsecratur, et sigillum altaris non per alium, sed per episcopum dissoluatur. Si autem alias sanguis in ecclesia fuerit, decernimus episcopi praesentiam necessariam esse, ut ecclesia reconcilietur. Si uero uiolentia fuerit sine sanguinis effusione, sufficere credimus, quod episcopus illuc transmittat aquam ad reconciliandum benedictam, ut in loco certaminis aspergatur.“

Ved Kirkevielsen gæstede Bispem Bønderne, under Visitatsen paahvilede det Præsten at skaffe ham Underhold i Følge almindelig kirkelig Skik, men mange Steder afløstes Ydelsen af en Pengeafgift, saaledes i Danmark i Aarhus Stift. Til Gæsteripligten kom en ny Byrde for Præsten, da Bispem ved Visitats krævede en Gave: „cathedraticum“. „Cathedraticum“ nævnes allerede i det 6te Aarhundrede og kendes i Italien og Frankrig, i Tyskland og England; i Danmark knytter Traditionen dens Fremkomst til Odensebispem Hubald³⁾.

¹⁾ „æen of thet ær sva fatök man thær i kirky brütær, at han a ey thre marc, tha scal han faste thüt meræ“.

²⁾ Schlyter: Skåne-Lagen. 384 „prior lex ideo abrogata est, quia ille solus, qui peccat, debet puniri et non parrochiani; hoc fuit statutum roskildis in colloquio facto jn ecclesia beati lucij VI ydus aprilis Anno dominj M^oCC^oXL^oI^o“.

³⁾ Liber Aarhus. S. R. D. VI 408. Registrum Rosk. VII 130. — Ducange: paratæ. procuratio. — Ducange: cathedraticum. — Pontoppidan: Annales Eccl. II 100. — Dänische Bibl. VI 164. — Liber Aarhus. S. R. D. VI 408. „uniuscuiusque uero rector ecclesie, ne in hoc grauari nimium uideretur, 3 oras denariorum usualis monete loco procurationis et cathedratici solueret annuatim“. — Huitfeldts Krønike I 598—599 „oc naar Bispem [Hubald] foer fra sine Præster igjen, da gaff huer Prest Bispem til en Skenck halffdeelen aff det Offer, som Presten oppebar paa sin Kirckemössedag, oc samme Skenck kalledis cathedraticum“. — J. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog 155 har en anden Opfattelse aff Cathedraticum.

Bispens Indtægter flød af Jordegods, Sagøre, — undertiden af Møntret og andre kongelige Indrømmelser. Dertil har Bispen af Menighederne faaet en Skat eller Gave. I Gulatingslovens Bud, at Sognene skulle købe Bispens Tjeneste for en Ørtug for hver fyrretyvende Mand, — i Skara-Listens Beretning om Bisp Ødgrim, at han tog 5 Kobberpenninge af hver Bonde eller 7 Skæpper Havre eller 3 Skæpper Byg, — i Adams Ord, at Bisperne solgte Velsignelsen, thi Folket vilde ikke betale Tiende, skimte vi de danske Bispers fordums Kaar¹⁾.

Denne gamle Afgift har været en Hindring for Bispetiendens Vedtagelse, da Præste- og Kirketiende indførtes, maaske gennem Overenskomst med Paven ved Ærkebispesædets Oprettelse. Ved et Kompromis er den gamle Skat bleven forvandet til en Tiendeafløsning, som kendes fra Sjælland i det 12te Aarhundrede. Den betaltes i Mønt og herredsvis, synes det. En lignende „redemptio decimarum“ finde vi paa jydsk Grund, „gialf“, „byskopsgyaf“, en aarlig fast Afgift til Bispestolen, ofte i Havre.

Tredje Trin i Udviklingen, Korntienden efter kanonisk Ret, naaede Skaane og Sjælland ved Kirkelovene, Sønderjylland i Bisp Valdemars Tid, men i nørrejydske Stifter veg Biskopsgaven sent for Bispetienden²⁾.

Oldkirkens Bisper havde samlet Stiftstadens Præster under klosterlig Tugt, og dette Liv havde Karolingerreformen villet genvække gennem Chrodegangs Regel og Aachen-Konstitutionerne. Præsterne skulde bo i Hus med Bispen (claustrum. monasterium) med fælles Spisesal og Soverum; dog, idet clerus canonicus havde Lov til at have Særeje, var Spiren lagt til Splittelse, og Fælleslivet gik i Løbet af det 10ende og 11te Aarhundrede sin Undergang i Møde. Da udgik fra Cluny en Stræben mod et rigere og renere Liv indenfor Kirken og Uafhængighed overfor det verdslige Samfund. For Domkirkens Gejstlighed lød Kravet: Fællesliv, ugift Stand og Opgivelse af Privateje, — og under den stærke Bevægelse i Sindene højede Kannikerne sig mange Steder for Munketugt som regulære Kanniker af Augustins Orden eller som Præmonstratensere. Augustinerne danne flere Kongregationer med nogle fælles Vedtægter; her bør nævnes Marbachkongregationen, hvis Regler brugtes i talrige tyske Domkapitler og Kollegiatkirker, og Gilbertinerne, stiftede af den

¹⁾ Æ. Gula. 9. „en ver hafum sva mælt við biscop varn, at hann skal oss þionosto veita. En ver scolom þat at hanom kaupar ærtog firi XL nevia innan laga varra“. — Schlyter: Westgöta-Lagen. 306. 307. — Adam af Bremen. III 70: „sicut hoc, quod episcopi benedictionem vendunt, et quod populi decimas dare nolunt“.

²⁾ O. Andersen i Kirkehist. Saml. 5. 2. 636. — L. Holberg: Kirke og Len. 75. — Ny d. Mag. V 300. 313. — Dipl. ad mon. Locum Dei pertinentia S R D. VIII 107. 108. 194. — Liber Aarhus. S R D. VI 389. 392. 406. 407. 411. 421. — Exordium Caræ Insulæ S R D. V 266. 267. — Dipl. Viberg. 206. — Ribe Oldmoder 22. — For svenske Forhold er af Interesse følgende Bemærkning i Skara-Listen. Schlyter: Westgöta-Lagen. 307. „Þrættandi var biscopur iærppulwær — — — han com fyrstæ sinni tyundæ aff bondom biscupi. þa fik han domæ til a þingi“.

hellige Gilbert af Sempringham i det 12te Aarhundrede, en Kongregation med Dobbeltklostre, der dog ikke fandt megen Udbredelse udenfor England¹⁾.

Vi skulle ikke følge de enkelte danske Domkapitlers Udvikling, men kun pege paa Tilknytning til Bevægelserne i de store Kulturlande.

Man finder ofte i Obituarier foruden Martyrologiet eller Kalenderen med dens Dødsnoter Benedikts Regel, Augustinerreglen med Fortolkning af Hugo af St.-Victor, Aachen-Konstitutionerne, Isidors og Basilius's Munkeregel²⁾. Dette Indhold var beregnet paa Læsning i Kapitlet, samtidig med at Navnene paa Dagens døde nævntes. Necrologium Lundense rummer da ogsaa en Række Optegnelser af denne Art³⁾, blandt hvilke de saakaldte Consuetudines canonicæ kræve Opmærksomhed. Det er i store Partier en forkortet Gengivelse af Marbach-Konstitutionerne, men disse bære atter Præg af Cluny Vaner, hvilket ikke er underligt. Manegold, Marbachs Stifter, var nær knyttet til Gregor VII. Ved Rhinens øvre Løb var Gregorianernes faste Borg, og her reformerede Vilhelm af Hirsau Klostre i Clunys Aand, mens Richard af St.-Vannes og Poppo af Stablo havde bragt Cluniacensertugt til Lothringen.

Ved Affattelsen af saadanne Forskrifter for Gudstjenesteskik og dagligt Liv i Klerkesamlag og Klostre laante man meget og fra mange Sider, noget føjedes til af Hjemmets Vaner⁴⁾. Just dette Præg har Consuetudines canonicæ i Necrologium Lundense.

Kapitel I har til Begyndelse [indtil: „possit esse idoneus“] Laan fra Marbach, men bag Marbach-Konstitutionernes Ord staar Regula St. Benedicti: „Nouiter ue-

¹⁾ Ph. Schneider: Die Entwicklung der bischöflichen Domkapitel. — K. V. Lundquist: Bidrag till kännedom om de svenska domkapitel. — Hauck: Kirchengeschichte II 59. 528. — Hauck: Kapitel, Realencyklopaedie für prot. Theologie u. Kirche. — Hinschius II 49—161. — M. Heimbücher: Die Orden und Congregationen der katholischen Kirche. I.

²⁾ A. Molinier: Les obituaires français au moyen âge 52. — Ducange: Martyrologium.

³⁾ S R D. III 431. „... Ex Basilio quædam. ... Epistola Hieronimi ad Nepotianum de institutione clericatus. ... Epitaphium Nepotiani editum ab Jeronimo ad Heliodorum episcopum. ... Regula canonicorum quam Aquisgrani Ludouicus imperator magni Caroli filius ordinavit. ... Augustinus de uirtute ymnorum et psalmodum. ... Epistola Ysodori episcopi ad Liutefridum Cordubensem episcopum directa. ... Consuetudines canonicæ“.

⁴⁾ Consuetudines canonicorum regularium subjunctæ regulæ s. Augustini nunc primum editæ ex Ms. Morbacensi. Martène: De antiquis ecclesiæ ritibus III 843. — Hauck: Kirchengeschichte III 859. — Allg. deutsche Biographie. Art.: Manegold. Wilhelm v. Hirsau. Poppo v. Stablo. — Heimbücher I 400—401. — Vetus disciplina monastica 373. 375. —

I Frankrig og England har man i de senere Aar udgivet den Art Consuetudines. Eksempelvis nævnes E. Maunde Thompson: Customary of the Benedictine Monasteries of St. Augustine, Canterbury, and St. Peter, Westminster. — U. Chevalier: Ordinaire et coutumier de l'église cathédrale de Bayeux. — Id.: Ordinaires de l'église cathédrale de Laon. — Bruno Albers har lagt Plan til et større Arbejde paa dette Omraade. I Revue bénédictine har han prøvet Kilderne, og med Consuetudines Monasticae I—II er Udgiverarbejdet begyndt.

Overbibliotekar Lange tillod mig at benytte C. Weekes Haandeksemplar af Consuetudines Lundenses, hvorved min Opmærksomhed vendtes mod Cluny. Underbibliotekar Weeke havde syslet med Forsøg paa at finde Kilden til C. L. i Optegnelser af Cluny Sædvaner ved Vilhelm af Hirsau, Bernhard eller Udalricus. Trods Lighed paa mange Punkter var det dog klart, at C. L. kun var fjernere beslægtet med Cluny Sædvaner. I Marbach-Konstitutionerne fandtes et Mellemlid.

niens quis ad conuersionem non ei facilis tribuatur ingressus ——. Slutningen af Kapitlet synes selvstændigt formet, ogsaa Kapitel II er originalt og henviser til, hvad der er indført i Haandskriftet umiddelbart før *Consuetudines canonicæ*:

„Sed quia satis indictum est, sicut in superioribus hujus libelli capitulis continetur, nunc aliquid dicere supersedi. Memoratas itaque sanctorum patrum sententias, quibus clericalis ordo ad bene uiuendum instruitur, sedule perlegat et diligenter pertractet“.

Kapitel III er for en stor Del, og Kapitel IV er helt igennem Laan fra Marbach-Konstitutionerne. Kilden til Kapitel V er given ved den store Tekstlighed med M. K., men Indholdet frembyder nogle smaa Afvigelser; atter Kapitel VI er af M. K.

Det vilde her fylde for megen Plads at opregne Kapitel for Kapitel; kun skal det bemærkes, at det af Martène benyttede Marbach Manuskript havde flere Laker, men Kapitlernes Overskrifter vare delvis i Behold, hvorved ses, at ogsaa disse Kapitler have været blandt Kilderne til *Consuetudines Lundenses*. Slutningen af Kapitel XII og Kapitel XXI staa nærmere Cluny-Optegnelserne end Marbach-Konstitutionerne ¹⁾.

Consuetudines canonicæ stille Bisen i nært Forhold til „*fratres*“, „*canonici*“. Efter Samraad med de ældste leder han Valget af Provst og Dekan. Disse to ere næst Bisen Kapitlets første Mænd. Provsten afgør Tvivlsmaal med Hensyn til Sæd og Skik i domus s. Laurentii, mens Dekanen leder Husets daglige Gang og byder over dem, der have en „*obedientia*“. Provst og Dekan øve Hustugt, og det er nok saa vanskeligt at drage skarpe Grænser mellem deres Virkeomraader. —

Om end disse Sædvaner knytte Lund til Tyskland, er det ikke muligt nærmere at sige, fra hvilken Egn, fra hvilket Samlag Klerkene hentede Rettesnor.

Derimod synes Tilknytning bestemt for et andet af vore Domkapitler. Børglum, der tidligt i det 12te Aarhundrede blev befolket af de ny Præmonstratensermunke, sagdes at være en Datter af Steinvelt i Eiffel; men da L. C. Hugo: *Sacri et canonici ordinis Præmonstratensis annales* ikke findes paa vore Biblioteker, kan intet berettes om Samkvem mellem Moder- og Datterkloster eller om Deltagelse fra Børglum i Generalkapitlet i Prémontré, udover hvad Suhm meddeler efter et Brev fra Prémontré i nævnte Værk om en Munk, Eskil fra Børglum, der paa en Romarejse for Klostret har fristet en ond Skæbne. Brødre fra Prémontré havde truffet ham i stor Nød i Rom og senere i Præmonstratenserklostrene Helissem og Steinvelt; han har været med ved Generalkapitlet, men saa er han tabt af Syne ²⁾. —

Da Knudsbrødrene i Odense havde et Domkapitels Ret, føjes her nogle Ord ind om disse Benediktineres Forhold til Moderklostret i Evesham.

Paa Odensebispens Hubalds Opfordring henter Kong Erik Ejegod Munke i

¹⁾ Cluny-Optegnelser: S. Wilhelmi Constitutiones Hirsaugienses. *Vetus disciplina monastica* 375. — *Consuetudines antiquiores auctore Udalrico*. D'Achery: *Spicilegium* IV 120. — *Ordo Cluniacensis per Bernardum*. *Vetus disciplina monastica*. 135.

²⁾ Suhm: *Historie af Danmark* IX 293—295.

Evesham¹⁾); Datterforholdet erkendes, idet St. Knuds Kloster stedse kaldes „prioratus“ lige saa vel som Penwortham og Alcester, der ogsaa vare Børn af Evesham²⁾). Priorvalget bekræftes i Moderklostret, men Prioren kan vælges blandt Evesham Munke eller blandt Odense Munke. Der gik stadigt Bud over Havet, idet Dødsfald meldtes, og Brødrenes Navne indskreves i Martyrologiet, at der kunde bedes for deres Sjæl. En saadan Bog er ikke bevaret i Odense, og Evesham Kalendarium Ms. Cotton Vitellius E XII er stærkt ødelagt af Ild; Afskriften Ms. Lansdowne 437 rummer kun normanniske Navne, men blandt Helgenerne mindes under 10ende Juli St. Knud.

I Dugdale: *Monasticon Anglicanum* er trykt to Breve efter Evesham Kopibog; hertil er at føje et udateret Brev fra Kong Valdemar I til Abbeder, Priorer og Munke i England. Kongen retter med stærke Ord en Bøn til dem om at finde Mænd, der ville ophjælpe den dybt sunkne danske Kirke. Selv om vi ikke kende de kirkelige Forhold, som drev Kongen til denne Henvendelse, og selv om vi ikke vide, om nogen engelsk Munk fulgte hans Kalden, er Brevet et Vidnesbyrd om, at endnu i anden Halvdel af det 12te Aarhundrede vare de Baand ikke bristede, der fra gammel Tid bandt til England³⁾.

Stifternes store Udstrækning og det mangeartede Arbejde tvang Bispem til at søge sig en Hjælper. Fra det 5te og 6te Aarhundrede stod „archidiaconus“⁴⁾, den første blandt Diakonerne, ved hans Side i Stiftadministration og Jurisdiktion. Ærke-
degens Gerning voksede med Tiden, han drog rundt i Stiftet, tilsaa Gejstligheden, holdt Opsyn med Kirker og Kapeller og forberedte Bispens Visitats; og senere, da Fællesliv indførtes for Domkirkens Præsteskab, blev „archidiaconus“ den ledende blandt Kannikerne og benævntes som saadan „præpositus“. Imidlertid krævede Stiftstyrelsen en Arbejdsdeling; vi høre om flere „archidiaconi“ i eet Stift og fra det 10ende og 11te Aarhundrede om en Deling af Bispedømmet i Kredse, „archidia-

¹⁾ Ms. Cottonian Collection. *Vespasian B XXIV fol. 16.* — *Vita Wistani.* Macray: *Chron. Evesh.* 325.

²⁾ Ms. Cottonian Collection. *Vitellius E XVII fol. 226.* — *Vespasian B XXIV fol. 16.* — *The Chetham Society: Documents relating to the priory of Penwortham.*

³⁾ Ms. Cottonian Collection *Vespasian B XXIV fol. 17.* „Waldemarus dei gracia rex danorum uniuersis abbatibus, prioribus et uiris religiosis per totam angliam constitutis pie uiuere, feliciter mori, perhenniter coronari. Quoniam de uestre sanctitatis ineffabili pietate et beneuolentia semper securi esse uolumus, quæ nobis cordis sunt et [et Ord overskrevet og derved ulæseligt] dispensationi curam generant, uobis familiarius intimamus. Habemus ergo in regno nostro quandam religionis domum cuius primitiui cultores anglici fuerunt et suis temporibus christiane fidei potiti uictoria celestem deo laudem et gloriam de sterili exempti mundo feliciter adquisierunt. Set quum nunc tepescit fides, et nunc refrigescit caritas, prelatorumque marcescit disputacio, rogamus attentius et obnixè commonemus, ut quos præsens dilectus abbas inter uos utiles nobis inuenerit et cognouerit, pietatis uestre larga beneuolentia ad nos mittere uelit. Hiis siquidem tanto amplius indigemus quanto molestiore cædis oculo christiane religionis culturam sub pastoris negligentia uacillare uidemus. Vale“.

⁴⁾ Richter: *Lehrbuch des kath. und evang. Kirchenrechts* § 124. — Luchaire: *Manuel des institutions françaises* 14. — Hinschius II 183. L. A. Warnkönig: *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte* I 407—411. — K. v. Richthofen: *Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte.* II 523—939. — F. Mackower: *Die Verfassung der Kirche von England.* 49. 330. 334. — Stubbs: *Constitutional history.* I 138. 253 A 2.

conatus“, der oftest føjede sig ind i givne Rammer. Enkelte Medlemmer af Domkapitlet eller Medlemmer af Kollegiatstifter styrede disse Kredse som Ærkedegne. Ærkedegnens Myndighed øgedes, dels fordi han saa vidt muligt holdt Bispens Indflydelse udenfor sin lille Kreds, dels fordi Kapitlet begyndte at staa mere selvstændigt overfor Bispen. Innocens III nævner Ærkedegnen ved Siden af Bispen som „iudex ordinarius“, han er i Besiddelse af „iurisdictio episcopalis“. Før drog han forud for Bispen og forberedte „Sendgericht“, nu øver han selv Kirketugt i Menighederne og Tilsyn med Præsterne paa sine Visitatser; før havde han sin Myndighed ved Overdragelse fra Bispen, nu staa han med egen Beføjelse i Kraft af sit Embede. En Magt var vokset frem, der truede med at splitte Episkopatet og ganske kue de lavere Myndigheder, Landdekanerne, som i deres mindre Kredse, Dekanierne, havde ført et vist Opsyn med Sognegestligheden.

Denne Udvikling er hverken ensartet eller samtidig i de forskellige Lande og Stifter.

Her kan bemærkes, at Ærkedegnen i England først nævnes i det 9ende Aarhundrede. I det 11te Aarhundrede høre vi nogle Gange, at han øver Tilsyn og Jurisdiktion¹⁾, men efter Normannererobringen begyndte enkelte Bisper at dele Stiftet i „archdeaconries“, i Spidsen for hvilke „archdeacons“ træde, ligesom „rural deans“ sættes i Spidsen for de mindre og lavere Kredse, „deaneries“. Om „rural deans“ haves ingen sikre Efterretninger før det 12te Aarhundrede. Ofte falder „archdeacon's“ Distrikt sammen med Grevskabet, mens „deanery“ i mange Tilfælde svarer til „hundred“. I Sammenligning med Fastlandets Kirker har den engelske Kirke paa dette Punkt haft en sen Udvikling, ja den territoriale Deling af Stiftet i Administrationskredse, højere og lavere, er tydelig sket efter fremmed Forbillede.

I Danmark møde vi første Gang Stiftsinddelingen i det 12te Aarhundredes Midte²⁾, og, tages yngre Kilder til Hjælp, se vi, at denne Inddeling efter almindelig Skik føjer sig ind i alt givne Rammer — i Jylland i Sysselinddelingen og i Skaane i Herredsinddelingen. I Lunde Stift nævnes „decanus Burlandaholm“; „decanus de Ingilstathahæret“; „presbiter de Heruistathæ, decanus ibidem“; „præpositus Hallandensis“; „præpositus de Scania“ etc., altsaa en Deling i større og mindre Kredse svarende til Archidiaconater og Decanater. Men i det øvrige Land findes kun een Art Kredse: „præposituræ“ med Lederen: „præpositus“³⁾. Afvigelsen fra den almindelige Terminologi forklares maaske ved, at Archidiaconatet i de danske Domkirker ikke har Rod dybt i Tiden, og Valget af Navnene: „præpositus“, „præpositura“ kunde hænge sammen med de Klerkesamlag: „præposituræ“, der have øvet en stor Gerning ved Sognearbejde og Præsteuddannelse⁴⁾. Denne Formodning vilde, svag

¹⁾ Northu. 6. 7. Wl. ep. 2.

²⁾ Erslev: Repertorium 10 [1140]: Helia preposito (Eggesleuensi) — Ib. 12. [1142]: Helga preposito Eggasleuensi — Ib. 26 [1170]: Palni præpositus Hallandensis — Codex Esromensis Nr. 80 [c. 1173]: Walterus prepositus de Scania.

³⁾ Ducange kender ikke denne Betydning af „præpositus“. „præpositura“.

⁴⁾ Schäfer: Pfarrkirche und Stift. Stutz: Kirchenrechtliche Abhandlungen. Heft 3. — Luchaire 85. — Ducange: præpositura. — Adam af Br. IV 9: „Qui mox Lundonæ sedem suam constituit, apud Dalboiam uero præposituram fratrum regulariter uiuentium esse præcepit“.

som den er, slaa Følge med den Hypotese om „Sysselmønstre“, som A. D. Jørgensen knyttede til Saxos Ord om Klerkesamlag paa Knud den Stores Tid, hvorved et Par Efterretninger om Haderslev Kannikekonvents Forhold til Barved Syssel var ham af afgørende Betydning. Dunkelt skimtes Forholdene i ældre Tider, da Stiftsstyrelsen var mindre centraliseret, end den senere blev¹⁾.

KAPITEL III.

Præst og Sogn.

Paa Romerrigets Grund udbredtes Kristendommen fra By til aabent Land. Bispekirken var fra første Færd den eneste rette Sognekirke, men efterhaanden opstod udenfor Byen Kapeller, „oratoria“, hvor den daglige Andagt kunde holdes, og under en Udvikling, hvis Gang vi ikke i Enkeltheder kunne følge, erhvervede mange Kapeller sig Sogneret; de kaldtes „ecclesiæ baptismales“, hvorved udsiges, at Daaben kunde foretages i de Kirker; de havde tillige Kirkegaard og en selvstændig Formue, Tienderet m. m.

Decentralisationen foregik langsomt, thi Bisperne holdt paa deres gamle Soverænitet over Stiftets Kirker med Hensyn til Styrelse og Eje, og de ældre Kirker („ecclesiæ baptismales“) hævdede deres vundne Ret overfor de yngre Hjælpekirker eller Kapeller. Navnlig var Modstanden stærk, hvor de romerske Traditioner vare levende, medens Opløsningen fremskyndedes ved Germanernes Indvandring og Landets videre Bebyggelse.

Denne pyramidale Samfundsbygning genfindes stykkevis mere eller mindre fremtrædende udenfor romersk Grund, overalt hvor Kirken langsomt organiseres ud fra faste Centrere. Saaledes skal man i Wales finde dybe Spor af den oprindelige Sognedannelse, — afhængige Kirker gruppere sig om Hovedkirker, — Dedikationerne bringe ogsaa Bud om Udviklingen, idet Døtrene have Moderkirkens Værnehelgen; — og kun i Pembroke-shire og Glamorgan, hvor Flamlænderne fæstede Bo, og Normannerne erobrede, er det gamle System brudt og alle Kirker stillede i samme Plan²⁾.

Dernæst er at nævne det islandske Kirkesamfund. Da Kristendommen var lovtagen paa Tinge, byggede Storbønderne Kirke paa deres Gaard og satte Præst til,

¹⁾ Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse 525. — H. Olrik: Konge og Præstestand I 148. — Helveg: De danske Domkapitler 73—87.

²⁾ Hinschius II 261 ff. — Hauck I 209, II 657. — Loening: Geschichte des deutschen Kirchenrechts II 346. — Imbart de la Tour: Les origines religieuses de la France (oprindelig i Revue historique LX, LXI, LXIII, LXVII, LXVIII). — U. Stutz: Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts. — Hincmar: De ecclesiis et capellis. Bibliotheca juridica medii ævi, udg. af Gaudenius. — Rees: An essay on Welsh saints.

men ingen Kirke hævdede sig over en anden i Rang eller Ret; Bispedømmet havde ikke dannet Udgangspunkt for Kristendommens Indførelse, og Island kendte intet kirkeligt Centrum, men den største Decentralisation. Fremdeles havde Overgangen til den ny Tro været saa brat, og Kirker rejstes saa snart, at der ikke lodes Tid til at skabe Begrebet Moderkirke¹⁾.

Spørgsmaalet er rede: Hvorledes rejstes de mange Kirker i Danmark? Thi af Udviklingens Gang kunne Slutninger drages om Kirkernes indbyrdes Forhold. — Men derpaa spørge vi: Finde vi Kirker i Danmark, der staa til hinanden som Moder til Datter, og Kirker med større eller ringere Ret? Til Svaret kunne støttes Hypoteser om Udviklingen. —

Kirker ere byggede under Kristendomsforkyndelsen som Ansgars Kirker i Hedeby og Ribe og St. Thøgers lille Kapel. Bispedømmet havde været Udgangspunkt for Forkyndelse og Kirkebygning, men Bispens Arbejde mødtes af Kongens. Af Roskildekroniken erfares, at Kong Frode byggede Trefoldigheds-Kirken i Aarhus, Adam ved, at Roskildekirken grundedes af Harald Blaatand, Saxo har bevaret Traditionen om Svend Tveskægs og Knud den Stores Værk²⁾, og Ælnoth beretter, at Svend Estridsøn rejste Kirker, hvor de endnu savnedes; men ingen melder om det store Arbejde, der gjordes af Menigmand, idet Kirke rejste sig ved Kirke; dog da Love og Dokumenter nævne Sognemændenes Ret, maa deres Arbejde og Offer forudsættes³⁾.

Sociale Forskydninger finde Sted, en Overklasse danner sig, der gerne bygger Kirke, og blandt denne Generation af Bygherrer ere flere kendte, om end vi maa sige, at vor Viden er spredt og tilfældig saa vel om den ældre Periode, da Trækirker rejstes, som om det yngre Tidsrum, da Stenkirker afløste brøstfældige Træbygninger⁴⁾,

¹⁾ K. Maurer: Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume II 453. — Id.: Isländisches Kirchenrecht. Kritische Vierteljahresschrift VII 185—186. — G. Cederschiöld: Isländska Kyrkomåldagar från Fristatstiden. Aarb. f. n. Oldk. 1887.

²⁾ Saxo p. 500 om Svend Tveskæg: „Adeo religiosissimi principis exactissima sanctitas Christianismi cultum nouis sacerdotiis auxit, cellis atque sacrariis decorauit“. I den Grad bidrog den fromme Fyrste i hellig Iver ved Oprettelsen af nye Bispedømmer til Kristendommens Vækst og fremmede den ved Opførelsen af mindre og større Kirker.

„sacrarium“ den større Kirke. Saxo 559. 598. „sacerdotium“ Bispedømme. Saxo 548. 568. 575. — Saxo 538 om Knud den Store: „Ex fisco suo compluribus in locis priuatorum clericorum conuictu instituto cellularum frequentiam nouis conuenticulis auxit“. Efter at han paa adskillige Steder af egne Midler havde indrettet Samlag af Klerke, øgede han Antallet af Kirker med nye Gudshuse. — „cellae“ = „martyria“ = „oratoria“. Jfr. Imbart de la Tour: Les origines religieuses de la France. 26. (Revue historique LX 256). — „conuentus“ = Sognekirke. Mansi VIII 328 § 21. „Si quis etiam extra parrochias, in quibus est legitimus ordinariusque conuentus, oratorium in agro habere uoluerit, reliquis festiuitatibus ut ibi missas teneat propter fatigationem familie justa ordinatione permittimus“. J. Steenstrup: Saxo Grammaticus og den danske og svenske Oldtidshistorie. Arkiv f. n. Filologi XIII 104.

³⁾ Erslev: Repertorium 19. — 31. — 80. — Udat. 33. — Dipl. Suec. No. 212.

⁴⁾ Trud Ketilsøn, Gumløse. Encænna templi Gumlosani S R D. V 377. — Truet Litle, Slaglille. Liber donat. mon. Sorensis S R D. IV 472. — Hellig Niels. Vita b. Nicolai S R D. V 307. — Absalon og Ælsbjørn Mule, Aasum. Wimmer: De danske Runemindesmærker 1. 2. 158. — Toke. Ib. 1. 2. 169. — Ebbe Skjalmsøn og Sune Ebbesøn, Bjernede. Ib. 1. 2. 170.

og Antallet af Gudshuse øgedes stærkt, hvis vi kunne stole paa Knytlingasagas Kirketal for Stifterne fra det 13de Aarhundrede og Adams Tal for Skaanes, Sjællands og Fyens Kirker fra Tiden omkring 1070. — Eet bør hævdes: Bremertraditionen ved intet om en planmæssig rolig Udvikling ud fra kirkelige Centrere; Saxo og andre hjemlige Kilder ligesaa lidt, og Dokumenter og Love strejfe aldrig dette Forhold. Og alt, hvad vi vide om den tyske Mission med sine store Krav, men Brist i Fuldførelsen, og den anden Forkyndelse ad mange Veje, taler stærkt imod Plan og Regelmæssighed i oprindelig Sogndannelse. Under de Vilkaar tør vi ikke vente at finde et meget fremtrædende Rangsystem.

Det andet Spørgsmaal lød: Kendes Slægtforholdet indenfor enkelte Kirkegrupper; — findes i Danmark Kirker, der hæve sig fremfor de andre med større Rang og Ret?

Det nævntes ovenfor, at i Wales samle Døtrene sig om Moderkirken, og alle værnes af samme Helgen; ogsaa andet Steds iagttager man, at den unge Kirke bærer den gamles Dedikation, og man kunde nu spørge om Kirkernes Værnehelgener i de forskellige Herreder, om de muligen danne Gruppe, om de slutte sig til den Kirkeby, der gav Herredet Navn, eller til de af O. Nielsen nævnte Fjerdingkirker¹⁾.

En systematisk Undersøgelse vanskeliggøres ved den mangelfulde Overlevering med Hensyn til Kirkernes Dedikation; gamle Breve, Registranter, Visitatsbøger og Indberetningerne til O. Worm give spredt Kundskab og fra en ret sen Tid, men Værnehelgenen er ikke uforandret den samme gennem Aarhundrederne. Der er saaledes ringe Haab om at finde Spor af den første Udvikling, og som Dedikationerne nu ere overleverede, er det kun sjældent, at man finder Grupper af Kirker under samme Helgen, og, findes de, kunne mange andre Grunde end netop Slægtforholdet anføres for en saadan Foreteelse²⁾.

Spørgsmaalets 2det Led finder ikke let et Svar.

Medens man i Udlandets Kilder meget ofte træffer Benævnelserne: „ecclesia matrix“, „ecclesia mater“, „ecclesia baptismalis“, „ecclesia major“, etc., findes i danske Kilder Navnet: Moderkirke næppe undtagen om Bispekirken i Forhold til Stiftets øvrige Kirker, og Kirkeløvene kende kun en Art Kirke, — kun eet Krav paa Underhold for Bispem og hans Følge, naar Kirke skal vies, — kun een Bod, om Fred brydes paa Kirkegaard eller i Kirke.

Rangsystemet synes da ikke fremtrædende; men dermed være ikke sagt, at

¹⁾ Rees: An essay on Welsh saints 48. — O. Nielsen: Om Herredskirker i Danmark. Kirkeh. Saml. V 829. — Id.: Skodborg og Vandfuld Herreder. — Id.: Malt Herred. — Id.: Skads Herred. — Id.: Hjerm og Ginding Herreder.

²⁾ I Skads Herred har Skads Kirke Helgenen St. Morten, der ogsaa værner Jerne og Guldager [Danske Samlinger 2. IV 104. — Ib.: 2. IV 104. — Kinch: Ribe Byes Historie I 446]. — I Vinding Herred have Vinding, Kullerup og Hellerup St. Nicolai kirker [Suhns Samlinger 1. I 76. — J. Madsens Visitatsbog udg. af Crone. 94. — Ib.: 91] — I Hvidding Herred ere tre Kirker viede til St. Andreas, — nemlig Vester Vedsted, Sem og Roager [Terpæger: Ripæ Cimbricæ 222. — Erslev: Testamenter 164, 3. — Danske Atlas VII 184].

alle Kirker vare lige, at der ikke i Danmark havde været og til vor Periodes Slutning var en Udvikling med Brydninger mellem Trangen til at danne nye kirkelige Centrer og Iveren for at hævde den gamle Kirkes Ret, som vi kende fra alle andre Lande. I det 12te Aarhundrede nævnes oftere „parrochia cum adjacente capella“ o. l. Vi vide ikke synderligt om Kapellets Ret og Rang, men i selve Forbindelsen er Afhængighedsforholdet angivet. En svensk Kilde har de betegnende Udtryk: „hoffuedkyrkio“, riidkyrkio¹⁾).

Ligesom Kapellet viser os en Organisme i Vækst, saaledes ogsaa Absalons Brev til Eskilsø, hvorved han overlader Klosteret Tjæreby Kirke, men den Mulighed forudses, at en Nabokirke skal bygges; i saa Fald skal hverken Absalon eller hans Efterfølgere berøve Tjæreby mere end en Fjerdedel af Tienden²⁾).

Hidtil have vi ladet „Herredskirken“ udenfor Betragtning, idet intet vides om dens Rang, Ret eller særlige Beskyttelse. Den kendes ikke fra kirkelige Kilder, men fra Kong Eriks Forordninger af 1284 for Skaane og Sjælland. Dr. O. Nielsen drog første Gang Herredskirken ind i Undersøgelsen og gav den en betydningsfuld Plads i den ældste kirkelige Udvikling, samme Plads, som Schlyter gav den i Upplandslagen nævnte „hundaris kirkia“; han tænkte sig, at Kirke byggedes, hvor Folk kom sammen til Ting, saaledes at Herredet blev det første Sogn, medens en følgende Udvikling med ny Kirkebygning medførte en Deling af Herredet i Fjerdinger og end mindre Kredse³⁾).

Men tør vi udfra ussel Viden om Herredskirkens Plads i den kirkelige Organisation i en sen Tid forsøge Gætning om dens Stilling i den ældste Organisation, og tør vi paa Basis af et Navn alene rejse Hypoteser om Sognedannelsens Vilkaar og Udviklingens Gang?

Til Undersøgelsen om Kirkernes Rang og Sognedannelsens Vilkaar maa føje sig Spørgsmaal om Kirkerne i Privateje.

U. Stutz har i sin Bog „Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts“ taget et Problem frem; han mener, at Begrebet „Eigenkirche“ er specielt germansk og stammer fra den germanske Husfaders Præstedømme, — Hustemplet avler Privatkirken, — men han indrømmer selv, at kun paa Island er det muligt at finde en Tilknytning til en hedensk Ordning; han forsker Brydningerne i den kirkelige Organisation ved Germanernes Indvandring

¹⁾ J. Gummerus: Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken. 36: „schula the there-moth 3 messor huart år sighia huar theria vijdt huaria sina kyrkio så vidh riidkyrkio som hoffued-kyrkio“ [1425].

Paa den enkeltstaaende Benævnelse: „capella“ tør man ikke bygge. Ducange: capella. — H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III 76. — v. Richthofen: Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte II 1254: „in dicta ecclesia Golsswarte sit baptismus, sepultura mortuorum, sinodus et alia que in matriculari esse solent“. — Rich Jones: Vetus registrum Sarisberienense I 278: „Rustici uero non audient seruitium suum, nisi ad matricem ecclesiam de Sunning etc.“ Jfr. ib. 279. 280. 282. 290. 295. 297.

²⁾ Dipl. ad monasteria in Eskilsøe et Ebbelholt pertinentia SR D. VI 133 [1171]. — Imbart de la Tour: Les paroisses rurales dans l'ancienne France. Revue historique LXIII 28.

³⁾ O. Nielsen: Herredskirker i Danmark. Kirkehist. Saml. V 829. — Schlyter i Upplandslagens Glossar. — H. Hildebrands Kritik af Schlyters Hypotese: Sveriges Medeltid III 83–84.

paa romersk Grund og viser, hvad Lod Privatkirken har i Udviklingen. Stutz har dog overset, at der alt før Folkevandringen findes Spirer til en Decentralisation, idet Privatkapeller byggedes, og Kirken fra gammel Tid havde indrømmet den Godsejer, der byggede „oratorium“, Ret til at vælge Præst til at forrette Tjeneste i Kapellet; men da Kapellet under Decentralisationen i Begyndelsen af Middelalderen erhvervede Sognekirkens Ret, blev denne Indrømmelse skæbnesvanger, i Særdeleshed da den germanske Opfattelse af Kirken som „res priuata“ blev raadende. Rigorister vilde ikke vide af denne Udvikling, men den karolingiske Lovgivning, der maatte rejse Hus blandt Ruiner, anerkendte fuldt ud Bygherrens Ejendomsret og hans Krav paa at give Kirken til hvem han vilde; kun skulde Præsteæmnet fremstilles for Bispen til Prøvelse og Ordination¹⁾.

Paa de Vilkaar var en foreløbig Fred sluttet, men Konciliernes Lovbud og Formaninger gennem de følgende Aarhundreder minde om, at hver Part søgte at vinde Land under Vaabenhvilen; endelig kom den Tid, da et kirkeligt Reformparti rejste en omfattende Kamp mod Lægmandsvælden. Investiturstriden, hvor de store Interesser staa paa Spil, og Verdens største Magter tørne sammen, drager alles Blik, mens den lille Investiturstrid, Striden om Kirkebyggerens Ret til sin Kirke og Indflydelse paa Præstevalget, kun er et sidste Vaabenskiifte, efter at Kampen allerede synes afgjort; dog viger den gamle germanske Anskuelse og den derpaa grundede Ret først sent. Den fordums Ejer bliver „patronus“, og Valgretten forvandles til en Forslagsret.

Vi skulle ikke følge Udviklingen fra Land til Land, men kun fremdrage saadanne Momenter, der kaste Lys over danske Forhold.

Island er det Land, i hvilket Privatkirken faar størst Raaderum; alle Kirker vare Gaardkirker, ja selve Bispekirken paa Skalholt havde fra første Færd denne Karakter. Men den kirkelige Emancipationsstræben naar Island i det 12te Aarhundrede, og Bisp Thorlak søger at begrænse Lægmandenes Forvaltningsret over Kirkernes Ejendom. Den yngre Thorlakssaga melder om Ordskiftet mellem Bispen og Storbønderne, og i Maaldagerne fra Tiden nærmest efter Thorlaks Styrelse iagttages en Omhu fra Kirkeejernes Side for nøje at bestemme deres Ret. Bispens hierarkiske Stræben har vakt Lægfolket til Kamp for gammel Skik²⁾.

¹⁾ Hinschius II 618. — Loening: Kirchenrecht II 357. — Richthofen: Friesische Rechtsquellen 127: „Thet bad sante Willehad ther erost biscop was to Brema, and wi under kersten wrdon for godis haluon and thes paus Leo, thet wi godis hus buvde and riuchtene kerstendom hilde. And alle Frisa mote thruch there nede willa buwa oua hiara fria gode godis hus sunder onspreke thes biscopes antes progostes; and tha liode ther thet godis hus bieruath and tha buwng dwath thruch godis era and thruch hiara sendana willa, tha hagon thene prestere to kiasande binna londe and nawet buta londe, and thi progost hach him thet alter to lenande“. Jfr. ib. 293. — I Mansi: Concilia findes talrige Eksempler paa Kirkens Forsøg paa at dæmme ind mod Lægmandsvælden. Af samme Art er den af Taranger: Den ags. Kirkes Indfl. 240 citerede Bestemmelse, der tillægges Theodor af Canterbury: „Ut sine auctoritate uel consensu episcoporum presbiteri in quibuslibet ecclesiis nec constituentur nec expellantur“.

²⁾ G. Cederschöld: Isländska Kyrkomåldagar från Fristatstiden. Aarb. f. n. Oldk. 28. — K. Maurer: Isländisches Kirchenrecht. Kritische Vierteljahresschrift VII 185—188.

I Norge brød Kongernes Virken det simple Forhold: Gaardkirkesystemet.

Kongerne Olaf Trygvason og Olaf den Hellige byggede Kirker paa Kongs-
gaardene i Fylkerne, men disse Privatkirker fik en egen Karakter ved at Bønderne
overtog Vedligeholdelsen, og, idet Kongen sikrede Kirkerne en selvstændig Formue
og ikke i hvert enkelt Tilfælde havde Interesse af at hævde sit Krav paa at vælge
Præst, fik Episkopatet, alt som det voksede sig stærkt, først Indflydelse over disse
Kongens Kirker, mens Bønderne raadede for deres Gudshuse, hvad enten Kirke-
ejereren var en enkelt Storbonde, eller Sognemændene havde rejst Kirke i Fællesskab.
Denne Bøndernes Ret hævder endnu Æ. Borgar. 12: „Nu skulu boendr ráða preste
till herazkirkiu sinnar oc hava þæn er þeir vilia“; mens de andre Landskabsloves
Bestemmelser vise et senere Trin i Udviklingen. Thi i det 12te Aarhundrede søger
Episkopatet at drage alle Kirker under sig med en Begrundelse, der er vel kendt
udefra: Naar Kirken var viet, burde den være løst fra Lægmands Haand. Herimod
stillede Kongen „gammel Lov og Sædvane“, Gaardkirkesystemet, som det en Gang
havde været ved Magt¹⁾. Men det kirkelige Parti ser Fortiden i Lys af det 12te Aar-
hundredes faktiske Forhold, naar det hedder i Æ. Gula. 15: „Nu er þat þui nest,
at biscop várr scal kirkium ráða sem Olafr hinn helgi iátte Grimkili biscope á
Mostrar þingi oc sva sem vér uurdum á satter síðan“. Og ud fra den vundne
Stilling stræber Bispedømmet mod Myndighed over alle Kirker: „Biscop várr scal
nu presta till kirkna allra setia, þá er hann veit at rettar tíðir kunnu at veita
monnum“.

Ogsaa i svenske Love erkendes de forskellige Stadier i Udviklingen: Bøndernes
uomtvestede Ret, — Bispens Indflydelse i Tilfælde af Strid, — endelig Bispens
Raaderet efter Sognemændenes Indstilling.

I Danmark var Bygherrens eller Velgørerens Ret over Kirken dybt rodfæstet.
Dette Forhold fremtræder endog med Hensyn til Bispekirkerne. I 1158 hævder
Kong Valdemar, at han har Ret til Indflydelse paa Roskildebispens Valg, fordi
danske Konger have grundlagt Kirken og skænket den Gaver; han kender Kravet
om det frie Bispevalg, han lader Klerus træde sammen til Valg, og han har dog
øvet sin Indflydelse.

Saxo beretter, at Svend Tveskæg og Knud den Store grundede Kirker, men
det er umuligt at sige, hvorlænge Kongerne have opretholdt deres Forhold til dem;
de have næppe lovmæssigt lagt dem under Bispens Myndighed, men Episkopatet
har i Tidens Løb vundet Hævd over dem, som Tilfældet var i Norge.

Ogsaa Sognemændenes Kirker vilde Bispens raade for. Skaanske Lov § 2 fører
os midt ind i den standende Strid: „Kirkia um lös warþær, böndær sculu mæþ
biscops willia præst til wælia“.

¹⁾ Hinschius II 628. — Sverres Saga, ed. Unger. cap 109: „Su var ein grein millum þeira, at þat
váru forn lög ok vani, at konungr ok boendr skyldu láta gera kirkju a boejum sinum ok með sinum
kostnadi, ef þeir vildi, ok skyldu þeir sjálfir ráða fyrir þeim kirkjum ok ráða presta til; en erki-
byskup lagði sin forræði á hverja kirkju, þegar vigð var, ok á öllum þeim er hann
lofadi söng at“.

Bønderne have ved Forliget hævdet deres gamle Ret overfor den nye Stræben, men denne folder sig ud, og fra det 13de Aarhundrede kendes Terminologien „patronus“, „jus patronatus“; i Sammenstødet mellem Kongedømme og Episkopat blev Præsentationsretten et Stridspunkt¹⁾.

Det var en Grundsætning, at Præsten ikke maatte tage mod Betaling for Daab, Vielse, Begravelse og anden kirkelig Tjeneste, men Sognebørnene havde i Glæde og Sorg en Trang til at bringe en Gave, og Præsten tog ikke ugerne imod den. Vanen avlede Tvang, Præsten krævede sin Ret, medens de øverste kirkelige Myndigheder fra tidlig Tid kæmpede for den frivillige Gave, stred imod Tvangen. De stred forgæves, da Kirken kom i Lægmands Haand, og Kirkeejeren tog Tienden, men for Brug af Kirke og Præst fordrede Afgifter af Sognet; han solgte sin Kirke med Tilliggende, Tiende og alle Sognerettigheder („jura parochialia“, „justitia“). Da endelig Reformpartiet friede Kirken fra Lægmandsvælde, var Betalingen for kirkelig Tjeneste en saa gammel Vane, at man hverken kunde eller vilde rykke den op med Rode, og, selv om Kirken i Princippet opretholdt Gavens frivillige Karakter, fæstnede lokal Kirkelovgivning af praktiske Grunde Afgiftens Størrelse, og Paven var altid, naar Klage indløb, rede til at paamine Sognebørnene om at give deres Præst, hvad der tilkom ham med Rette²⁾.

I de nordiske Lande, hvor Privatkirkesystemet var fremtrædende, og hvor Tiende sent indførtes, maatte Afgifterne for kirkelig Tjeneste faa stærk Udvikling. Adam af Bremen lader os skimte Forholdene før Tiendens Gennemførelse:

„Verum baptismus et confirmatio, dedicationes altarium et sacrorum benedictio ordinum apud illos et Danos care omnia redimuntur. Quod ex auaritia sacerdotum prodidisse arbitror, quia barbari decimas adhuc dare aut nesciunt aut nolunt, ideo constringuntur in ceteris, quæ deberent gratis offerri. Nam et uisitacio infirmorum et sepultura mortuorum, omnia ibi uenalia“³⁾.

Norges gamle Kristenretter give mere Viden og oplyse om Afgifternes norske Navne. Præsten fik i Følge Æ. Borg. I 12 fordum en Gave (gift), der bestod af en Udredsel i Korn og en Afgift i Smør og Mel, og Bønderne købte Præstens Tjeneste ved oleanarkaup, liksongskaup, legkaup (jfr. Æ. Gula. 23. — Æ. Eids. 32. 47. 48); men Lovene forudsætte, at disse Gebyrer faldt bort, naar Tiende betaltes. Æ. Eids. 48: „En huær manna. sem gort hefer akr tiunnd sina. oc houuðtiunnd. þær æigu (eigi) at giallda legrkaup“. Æ. Borg. I 12: „Alla þionosto þa er hafa þarf skall han væita mott tiund nema natuaku“.

¹⁾ Processus litis inter Christophorum I et Jacobum Erlandi. S R D. V 592. — Diplomata ad monasteria in Eskilsøe et Ebbelholt pertinentia. S R D. VI 170. — Liber Aarhus. S R D. VI 403.

²⁾ Ducange: Mortuarium, funeralia, sepultura, cimiterium, canonica portio, nuptiæ, baptisterium. — Hinemar: De ecclesiis et capellis. Bibliotheca juridica medii ævi, udg. af Gaudentius 19. — Regino Prumensis: De synodalibus causis, udg. af Baluzius 78. 81. — Mansi XIX 504. 742. XXI 143. — Élie Berger: Les registres d'Innocent IV. Tome III Nr. 7060. — Imbart de la Tour: Les paroisses rurales dans l'ancienne France. Revue historique LXIII 31. — Encyklopädie f. prot. Th. u. K. Art.: Stolgebühren. ³⁾ Adam af Bremen IV 30.

De svenske Kirkelove vise derimod den gennemførte Tiendebetaling¹⁾, men foruden Tiende faar Præsten „tillaghur“, Stolgebyrer, efter almindelig kirkelig Skik, hvilket yderligere oplyses ved Synodalstatuter, der fæstne Gebyrernes Størrelse og forbyde, at disse erlægges før ydet Tjeneste²⁾.

For Danmarks Vedkommende er det ikke muligt at trænge frem til en Tid før Tiendens Indførelse; de ret unge Synodalstatuter melde om forskellige Stolgebyrer: „kirckegangs penninge“, „jordeferdt“ og Ydelser ved Brudevielse³⁾, men Tilbageslutning er hindret, fordi disse Afgifters Størrelse, der bestemmes ved lokal Lovgivning, intet siger om de gamle Godtgørelser i en Tid, da Betaling for Daab, Bryllup etc. var Præstens eneste eller vigtigste Løn, og fordi Terminologien er af saa almindelig Karakter, at intet tør bygges paa den.

Ganske uden Udbytte studerer man imidlertid ikke Synodelovgivningen fra den yngre Middelalder og Drøftelsen i Reformationstiden vedrørende Gejstlighedens Lønning, thi Opmærksomheden vækkes for Stifters og Sognes, Landskabers og Herreders Særskik, ikke blot med Hensyn til Stolgebyrer, men ogsaa med Hensyn til andre kirkelige Afgifter, saasom Voksskud, Vokskorn, Plovbrød, Plovkorn, Plovbyrd, Sognesæd, Almissekorn, Helgenskyld etc.⁴⁾.

Under Indtryk af denne Mangel paa Ensartethed, med danske Reformforsøg og Uniformitetsbestræbelser i Minde og med noget Kendskab til kirkelige Afgifters, specielt Stolgebyrernes Historie i andre Lande, kan jeg ikke andet end mane til Skepsis, naar man prøver paa at følge de danske Kirkeafgifter tilbage til deres Oprindelse. Professor Taranger og cand. theol. Lundbye have i angelsaksiske Godtgørelser til Præst og Kirke søgt og fundet Forbilleder for norske og danske Kirkeafgifter: „Jordefærdspenning“ og „legrkaup“ stamme fra „saulsceat“, „leohtgesceot“ og „woxsoth“ ere identiske, „Olafsskot“, „ploghaskott“ i Norge og „denarii aratrales“, Plovkorn, Plovbrød, Plovbyrd i Danmark vise hen til den angelsaksiske „sulhælmesse“, men „ciricsceat“ genfindes i Danmark under Navn Marieskud og i Norge som „Olafs saad“⁵⁾.

¹⁾ Æ. Vestg. Kb. 10 stiller Valget: Tiende eller „gipt“: „En presti vill gipt gynæ þet ær tvar skæppur ællær örtugh pænningæ“. — Jfr. Magnus Ladulås' Brev til nogle Herreder, der hidtil havde givet Smør i Stedet for Korntiende. Dipl. Suec. Nr. 937. — E. Hertzberg mener, at det er lidet troligt, at 2 Systemer have staaet Side om Side en Tid i Norge, nemlig det gamle Betalingssystem og Tienden; snarere synes Lovteksterne sammenflikkede. Ebbe Hertzberg: Vore ældste Lovteksters oprindelige Nedskrivelsestid. Afhandlinger tilegnet Professor I. E. Sars.

²⁾ J. Gummerus: Synodalstatuter 37. 39. 63. 69. 70. 72.

³⁾ Chronicon eccl. Ripensis. S. R. D. VII 200. — Liber Aarhus. S. R. D. VI 421—423.

⁴⁾ O. Nielsen: Ribe Oldemoder 101. — Liber Aarhus. S. R. D. VI 436. 466. — Jakob Madsens Visitatbog 19. — Kirkeh. Saml. II 705. IV 31. — Danske Samlinger V 309. 310. — Rørdam: Danske Kirkelove I 184. 193. — Jensen: Kirchliche Statistik 116. — O. Nielsen: Ribe Oldemoder 71. — Ny kirkeh. Saml. II 697. — Kirkeh. Saml. II 167. — Hist. Ts. V 555. — Rørdam: Danske Kirkelove I 182. 386. — Falkmann: Upplysningar om kronans, kyrkornas och presterskapets inkomster af andeligt gods udi Skåne II 177 etc. — Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie 326 etc. — Ny kirkeh. Saml. II 697. 705. 715. 716.

⁵⁾ Taranger: Den angelsaksiske Kirkes Indflydelse paa den norske 277—290. — J. Lundbye: Nogle Afgifter i den ældste danske Kirke. Kirkeh. Saml. 5. 4. 1—18.

Et omfattende Arbejde er gjort, og stor Skarpsindighed er brugt, men Indvendinger kunne dog rejses. Taranger jævnfører „legkaup“ med „saulsceat“, og norske Lovsteder finde engelske Paralleler, idet „legkaup“ ligesom den angelsaksiske Afgift skal betales, før Liget sænkes i Graven, — og i Norge som i England den afdødes Kirke og Præst skal have Halvdelen af Gebyret, om Liget føres af Sogn. Til norske Lovsteder kan føjes Æ. Vestg. Kb. 18: „Bonde dör i sokn. ok uill annærstagd læghærstað hauæ. þa skal prester lik hans uighia ok til gardsliz fylghia eighi længræ num han uili. þa skal han haluæn læghærstað hauæ. ok haluæn þen prester uip liki takær“; mens Y. Vestg. Kb. 42 har anden Bestemmelse: „Um bonde dör i sokn oc uil i annare ligia. þa skal præster hans lik uigia oc til garz lijth fylia. oc ey længra utan han uili. þa skal præster allan sijn ræt up hafua. bathe fore olneng oc sua fore læghorstað oc natuaku. oc gifui them præsti han til faar sua mykit han uil. ælla thorff han ey iortha han utan han uili præstin“. En saadan Ændring i Vedtægt indenfor samme Lovomraade maner til Forsigtighed med Hensyn til Slutninger, der drages fra Land til Land, og fremdeles hentes hos Ducange Oplysning om den meget forskellige Størrelse, canonica portio kan have, snart er det Halvdelen, snart Tredjedelen, snart Fjerdedelen af Gravafgiften, der tilfalder den dødes egen Kirke, naar han begravet andet Steds. „Legkaup“ havde forskellig Størrelse efter den dødes Stand, og de norske Kristenretter frembyde en Skala med nøje Bestemmelser i saa Henseende, men intet vides om „saulsceat“'s Størrelse, den var vistnok stor eller ringe efter vedkommendes Vilje og Evne, og det er lidet troligt, at en Standsskala skulde skimtes bag Ordene i Instituta Canuti. Colbert Ms. 3860: „— — et etiam de substantia sua honoret ecclesiam suam secundum quod ipse est — —“. I denne Sammenhæng bør det bemærkes, at „saulsceat“ i Testamenter betegner den testamentariske Gave for Sjælens Frelse¹⁾.

Om end det ikke synes, at „Ligheden mellem saulsceat og legrkaup er aldeles evident“, kan man dog opstille en Hypotese paa Basis af et saa ærværdigt Materiale, som de norske Kristenretter give; men det Stof, som Lundbye arbejder med for Danmarks Vedkommende, har ingen Værdi, og naar Forfatteren som Bevis for en „Ligskats“ Eksistens og dennes angelsaksiske Oprindelse foruden Adam af Bremen nævner „en anden gammel Kilde“, nemlig et Dokument i Æbelholt Kopibog med følgende Ord: „salua tamen justitia illarum ecclesiarum a quibus mortuorum corpora assumuntur“, overser han, at „justitia“ brugtes i hele den vesteuropæiske Kirke om Sognekirkenes Ret, og at talrige Oldbreve hævde denne Ret²⁾.

¹⁾ „saulsceat“ i Lovene: I As. 4. V Atr. 13. VI Atr. 20. I Cn. 13. II Edg. 5. VIII Atr. 13. — Wulfstan's homilies, udg. af Napier 118. 311.

„saulsceat“ i Testamenter: Sweet: Anglo-Saxon Reader II 207: „þis is Wulf gates geowide æt Dunnintune. þæt is þonne þæt he geann ærest Gode his sawlescættas“. — Ib. II 212: „minum hlaforde to sawlescæatte“. — Ib. II 213: „þæt is þonne ærest þæt ic gean þæt land et Wilringa werþa into sancte Eadmunde for mira saule“.

²⁾ Erslev: Repertorium 9: „saluo tamen jure proprii sacerdotis“. — Ib. 25: „salua tamen justitia illarum ecclesiarum a quibus mortuorum corpora assumuntur“. — Ib. udat. 11.: „quatenus in ecclesiasticis persolvendis debitis ecclesie et sacerdoti cuique sua conseruetur justitia“. — Pontoppidan: Annales ecclesiastici II 156: „decimas, oblationes, funeralia ceteraque jura parochialia“.

I Følge Taranger møder den angelsaksiske Afgift „sulhælmesse“ os igen i det norske „Olafsskot“¹⁾ og i det danske Plovkorn, Plovbrød, og denne sidste Hypotese støtter Lundbye med ældre og rigere Bevismateriale. Hypotesen skal ikke prøves i Enkeltheder, men da begge Forfattere benytte et Citat af Monasticon Anglicanum: „De qualibet caruca juncta inter Pascham et Pentecosten unum denarium, qui dicitur Plow-Almes“, kunde jeg ønske at anføre dette Sted i Sammenhæng, thi meget læres deraf med Hensyn til kirkelige Afgifters Ændring gennem Tiderne og fra Sted til Sted. Citatet er taget fra Ramsey Cartulariet, der har Optegnelser fra det 13de Aarhundrede vedrørende „sulhælmesse“ i en Række Sogne, denne Afgifts Form, Beregning, Termin og Anvendelse²⁾:

„De qualibet caruca juncta inter Pascha et Pentecosten unum denarium qui dicitur Ploualmes recipit apud S. Iuonem, — et pro singulis capitibus junctis eodem tempore in carucis apud Waldehyrst et Wodehyrst unum panem cujus collectionis medietas remanet uicario et alia medietas pro uoluntate parochianorum erogatur pauperibus. — — — — (Holywell) — — et de qualibet caruca juncta ad Pentecosten 1 denarium et ad festum Omnium Sanctorum obolum. — — — — (Warboys) — — ad tres aruras colligunt uillani panes quorum duas partes ipsi pauperibus per manus proprias distribuunt et tertia pars remanet uicario. — — — — (Broughton) — — deferunt autem omnes parochiani tam liberi quam uillani in festo natiuitatis b. Marie ad ecclesiam tot panes quot habent capita in caruca juncta post natale exceptis capitibus equorum de quibus panibus tertia pars remanebit ecclesiæ per electionem capellani et duæ partes per parochianos pauperibus distribuentur. — — — — (Wistow) — — de qualibet caruca juncta infra festum s. Michaelis et natale percipit uicarius 1 denarium. Et de qualibet uirgata terræ habebit uicarius 6 panes qui dicuntur soloualmes vz. duos die Animarum et die Innocentium 2, et in crastino Pentecosten 2“.

Til Slut maa bemærkes med Hensyn til Danmarks „denarii aratrales“ Plovkorn, Plovbrød etc., at Beregningen efter Plove var naturlig i et agerdyrkende Folk, og med Beregningen var Navnet givet. Det bliver let et Don Quichotes Æventyr at jage efter fremmed Forbillede, hvor hjemlige Forhold maaske have skabt en Vane.

Om Præstens Stilling i Samfundet nogle Bemærkninger af kritisk Art.

Norske Forskere Keyser og Sars, men navnlig Dr. Aall³⁾ har betonet Mod-sætningen mellem den folkelige frie Præstestand i den angelsaksiske Kirke og Fastlandets Gejstlighed, bastet og bunden af en streng Kirkelovgivning. Dr. Aall benytter Reginos Samling af Konciliebeslutninger. De mange Formaninger og Forbud skulle vise Præsternes indsnævrede Kaar, men finder han i angelsaksiske Kilder For-

¹⁾ Maurer: Nogle Bemærkninger. Norsk hist. Ts. 3. 3. 38.

²⁾ Hart and Lyons: Cartularium monasterii de Rameseia I 282. 294. 306. 331. 353.

³⁾ A. Aall: St. Sunniva og Biskop Sigurd. Norsk hist. Ts. 3. 4. 369.

maninger og Forbud, da betegner det kun, at Gejstligheden har gjort en altfor vidtgaende Brug af den traditionelle Frihed. Naar man fortolker Lovbud af væsentlig samme Art paa saa forskellig Vis, maa man have stærk Støtte i andre Kilder, men Dr. Aall anfører positivt fra den angelsaksiske Kirke alene Be wifmannes beweddunge § 8, som næppe beviser noget med Hensyn til Præstens Deltagelse i Folkets Fest og Lystighed. Det nævnte Lovsted kræver kirkelig Vielse. For Kirkedøren skal Ringen vies, og Brud og Brudgom gives sammen efter den Ritus, som Kirkens Haandbøger foreskrev.

Kontinentale Kilder, der skulle støtte den ensidige Fortolkning, anføres ikke.

Nej, den angelsaksiske Kirke stillede samme strenge Krav som den kontinentale; den krævede Coelibat, forbød Præsternes Vaabenbrug og verdslig Syssel; men rundt i Landene droges Præsterne i de Tider stærkt ind i det verdslige Samfund i Landsby eller ved Fyrstehof, alt efter hver enkelts Evner og Vilkaar. Præsterne reves først løs, da en større Magt drog dem eller tvang dem, Cluniacenserne med deres Harme over Kirkens Forfald og deres sikre Tro paa Sejr. Hvis de angelsaksiske Præster i Begyndelsen af det 11te Aarhundrede vare mere „folkelige“ end Gejstligheden hinsides Kanalen, var det, fordi England stod noget tilbage i Udvikling, ikke fordi Frihed og Folkelighed var et Løsen i den angelsaksiske Kirke. Men den norske Kirke staar hele det 11te Aarhundrede, ja til Midten af det 12te udenfor den fælles kirkelige Udvikling; den er Bøndernes Kirke, som det djærvt siges i Æ. Gula. 15. Store Partier af de ældre Kristenretter ere Udtryk for Bøndernes Vilje, Resultatet af deres Forhandlinger med Bisp og Præst. De norske Kristenretter ere Kilder af en anden Karakter end tyske og franske Konciliebeslutninger eller Akter, der udgik fra Witenagemot, hvor Talsmænd for kirkelig Reform tog til Orde.

Vi spørge om de danske Præsters Kaar, men først om Kilderne til Viden.

Disse ere dels Lovsteder, dels Beretninger, endelig Synodalstatuter fra den yngre Middelalder.

Af Lovstederne og af Saxo og Roskildeanonymen erfares, at den danske Præst paa Valdemarertiden havde vundet en Særstilling i Samfundet, delvis løst fra Pligt som Statsborger og Medlem af Slægten, personlig værnet ved en egen Fred og unddragen verdslig Jurisdiktion. Det var Resultatet af en lang Udvikling. Præstens sociale Stilling i det 11te Aarhundrede kende vi ikke; kun saa meget er vist, at den danske Kirke ikke fra Begyndelsen havde „et kanonisk hierarkisk Tilsnit“¹⁾.

Nu hedder det imidlertid, at den danske Gejstlighed allerede først i det 11te Aarhundrede levede afsondret fra Folket under klosterlig Tugt; men denne Fremstilling hviler ene paa en fejl Oversættelse af Saxo p. 538. Helveg oversætter: „Han [Knud den Store] indrettede paa flere Steder, af sin egen Kasse, Kannikernes fælles Bord, forøgede Smaacellernes Mængde med nye Boliger — —“²⁾.

A. D. Jørgensen oversætter „cellulæ“ med Præstebol og knytter til dette Sted

¹⁾ Keyser: Den norske Kirkes Historie under Katholicismen I 121.

²⁾ Helveg: Den danske Kirkes Historie I 148.

hos Saxo sin Theori om Sysselmønstre og videre den Hypotese, at fra Sysselmønstrene udgik Kolonier af Præster bundne ved Moderhusets Tradition¹⁾.

„Cella“ var et daarende Ord; med den rette Oversættelse falder en gammel Støtte for en vrang Forestilling.

Desuden have vi Beretningernes Vidnesbyrd om Præsternes Kamplyst og Ægteskab. Coelibatskravet vandt i det 12te Aarhundrede kun ringe Genklang i Danmark, fjernt som Landet laa fra de Tiders kirkelige Centrere. Heller ikke de gejstlige Forfatterpersonligheder bære Præg af et ensformigt Liv bag Klostermuren, hverken Saxo med hans Glæde over hver rask Daad eller Roskildeanonymen med hans stærke Sympatier og Antipatier.

Ingen Synodalstatuter fra den ældre Middelalder tale om de overordnedes Krav og de underordnedes Skrøbelighed eller, om man vil, deres altfor ivrige Brug af traditionel Frihed; men fra det 15de Aarhundrede have vi danske Kirkelove, der sige, at Præsterne kun altfor gerne tog Del i Folkets Liv, bar Vaaben, holdt Kro, dansede og kappedes om at tømme det største Bæger.

Norske Forskere have lovprist den angelsaksiske Kirke, fordi den forstod at lempe sig efter Folkets gamle Tro og Vaner, og Pave Gregors Brev til Mellitus citeres stadig som Bevis for, at Rom endog sanktionerede en saadan Taalsomhed. Fremdeles hedder det, at den norske Kirke tog den Tolerance i Arv. Haakon den Gode flytter Julefesten fra Høkenat til den kristne Juletid; Olaf Trygvason anordner Juleøl og Paaskeøl og Gilder ved Jonsmesse og Mikkelsmesse, og Sagaen fortæller, hvorledes Martin af Tours aabenbarer sig for Olaf og lærer ham, at Normændene i Stedet for at drikke Øl for Thor og Odin og Aserne skulle drikke for Gud og hans hellige Mænd, men først for St. Martin.

En Tilknnytning til det hedenske er intet ualmindeligt; kun er det sjældent, at en kristen Personlighed bevidst knytter det ny til gammel Skik. Men Spørgsmaal er, om Overleveringen giver Factum eller Hypotese, idet den nævner Kongerne Haakon og Olaf, thi Traditionen dyrker Helte og henfører Lov og Vedtægt til de store kendte Skikkelser.

For Danmarks Vedkommende kan nævnes de gamle Gilders hedenske Oprindelse. Meget skjuler sig for os, da den senere kristelige Udvikling trængte det hedenske tilbage; dog en Erindring fra gammel Tid er Sangen, der synges, og Bægeret, der tømmes, i St. Eriks Gildet i Kallehave, først hellig Eriks Minne, saa Krist og Marie Minne:

„Hæc sunt constituta de minnis a fratribus s. Erici. Primo cantanda est beati Erici, postea saluatoris Domini, deinde minnæ beatæ Mariæ uirginis. Et ad quamlibet illarum minnarum debent confratres recipere bicaria sedendo, et bicariis singulis receptis debent unanimiter surgere et inchoare minnam cantando“.

Dette er kun et enkelt Eksempel fremdraget i Tilslutning til norsk Tradition, men i Danmark saavel som i Norge og England, ja i alle Europas Lande, levede

¹⁾ A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. 525—531.

hedenske Forestillinger og hedenske Skikke, de boede i Skov og paa Mark, i Hytte og i Slot, og drog endda ikke Kirkens Dør forbi.

Men en nærmere Fremstilling af dette ligger udenfor vor Opgave.

Med Rette har man fremhævet den rige Skat, som den angelsaksiske og den norsk-islandske Kirke har i den religiøse Litteratur paa Modersmaalet; ved den bærer de i Sandhed Navnet Folkekirker. Men det er dog et Spørgsmaal, om den norsk-islandske Kirkes Sans for Folkets Sprog udelukkende skyldes angelsaksisk Paavirkning, om den ikke var Islændere og Nordmænd en medfødt Trang og en Gave. Den danske Kirke stod fattig og evneløs i saa Henseende.

KAPITEL IV.

Bodsdisciplin og kirkelig Strafferet.

Oldkirken havde forstødt den, der forsyndede sig svart, men, hvis Synderen underkastede sig offentlig Bod, var Døren aaben for Naade og Genoptagelse i Menigheden; dog denne gamle Tugt hensygnede under Folkevandringen, under Kirkens nye Kaar i de germanske Lande. Men nyt Liv fremspirede i Vest blandt Kelterne med deres Trang til Hengivelse og kuende Følelse af Skyld og bristende Evne. I Klostrene øvedes Skriftemaal og Selvtugt, og, da Klostrene beherskede den irske Kirke, førtes Bekendelse og Bod ud til Lægfolket, saaledes at Præsten hørte den bekymredes Skriftemaal og gav ham Raad og paalagde ham Bod i det stille; „Sjælens Ven“ hed Skriftefaderen paa irsk. Med keltisk Mission overførtes denne Disciplin til England og til Fastlandet, og i den angelsaksiske Kirke affattedes til Vejledning for Skriftefaderen en Række Bodsbøger, blandt hvilke den, der bærer Theodors Navn, er den første og mærkeligste, fordi man deri iagttager den keltiske Disciplins Møde med den oldkirkelige specielt den græske; deri findes ogsaa den bestemte Udtalelse, at den angelsaksiske Kirke ikke havde den offentlige Bod¹⁾. Om end Bispen synes at have ledet Bodden i store Træk, medens Skriftefaderen havde det nøjere Tilsyn med Synderen²⁾, kendte den angelsaksiske Kirke næppe den faste Organisation i Bodsdisciplinen, der iagttages i Fastlandets Kirker. Englands Kirke har fremdeles ingen *jurisdictio in foro externo*, men efter Tingmændenes Dom og efter Lands Lov faldt Straffen for Kristendomsbrud; thi i Statens Love var sat Straf for kirkelige Forseelser, og der bødedes til Konge og Kirke. Paa den Vis bøjede Staten de genstridige til Kirkebod³⁾.

I Norges Kirke findes et trofast Billede af det angelsaksiske Forhold: Der er

¹⁾ Theodorus: *Poenitentiale*. I 13. 4. „*Reconciliatio ideo in hac provincia publice statuta non est, quia et publica poenitentia non est*“.

²⁾ II As. 26.

³⁾ Wl. ep. 2. — E. Gu. pr. 2. — VIII Atr. 36—38. — E. Gu. 4. — Northu. 8. — E. Gu. 3, 2 — Northu. 48.

ingen *jurisdictio in foro externo* for Gejstligheden, — Statens Love tvinge dem, der bryde Kristendommen, — Boddisciplinen kender ikke den offentlige Bod, og Bispens og Præstens Beføjelse har ikke skarpe Grænser.

Angelsaksiske Mænd havde fulgt Kelterne i Mission paa Fastlandet, de angelsaksiske Poenitentialer havde avlet en Mængde frankiske, og den private Bod efter irsk og engelsk Skik havde under de Forhold næsten fortrængt den offentlige Bod, der var Tradition fra Oldkirken.

Men Karolingertiden saa en Reaktion mod den angelsaksiske Indflydelse, Reformmændene vendte sig mod den Slaphed, den private Bod havde skabt, og mod de brogede Poenitentials Forvirring; de spurgte om Overleveringen fra Forfædrene og vilde vende tilbage til den gamle kirkelige Tugt, den offentlige Bod. Oldkirkens Institution genskabtes i nye Former. Fordum havde Synderen af egen Drift søgt Bod for at opnaa Forsoning, nu blev Bodens paatvungen ham af Kirken, Tugtemesteren, der ikke vilde slippe det ulydige Barn, men fremholdt Ekskommunikation mod Trods. Grænsen mellem den offentlige og den private Bod droges saaledes, at for Forseelser, aabenbare for alle, krævedes offentlig Bod, — for Synder, som kun Skriftebarn og Skriftefader kendte, fordredes den hemmelige Bod. Den offentlige Bod paavirkedes af den private; denne var tung eller let efter de forskellige Synder og de forskellige Forhold, men den offentlige Bod var fordum altid den samme, nu fik ogsaa den sin Skala; og ligesom Absolution gaves ved den private Bod straks efter Skriftemaalet, saaledes indførtes nu den offentlige Synder i Kirken, naar en Del af hans Bodsværk var gjort. Særligt for den offentlige Bod var, at den paalagdes i Kirken i Menighedens Paahør, og Genoptagelse skete paa samme Vis. Askeonsdag og Skærtorsdag vare de Tider, paa hvilke Udstødelse og Forsoning fandt Sted.

Gennemførelse af den kirkelige Tugt lykkes dog først, da „synodus“, „Sendgericht“, vokser frem af Bispens Visitatser. I Enkeltheder kunne vi ikke her forfølge Institutionens Vækst, men vi standse ved den udviklede „synodus“, som den fremtræder i Trier Ærkestift ved Aar 900 i Regino Prumensis's Skrift „De synodalibus causis“.

Naar Bispen kommer til en Kirke, har Ærkedegnen, der drager forud, truffet Forberedelser; Menigheden er til Stede, og blandt Skaren udnævner Bispen „testes synodales“, ærlige Mænd, der maa sværge, at de hverken af Kærlighed eller Frygt, hverken formedelst Slægtskab eller Gave ville dølge, hvad der sker i Sognet mod Guds Vilje og ret Kristendom. Derefter spørger Bispen: „Est in hac parochia homicida — —?“ „Est aliquis parricida aut patricida — —?“ De edsvorne svare, og deres blotte Ord er en fuldgyldig Anklage. Bevisbyrden paahviler anklagede. Han kan tilstaa sig skyldig og overtager da Kirkebod, bøjer sig for Kirkens Straf; han kan nægte, men maa bevidne sin Uskyld med Mededsmænd eller ved Gudsdom. Det var Bispen, der dømte med de tilstedeværende gejstlige som Bisiddere¹⁾.

¹⁾ Warren: The liturgy and ritual of the Celtic church. — Wasserscheleben: Die Bussordnungen der abendländischen Kirche. — Schmitz: Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche. — Lea: A

Som nye Træk i Udviklingen indtil det 13de Aarhundredes Midte maa nævnes den biskoppelige Domstols synkende Anseelse, da Bispen overdrog sin Gerning til underordnede, og Stiftets Folk søgte at unddrage sig denne Tugt, saa at „Sendgericht“ mange Steder forsvandt, og den offentlige Bod glemtes, — det private Skriftemaals altbeherskende Stilling, idet Laterankonciliets Beslutning 1215 forpligtede enhver til mindst 1 Gang om Aaret at skrifte for Sognepræsten, — den hierarkiske Tankes Udvikling, hvorved Præstens Absolution fik ny Betydning, og Bodsgerningerne trængtes tilbage, — endelig Afladen, der fra det 11te Aarhundrede brød ind i Bodsinstituttet og oprindeligt er en Afløsning af den sonende Kirkestraf, den offentlige saa vel som den private, men senere tolkes som en Eftergivelse af Skærsildspine, en Tolkning, der trænger sig frem, alt som Bodsdisciplinen gaar i Forfald¹⁾.

Kilderne til Bodsdisciplinens Historie i Danmark ere faatallige, spredte og forskelligartede, saaledes at det er vanskeligt at give en sammenhængende Skildring, men gennem Analysen af de enkelte Mindesmærker erfares dog saa meget, at man øjner Hovedlinjerne i Udviklingen.

Sproglevningerne bringe de første Vidnesbyrd. „Skrift“²⁾ betyder „poenitentia“, en Betydning, som længe bevares; man finder en passiv Verbalform „vorthæ skriftæth“, der forudsætter den aktive: at skrifte, med Præsten som Subjekt; man finder Verbet „skriftæ sik“ med Betydningen: „poenitentiam agere“ i skaanske Lov, der har en latinsk Oversættelse med Andreas Sunesøns Autoritet: „nisi forte de reatu suo uulneratus poenitentiam agat“ [Lex Scaniae prouincialis 124]. Men senere glider Verbets Betydning over til „confiteri“, som det ses af de latinske Oversættelser af det bekendte Sted i skaanske Kirkeret: „þæt skulu ok uitæ alli mæn, at (um) man gør lønlíkæ synd ok tækær þær fore skrift“. — „Sciant hoc uniuersi quod si occulte peccauerit et confessus fuerit“³⁾. Substantivet underlægges samme Forskydning, og Nydannelser fremstaa, som: „scriftæmaal“, „scriftæfader“.

Her er paa et hvert Punkt Overensstemmelse med norsk og svensk Sprogbrug og utvivlsomt Laan fra Angelsaksisk⁴⁾.

history of auricular confession and indulgences in the Latin church. — Hinschius: Kirchenrecht IV 691 ff. V 1 ff. — Dove: Beiträge. Zeitschrift für Kirchenrecht IV—V. — Regino Prumensis: De synodalibus causis. — Richthofen: Friesische Rechtsquellen. — Id.: Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte II. 2. 730 ff.

¹⁾ Th. Brieger: Das Wesen des Ablasses am Ausgange des Mittelalters. — Encyklopaedie f. pr. Th. u. K. Art.: Indulgenzen.

²⁾ skrift = poenitentia. Sk. K. R. C. R. Thorsens Udg. 88: „— man gør lønlíkæ synd ok tækær þær fore skrift“. — Hr. Michaels Rimværker 5: „siu karener och swo VII aars schreft“. — Rimkrøniken 14: „biskoppen meg løsde aff och sættæ meg scriftt“. — Ms. Arne Magn. 418 12mo 67: „Oc er ther giffuet eet aars scriftt til afflat hwo som henne læs“. — Hellige Kvinder. En Legendesamling udg. af Brandt 89: „father iech sindeth, gif mek scrift oc beth fore mech“. — J. L. 3. 37: „vorthæ skrifthæth“.

³⁾ Schlyter: Skåne-Lagen. 389. 395.

⁴⁾ Gummerus: Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens 46—52. — Norske Eksempler hos Fritzner. — Om Verbet „fastæ“ i Betydningen „poenitere“ er overført fra England eller Tyskland, kan ikke siges. Eksempler paa dansk Sprogbrug: Sj. K. R.: „æn of thet ær sva fatøk man, thær i kirky brütær, at

Fra Overensstemmelse i Terminologien kunde man slutte til Overensstemmelse i Praksis; men med Hensyn til en saadan Slutnings Sikkerhed bør dog bemærkes, at Norge, der beviseligt i Disciplin sluttede sig nær til England, har optaget et Udtryk fra Syd „jåtta“ = „beichten“, mens Danmark og Sverige, hvor tysk Indflydelse snarest maa formodes, ikke kende „jåtta“ i den Betydning, men have rene angelsaksiske Sprogelementer.

Bodsdisciplinen og Strafferetten i Danmark i den ældste Tid kendes ikke gennem samtidige Mindesmærker, men Saxo bevarede Tradition om en Ændring i Knud den Helliges Tid, og gennem Saxos Ord skimtes oprindeligt Skik: „Iisdem religionis reos obiecta repellere nequeunt pecuniaria mulcta puniendos permisit. Quibus etiam in omnia quæ aduersum diuina committerentur animaduersionis arbitrium tradidit cunctasque huiusce generis actiones sacerdotali iudicio destinatas a publico foro secreuit“¹⁾.

Paa Tinge har Bispen forhen rejst Klage over Kristendomsbrud og har taget Bøde efter Tingmænds Dom. Danmark har som Sverige og Norge haft Kristenretter, der nævnte Overtrædelsen og fastsatte Straffen. Men dertil har Præsten i Sognet hørt Skriftemaal og paalagt Bod efter Pønitentialet; om offentlig Bod har været kendt fra den ældste Tid eller skyldes senere Udvikling og Paavirkning, kan ikke siges. Bispen har ydet Raad fra sin Bispestad og paa sine Visitatser, men udfra Visitatsen og under Indflydelse fra Syd har det nye udviklet sig — „synodus“, der kendes i Danmark fra det 12te Aarhundrede i fuldt udformet Skikkelse.

Med Synodens Fremvækst var den gamle Afgørelse paa Tinge dødsdømt. Det var en tung og besværlig Fremgangsmaade først at kalde Synderen for Bispen, naar Synoden afholdtes, og derpaa at stævne Kristendomsbryderen til Tings, om Bispen vilde have sin Bøde, — og tilmed stemmede den slet med Kirkeskik i de sydligere Lande. Efter Saxos Fremstilling har man da ved det 11te Aarhundredes Slutning fæstnet Udviklingens Resultater ved Lov. Kristendomsbrud kom ikke mere for paa Tinge, men paa Synoden øvede Bispen Kirketugt og idømte Bøde. Statsmagten kunde komme Kirken til Hjælp for at tvinge de halsstarrige.

Den kirkelige Strafferet med Definition af Forseelserne, med Rettergangsregler og Straffesatser indeholdtes i Kristenretten, der ogsaa bestemte Bøndernes Pligt overfor deres Kirke, deres Ydelser til Bisp og Præst, Præstens Forpligtelser overfor Bønderne etc.; men en saadan Kristenret blev maaske aldrig optegnet og er i hvert Tilfælde ikke bevaret, mens den saakaldte skaanske og sjællandske Kirkelov er en Overenskomst mellem Bisp og Bønder om visse Stridspunkter, Resultatet af en Handel mellem de to Parter, da Bispetienden indførtes, hvorfor kun de Forhold, der have været Genstand for Drøftelse, fremdrages. Bøder og Bevismidler faa adskillig Omtale, men Boden kun nævnes en eneste Gang i sjællandske Kirkelov og aldrig i den skaanske. Om Kirkeretten i sin Egenskab af Kompromis er af stor

han a ey thre marc, tha scal han fastæ thüt meræ“. — Eriks Fdg. for Sjælland af 1284: „— — for hanum scal æi fastæ ok æi bôte — —“.

¹⁾ Saxo 575.

Kildeværdi ved Undersøgelser af den kirkelige Strafferet og dennes Forbilleder, er meget tvivlsomt, siden vi ikke vide, hvor Bispen, hvor Bønderne veg, og det fremdeles ikke er givet, at Straffesatser uden Ændring vandrede fra de ældste Kristenretter over i de ny Aftaler, der engang i det 11te Aarhundrede blev truffene mellem Bisp og Bønder, da aandelige Sager flyttedes fra Tinge til Biskopsretten, og det blev Bispen, der idømte Bøder. De Stumper af den kirkelige Strafferet, som ere bevarede gennem skaanske og sjællandske Kirkelov, maa sammenstilles med Mindesmærker af samme Art — tyske og frisiske Sendrechte; — en Sammenligning med angelsaksiske Love tør næppe drages, da disse have anden Forudsætning.

Hvad nu selve Biskopsretten „synodus“ angaar, da sættes den ikke udtrykkeligt i Kirkeloven i Forbindelse med Visitatsen, der siges kun: „biskop kumbær i þe byghd“, og den synes i nogen Maade at afvige fra den tyske Sendgericht, idet testes synodales savnes, men Bispens Ombudsmand har en fremtrædende Stilling, maaske en Arv fra gammel Tid. Bevissystemet er i Danmark som i Tyskland det nationale, og Grænse sættes for de Sager, der komme under Biskopsretten, gennem skaanske Kirkelov § 22, der værner mod Overgreb fra Bispens Side: „Thæt skulu ok wita alli mæn, at um man gør lønlicæ synd ok takar fore skript før æn han warthar sæctathar, hauir til thæs prests witni tha wari orsaca“. Det var den gamle Sætning, der hævdedes gennem hele Middelalderen: Aabenbar Synd kræver offentlig Bod, men hemmelig Synd hemmelig Bod. Og dog var der en Tilbøjelighed hos Bisperne til ved Hjælp af testes synodales at drage ogsaa delicta occulta for deres Domstol¹⁾.

Fra Slutningen af det 12te Aarhundrede haves en Kilde af en ganske anden Art, der oplyser om den biskoppelige Domstol i Danmark, muligen i Sønderjyllands vestlige Egne. Det er Pave Innocens IIIs Brev til Absalon, som begynder saaledes: „Nostris fuit auribus intimatum quod cum propter inundationem aquarum in terra uestra impedimentis fossatorum obstantibus sit accessus difficilis et regressus ab eo tempore quo ibidem fuit fidei nouella plantatio est statutum et usque ad hæc tempora obseruatum, ut præpositus, qui ibidem, quantum licet, uices gerit episcopi temporibus illis quibus facilius patet ingressus apud unamquamque ecclesiam propter magnitudinem parrochiæ et uniuersitatem delinquentium quattuor diebus, si uoluerit, maneat synodum ibi celebraturus indictam — —“²⁾.

Innocens fører Synoden tilbage til Kristendommens Barndomstid, men man tør næppe lide paa Pavens Kendskab til danske Forhold, og var end Synoden gammelkendt i Marskegnene, hvor den tyske Indflydelse naturligt maatte gøre sig stærkt gældende, er det ikke givet, at „synodalia instituta“ i hele Danmark have Rod dybt i Tiden. I Pavens Brev omtales Bod og Pengebøde, Renselseseden med 12 Nævninger og Tilfældet: „contumacia“ med Stævning til 3 Kirker, altsom Synoden drager frem, og den endelige Bandlysning af den genstridige.

¹⁾ Kolderup Rosenvinge: Om det hemmelige Skriftemaals Anvendelse i Norden. Videnskabernes Selskabs phil. hist. Afh. VII. — Dove: Beiträge. Zeitschrift für Kirchenrecht V 7.

²⁾ Dipl. Suec. Nr. 108.

Fra det 13de Aarhundrede er Bisp Gunners Levned, som har flere Smaatræk fra Bispens Visitats og den dertil knyttede Synode.

Testes synodales nævnes ikke før det 14de Aarhundrede og da paa en saadan Maade, at det klart skønnes, at noget nyt indføres, og et ekstraordinært Middel gribes for at raade Bod paa ulyksalige Forhold. Testes synodales synes ikke at skulle virke regelmæssigt sammen med Bispens rejsende Domstol, men at skulle melde til Ærkebisp eller Bisperne, hvor Rettelse og Forbedring tiltrænges, at næste Koncilium kan handle efter de foreliggende Oplysninger. Ærkebisp Esgers Statut fra Provincialkonciliet i Kalundborg 1314 lyder:

„Precipimus eciam — — — ut — — singuli episcopi in eisdem sinodis suis proximis sufficientes testes secundum populi numerositatem nominent et instituant per suas dyoceses synodales seu inquisitores personas uidelicet ydoneas, prouidas et honestas, que per totum annum simpliciter et de plano absque iurisdictione sollicitè inuestigent que correctione et reformacione sunt digna et ea fideliter perferant ad nos et suffraganeos uel alios quoscumque diuino munere regentes in proximo concilio subsequenti ut super hiis et aliis prout utilitati et honestati congruerit prouida deliberacione procedamus“¹⁾.

Imidlertid omtales testes synodales udførligt i Roskildebispens Register fra samme Aarhundrede, og Skildringen af deres Forhold minder om Reginos Fremstilling fra Tiden omkring Aar 900. Det hedder i Registret, at Bisp bør besøge sine Kirker, og Sognefolket bør være til Stede; der skal prædikes og holdes Messe, og de unge skulle føres til Konfirmation.

„Deinde resideat episcopus et parrochiani cum eo. Recipiat 3 uel 4 uel 5 testes synodales de honestioribus, discretioribus et magis spiritualibus, qui iurati requirantur singulatim, etiam si prius ad episcopum non peruenit de hoc infamia: Utrum aliquis clericus uel laycus, masculus uel femina sit notorius uel publicus fornicator — —? Deinde iniungantur eisdem testibus sub debito prestiti iuramenti, ut per circulum anni diligenter inuigilent et attendant, utrum aliquod crimen publicum uel etiam publica infamia de aliquo crimine fuerit in parrochia. — —“²⁾.

Teksten i Roskildebispens Register kræver nogle Bemærkninger. Den begynder brat, fordi Manuskriptet er defekt. Saaledes lades vi fra første Færd raadville angaaende Hensigten med at indføje dette Stykke i Registret, hvis Indhold for Størstedelen er af ganske anden Art. Men Stykket slutter med et Ønske: „Det dominus Ihesus Christus, cuius negotium agitur, episcopis et prelatibus gratiam, ut in uisitationibus suis taliter procedant quod Deo cedat ad gloriam — —“, og heraf synes at fremgaa, at der snarere gives en Vejledning for Bispens Fremgangsmaade end en Skildring af hævdevunden Skik; endvidere er Fremstillingens almindelige Karakter paafaldende, intet Ord forraader, at vi ere paa dansk Grund³⁾,

¹⁾ Dipl. Suec. Nr. 1979.   ²⁾ S R D. VII 129—130.

³⁾ Et lignende Stykke læses paa et løst Blad fra det 15de Aarh. sign. Broem. Nr. 5 fol. Stockholm kgl. Bibl. Titlen er: „Officium uisitationis per episcopum fiet hoc modo“. Kanonisk Ret citeres, men svensk Hjemstavns forraades gennem en Passus som: „eatur ad placitandum in stubella campanarii“.

saa at Teksten med sine Citater af kanonisk Ret gerne kunde være et Brudstykke af et fremmed Arbejde om Sjælesorg og Kirkestyreelse. Det er muligt, at Optagelsen af dette Stykke i Registret hænger sammen med Forsøg paa at indføre testes synodales i dansk Organisation, men sikkert er, at vi ikke umiddelbart tør bruge den foreliggende Tekst som en Kilde ved Skildringen af Kirkeforhold i Danmark¹⁾.

Medens vi under Savnet af en Kristenret ikke vide meget om Bødesystemet ved den biskoppelige Domstol, kendes den anden Side af Kirketugten, Bøddisciplinen, i sine Hovedtræk gennem Synodalstatuterne.

Synodalstatuterne vedtoges paa Provincialconcilier eller Stiftssynoder og rummede fælleskirkeligt Stof med enkelte Ændringer eller særlige Bemærkninger, bestemte ved hjemlig Tradition; der var ikke altid en officiel Redaktion, men de tilstedeværende gejstlige gjorde deres Optegnelser, og Overleveringen af Synodalstatuterne har Præg af denne Tilblivelse, thi Afskrifterne ere ulige i Omfang, forskellige med Hensyn til Stoffets Ordning og indbyrdes afvigende i Tekstens Detailler²⁾.

Vore ældste Synodalstatuter bære Andreas Sunesøns Navn. I Codex Uppsalensis C 441. Bl. 93 læses:

„Statuta, que statuit dominus Andreas archiepiscopus lundensis cum consilio ceterorum episcoporum apud selandensem synodum“.

Og de sidste Ord af Synodeoptegnelserne i Codex Uppsalensis. Donatio de la Gardie Nr. 44 ere:

„Explicit statutum domini andree archiepiscopi“.

De kendes i følgende Afskrifter:

- A. Cod. Upps. C 441. Bl. 93. Sæc. XV.
- Ba. Cod. Arne Magn. 37 4to. Bl. 112'. Sæc. XV—XVI.
- Ba1. Bartholinske Samlinger. Tome B. p. 605.
- Bb. Cod. Upps. Donatio de la Gardie Nr. 44. Bl. 153. Sæc. XV.
- C. Cod. Holm. C 54. Bl. 132'. Sæc. XV.

Naar Overleveringens Karakter skal træde klart frem, maa de 3 Redaktioner ikke blandes sammen. Som Bilag I er trykt en Redaktion, der kun kendes i mangelfuld Stand i Cod. Holm. C 54; — som Bilag II findes Teksten fra Cod. Upps. C 441, der allerede er trykt i Kofoed Anchers Lovhistorie; — og som Bilag III er givet Teksten fra Cod. Arne Magn. 37 4to med Varianter fra det de la Gardieske Manuskript, der har samme Redaktion, men i mere fordærvet Skikkelse. De Bartholinske Samlingers Afskrift, der stemmer overens med Teksten i Cod. Arne Magn. 37 4to endog i Fejl, stammer vist direkte fra denne.

Statuterne slutte sig i Haandskrifterne oftere umiddelbart og uden Afbrydelse til den latinske Oversættelse af skaanske Kirkeret³⁾, hvorfor dennes Slutningsord

¹⁾ Helveg: Den danske Kirkes Historie til Reformationen II 44—46 benytter Stykket direkte.

²⁾ Jfr. J. Gummerus: Beiträge zur Geschichte des Beicht- und Busswesens 3—4. — Id.: Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken.

³⁾ Redaktionen Bb. og C. Jfr. Schlyter: Skånelagen 389. 395.

ere blevne hæftede som Indledning til Synodalstatuterne. Saaledes begynder Redaktionen Ba Ba: „Si quæstio inter episcopum oritur et populum etc.“, men ingen Kirkeretstekst gaar forud; og Redaktionen C følger vel efter skaanske Kirkeret, men Ordene: „Si quæstio etc.“ tage tydeligt Sigte paa de følgende Synodalstatuter.

Statuterne ere ikke Nydannelser¹⁾, men et Led i den regulerende og uniformerende Virksomhed, der udfoldes af Absalon og Andreas Sunesøn.

Paa et enkelt Punkt vide vi, at de ny Statuter gav mildere Kaar, thi det hedder om Andreas Sunesøn i sjællandske Krønike:

„Inter plurima beneficia quæ indigentibus et miseris largitus est, etiam hoc adiunxit, quod quadragesimas et ieiunia mulierum, quæ inuitæ et dormientes infantes secum habentes opprimunt, multum diminuit, sicut hactenus obseruatur“²⁾.

Her er ikke Tale om en Ændring i Praksis, indledet af Ærkebispen, men om en Lovændring; dog maatte naturligvis en mildere Tankegang og lemfældig Praksis³⁾ have brudt Vejen. Statuterne selv rumme Betragtninger, der lade ane, at Medynk har talt et Ord ved Straffereglernes Fastsættelse; saaledes følgende Passus: „Si cuiuscumque puer per negligentiam deperierit, uidelicet per incendium uel submersionem, credimus, quod una carena cum unius anni obseruatione per legitimas ferias sufficere debeat ad talis negligentie abolitionem, cum magis notari possit in matre pena ex doloris uehementia quam culpa“.

Tiden for Udstedelsen er ukendt, men Helveg og Gummerus formode, at Synodalstatuterne ere identiske med de „institutiones“, der nævnes i Innocens III's Brev af 19de Januar 1206. Andreas Sunesøn har bedt Paven bekræfte dem, og Innocens udtaler Haab om, at de indeholde meget godt „iuxta diuersitates locorum et morum“; men af Frygt for at skabe „jus commune“ ved en Stadfæstelse tilbageholder Paven denne, men byder, at Ærkebispens Bestemmelser skulle lydes over hele Danmark⁴⁾. Brevets Ordlyd overbeviser ikke rigtig om, at der sigtes til Beslutninger vedrørende Bodsdisciplinen⁵⁾, men Pavens Holdning overfor Lovgivning i den fjerne Landekirke er karakteristisk nok.

Med Hensyn til en videre Udvikling paa Grundlag af Andreas Sunesøns Statuter skal bemærkes, at Teksten i Cod. Holm. C 54 nævner en af de Sunesønske

¹⁾ Gummerus: Beitrage 64: „Der Wortlaut weist darauf hin, dass die Bestimmungen Neuerungen sind“.

²⁾ SR D. II 628.

³⁾ Om Biskop Gunner Vita Gunneri. SR D. V 579: „Cum autem aliquis in suo episcopatu homicidium perpetrasset, dum ab eo penitentiam suscepisset, ualde ei inplacabilis fuit et seuerus, dicens, quod pro tali facto de sua iustitia nichil omnino remittere uoluit, et in prima carena nec unum ei diem nisi pro multorum precibus relaxauit. Circa feminas uero, quæ infantulos suos dormientes oppressissent, mitis erat et compassibilis, et quantum potuit saluo iure eis de penitentia relaxauit, dicens in tali casu misericordiam merito fore exercendam, ne eis lacrimas super lacrimas adaugeret“.

⁴⁾ Dipl. Suec. Nr. 126.

⁵⁾ „In nostra sane presentia quarundam institutionum tenor, quas ad propagandum decorem ecclesiastice honestatis fecisse dinosceris, extitit recitatus“.

Straffebestemmelser som afskaffet¹⁾; men iøvrigt kan man ikke følge Bodsreglernes Ændringer gennem Tiden, fordi de yngre Synodalstatuter indeholde meget lidt Stof af den Art; dog naar man ser hen til Resultatet af Professor Gummerus's Undersøgelser i svenske Biblioteker, synes det muligt og sandsynligt, at en systematisk Søgen ogsaa fra dansk Side vilde bringe Materiale for Dagen.

Andreas Sunesøns Statuter omhandle de grove Synder som Manddrab, Blodskam, Lemlæstelse m. fl., for hvilke offentlig Bod kræves. Der nævnes Bodsaaerenes og Karenernes Antal, Bodens Art, og hvor længe den bodfærdige skal staa udenfor Kirken, idet Udelukkelsestiden ikke mere faldt sammen med Bodsperioden. Karenen er et Tidsrum af 40 Dage med Faste og Bod af en Strenghed, der vekslede fra Sted til Sted; tillige rettede den sig efter Forbrydelsens Størrelse og mildnedes fra Aar til Aar gennem Bodsperioden. Definitionen i Cod. Holm. C 54 har kun lokal Gyldighed og gælder maaske ene det just omhandlede Tilfælde: homicidium²⁾.

I store Træk slutter Andreas Sunesøns Bestemmelser sig til den almindelige kirkelige Bodsdisciplin, som den kendes fra Konciliebeslutninger, Pønitentialer og de store Kirkemænds Breve; men til det fælles kommer det ejendommelige, og dér bør vi særlig bemærke Overensstemmelse med de yngre svenske Optegnelser, udgivne af Gummerus. Den Skik, at Bodden har forskellig Karakter alt efter Dagen, paa hvilken Drabet fandt Sted, er ejendommelig for dansk og svensk Bodsdisciplin, og blandt Bodsterminerne er Tiden før St. Michael ukendt i andre Lande, men fælles for Danmark og Sverige, Norge og Island. To enlige Eksempler paa Faste ved Høsttid kendes fra England, og ved dem findes maaske Spor af den skandinaviske Bodstermins Oprindelse, men det bør dog bemærkes, at de sædvanlige Bodsterminer i den angelsaksiske Kirke ere de samme som paa Fastlandet, nemlig Tiden før Paaske, St. Hans og Jul³⁾.

Den hemmelige Bod omtales ikke i Andreas Sunesøns Statuter; men Bods-optegnelserne fra Skara fra det 14de og 15de Aarhundrede have Anvisninger dels „de penitenciiis manifestis“ dels „de occultis penitenciiis“, og de ere næsten ens. Reglerne for den offentlige Bod tjente Præsten som Rettesnor, naar han paalagde Skriftebarnet hemmelig Bod.

Den udførligste Redaktion af Synodalstatuterne (Cod. Uppsal. C 441) har som sidste Stykke „Forma absolutionis excommunicatorum“, der stemmer med Skara-optegnelsernes „Forma absolucionis super peccatores puppicos“⁴⁾. Begge ere mærke-

¹⁾ „nec introducantur ad ecclesiam nisi completis IX ebdomadis ieiunando, uidelicet altera dimidia carena nunc, sed prius erat ieiunandum duobus annis uel tribus ante ingressum ecclesie“.

²⁾ „Quaelibet carena continet quadraginta dies ieiunales puta ut in ieiunio exceptis feria quarta et sexta in pane et aqua“. — Jfr. Ducange. — Lea II 119—121. — Gummerus: Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens in der schwedischen Kirche des Mittelalters. Anhang XII, XXIII, XXIV, XXXVI etc. — Corrector Burchardi passim. Wasserschleben: Die Bussordnungen der abendländischen Kirche 631 ff.

³⁾ K. Maurer: Ueber die norwegisch-isländischen gagnföstur. Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu München. Philos. philolog. und hist. Classe 1881 II. — Pseudo Beda II 3. Corrector Burchardi C. IV. Wasserschleben: Bussordnungen 260—261. 632.

⁴⁾ Gummerus: Beiträge. Anhang VII.

lige ved Absolutionens deprekative Form. I Liturgien kendes da ingen Ændring i Opfattelsen af Bodens Betydning eller Præstens Stilling ved Tilsigelsen af Syndernes Forladelse, men selv om de gamle Formler endnu bevaredes, og selvom Boden længe hævdede sin Betydning, droges Norden dog ind i den fælleskirkelige Udvikling. Tyngdepunktet flyttes fra Bodsgerningerne til Skriftemaalet, og maaske afspejler Betydningsforskydningen i det nordiske Ord „skrift“ denne Ændring i Tanke og Praksis¹⁾. Gennem Legender og Optegnelser om Mirakler fra det 13de og 14de Aarhundrede maa Tankebevægelsen blive aabenbar, idet Boden faar sjælden Omtale, mens Skriftemaalets forløsende Magt flere Gange nævnes; men først fra det 15de Aarhundrede kendes fra Danmark Bud om almindelig Skriftepligt, Ulrik Stygges Synodalstatuter fra 1443, der dog hverken med Hensyn til Indhold eller Form ere selvstændige. Ligesom Statuta Scarensia²⁾ slutte de sig nøje til Pariserbispens Odos Konstitutioner og Corbiemanuskriptets Statuter. Det er muligt, at denne Overensstemmelse mellem franske og nordiske Anvisninger vedrørende Skriftemaalet vidner om Forbindelsen mellem Kirkerne i det 13de Aarhundrede, men vi maa erindre, at den nordiske Redaktion er meget ung, og vi maa være paa Vagt overfor Regler af den Art; de ere Vandringsmænd, og vi vide ikke, hvornaar eller ad hvilke Veje de kom til Norden.

Afladen endte med at undergrave det gamle Bodsinstitut, men fra første Færd bragte den Pønitenten en Lindring i den lange og haarde Bod. Det var altid Bispens tilladt at ændre, lempe eller korte Boden efter eget Skøn over Pønitentens Tilstand, og Andreas Sunesøns Bodsforskrifter have gentagne Gange et Forbehold i saa Henseende; men dette er endnu ikke Aflad. Aflad fremtræder først, naar Ændring sker, og Lempelse gives almindeligt — uden Hensyn til den enkelte bodfærdiges Forhold, — idet en bestemt Andagtsøvelse eller Besøg ved en bestemt Kirke bringer Afløsning af en Del af Pønitenzen. Franske Bisper gjorde de første Forsøg i det 11te Aarhundrede, og Paven tog Lære af dem og skabte dernæst en stor Udvikling ved Korstogs afladen. Men i Danmark kendes Korstogs afladen og den pavelige Aflad ved visse Kirker før den biskoppelige Aflad. Det allerførste Eksempel er just en Korstogs aflad. Alexander III opfordrer til Korstog mod Esterne og lover de Deltagere, der have skriftet og paataget sig Bod, den Eftergivelse, som sædvanligvis skænkes dem, der valfarte til Christi Grav, nemlig et Aars Aflad „remissionem unius anni“; men dem, der faldt under Korstoget, lover han Aflad for alle Synder, hvis de have modtaget Bod. „Illi autem, qui in conflictu illo decesserint omnium suorum, si poenitentiam acceperint, remissionem indulgemus peccatorum“³⁾. I Følge Innocens III's Bulle af 1213 faa Korsfarerne og de, der bekoste en Stedfortræder, fuld Afløsning for de Synder, de angre og skrifte, men Folk, der yder Bidrag til den hellige Krig, opnaar Aflad „iuxta quantitatem subsidii et deuotionis affectum“⁴⁾. Med rige Løfter kalde Honorius III, Gregor IX og

¹⁾ Gummerus: Beitrage 49.

²⁾ Ib. 74—75.

³⁾ Dipl. Suec. Nr. 55.

⁴⁾ Ib. Nr. 147.

Innocens IV til Kamp. Der skelnes ikke i Pavebrevene mellem den offentlige og den hemmelige Bod, og Udtrykkene „*uenia peccatorum*“, „*remissio omnium peccatorum*“ ere i deres Vagthed skæbnesvangre, men at man endnu har Afløsning af Bodsgerninger for Øje, skønnes af Pave Gregor IX's Bulle til Dominikanerne i Provinsen Dacia, hvori han opfordrer dem til at give Mordbrændere og Voldsmænd, der en Tid lang have deltaget i Kampen mod Preusserne, „*absolutionis beneficium*“¹⁾.

Korstøget gav den store og til en Begyndelse sjældne Mulighed, den fulde Aflad, men hyppigere og lettere at vinde var den partielle Aflad, der knyttedes til Kirker og fromme Stiftelser.

Fra Tiden før 1250 kendes 5 Eksempler, men inden Aar 1300 tælles over 30. De to ældste Afladsbreve staa i Afskrift i Aarhusbogen. Pave Celestin III giver ²³/₄ 1197 og Innocens III ¹²/₈ 1209 40 Dages Aflad for at fremme Aarhus Domkirkes Bygning. I Anledning af Abbed Vilhelms Kanonisation faar Æbelholt 40 Dage. Fremdeles melder en Note hos Hamfort om Aflad tilstaaet Fraude Kirke i Aasum Herred af Gregor IX i 1239, og, hvis man tør lide paa denne Efterretning, er den mærkelig, siden det er eneste Gang før Aar 1300, at Aflad gaves en jævn dansk Landsbykirke. Den pavelige Legat Vilhelm af Sabina skænkede 1249 Hospitalet i Lund 40 Dages Aflad²⁾. Det er altsaa Paver og Legater, der uddele denne Aflad, og efter 1250 have vi ogsaa Eksempler paa den biskoppelige Aflad. Denne er lille i Omfang — 10, 20, 40 Dage, — mens den pavelige Aflad fra de omtalte 40 Dage vokser til 100 Dage, i Aaret 1291 til 1 Aar og 40 Dage, og dog er det kun en fattig Aflad mod den Naade, der østes ud over Landene i de følgende Aarhundreder³⁾. Aflad knyttedes til Domkirker og enkelte Klostre og Hospitaler; Forudsætning for at vinde saadan Lindring i Boden var, at man rakte hjælpende Haand til vedkommende Kirke eller Stiftelse eller søgte Gudstjeneste dér og kom med sand Anger og efter ret Skriftemaal. Den stadig tilbagevendende Formel er: „*omnibus uere penitentibus et confessis — — — — (40) dies de iniuncta sibi penitentia relaxamus*“. Enkelte Gange nævnes udtrykkeligt Samtykke fra Stiftets Biskop som en Betingelse: „*dummodo ad hoc dyocesani episcopi consensus accedat*“, men denne Betingelse er vist i alle Tilfælde til Stede, thi Bispen raader i sit Stift for Kirketugten, og ingen fremmed Biskop tør egenmægtigt gribe ind paa hans Omraade.

¹⁾ Ib. Nr. 177. Nr. 263. Nr. 320. .

²⁾ S R D. VI 387. 391. — Dipl. Suec. Nr. 224. — Hamsfortii chron. sec. S R D. I 287. — Dipl. Suec. 370

³⁾ I Følge Specifikation har Bonifacius VIII sidst i det 13de Aarhundrede givet Lunde Domkirke „7 åhrs tiidh“. Erslev: Repertorium. Udat. 149.

KAPITEL V.

Peterspenge.

Næsten al vor Viden om Peterspenge i Danmark hentes fra Rom og maa søges i Liber Censuum¹⁾, hvori Cencius, den senere Honorius III, har samlet Pavestolens Krav, af hvilke Kilder de end rinde, og har tvunget dem alle ind under eet Synspunkt, hvad han udtaler i Indledningen: Han vil fuldføre, hvad Forgængere forsøgte, — han vil optegne „que ecclesie uel monasteria, hospitalia seu domus helemosinarie . . . . que etiam ciuitates, castella, uille uel domus speciales, seu qui reges aut principes in jus et proprietatem b. Petri et sancte Romane ecclesie persistentes censuales esse“. St. Peter er Fyrsternes Herre, af hans Haand have de Landet. Det er den romerske Tanke fra det 11te Aarhundredes Midte, den dølger sig bag mange tvetydige Ord og holder hele det brogede Indhold af Liber Censuum sammen.

Vedrørende Danmark findes to Optegnelser, et Brev til Svend Estridsøn fra Pave Alexander II og en Henvendelse til de danske Bisper fra Paschalis II.

Alexander minder Svend Estridsøn om at oversende „census regni“, som Kongens Forgængere plejede at betale den hellige Kirke, og Paschalis' Brev rummer en lignende Formaning til Bisperne, hvis Formænd siges at have indført den aarlige Betaling af „census“²⁾. Idet der to Gange tales om gammel Skik, og Svend Estridsøns Forgængere nævnes, føres vi til det 11te Aarhundredes Begyndelse og til Konger fælles for Danmark og England. Indførelsen af Peterspenge hører da utvivlsomt Foreningstiden til, hvad enten den skyldes et kongeligt Løfte eller angelsaksiske Bispers Virken.

Terminologien bærer samme Vidnesbyrd, thi Skattens Navn er „Romskud“, „Rommerschud“ i efterreformatoriske Kilder, medens de ældre tie. „Romescot“, „romgescot“ er en angelsaksisk Benævnelse paa Afgiften til Rom³⁾.

¹⁾ P. Fabre: Le Liber Censuum. Bibl. des écoles françaises d'Athènes et de Rome. Paris 1905.

²⁾ Liber Censuum 227: „De censu etiam, quem b. Petro predecessores uestri singulis instituerunt, fraternitatem uestram una cum eodem fratre nostro Lundensi archiepiscopo uolumus esse sollicitam, ne in ipso negotio fraudem Romana Ecclesia ulterius patiat, sed integre hujusmodi caritatis debitum prudentia uestra satis sapienter suscipiat“.

Liber Censuum 354: „Quapropter prudentiam tuam admonemus, ut census regni tui, quem antecessores tui sancte Apostolice Ecclesie persolvere soliti sunt, nobis et successoribus nostris transmittere studeat, ita tamen ut non sicut oblatio super altare ponatur, sed ut supra diximus, tam nobis quam successoribus nostris, ut certius approbetur, præsentialiter afferatur“.

³⁾ „Romskud“, „Rommerschud“. Udtog fra Bornholms Jordebog 1599. Hübertz: Aktstykker fra Bornholm 532. — Quitting for Regnskab af Hammershus. Ib. 503. — Eksempel fra A. S. Vedel i Kalkars Ordbog. — „De denario s. Petri, qui Anglice dicitur Romescot“. Edw. cf. retr. 10. — „Romgescot“. Liebermann: Gesetze der Angelsachsen 474. — „Romeschot“. Birch: Cartularium Nr. 1050. — Flere Eksempler fra anglonormanniske Kilder se Liebermann: „Ueber die Leges Edwardi Confessoris 55 fn. — „Romfeoh“. E. Gu. 6, 1. I Edm. 2. VIII Atr. 10. I Cn. 9. — „Rompæni“. „Rompenegas“. Northu. 57. Wulfstan's homilies, udg. af Napier 113. — „Heorðpænig“ II Edg. 4. Wulfstan's homilies 116.

I Følge Liber Censuum betaler hvert Hus i Norge og Sverige 1 Denar¹⁾; for Danmark søger man forgæves saadan Optegnelse. Ikke heller Magister Nicolaus Sigvastssons Indberetning²⁾ fra Begyndelsen af det 14de Aarhundrede oplyser om Beregningen, men vel om en højst uregelmæssig Indbetaling til Rom, hvoraf imidlertid ikke er at slutte, at Peterspenge var „et Offer paa Alteret“, en frivillig Gave, thi Jakob Erlandsens Klage³⁾, at Peterspenge mindskes, fordi Kongen har gjort Mønten ringere, forudsætter, at Peterspenge var en fast Afgift. Først fra Bornholms Jordebog 1599 erfare vi, at Bønderne aarlig gav 2 Penge for hver Mand som Romskud. Af denne sene Kilde tør vi dog ingen Slutning drage med Hensyn til ældre Tiders Beregning.

Paa Basis af Romskud rejser Paven alt i det 11te Aarhundrede store Krav. Vi nævnte Alexander II's Brev til Svend Estridsøn og agte nu paa den Plads, det har fundet i Liber Censuum. Foran have vi en Række Kirker og Klostre givne til St. Peter, hvis Ret anerkendes ved en aarlig Ydelse; umiddelbart efter Brevet til Kong Svend følger Henvendelsen til Vilhelm Erobreren: „Nouit prudentia tua Anglorum regnum, ex quo nomen Christi ibi clarificatum est, sub apostolorum principis manu et tutela exstitisse — —“.

Derefter bemærkes, at Greven af Urgello har givet St. Peter to Slotte paa den Betingelse, at hans Efterkommere skulle have dem som Len af Pavens Haand. Og saa et Forsøg paa at rejse Krav i Frankrig: „Ut unaquæque domus saltem unum denarium annuatim solvat b. Petro, si eum recognoscunt patrem et pastorem suum more antiquo“. Karl den Store føres frem for at støtte en saadan Begæring. Næste Stykke er et Brev til Kong Salomon af Ungarn fra Pave Gregor VII, hvori det hedder: „Sicut a majoribus patrie tue cognoscere potes, regnum Ungarie sacrosancte Romane Ecclesie proprium est a rege Stephano olim b. Petro cum omni jure et potestate sua oblatum et deuote traditum“.

Efter Fragmentets Plads i Liber Censuum og udfra Pavens Stræben i de Tider maa Brevet til Kong Svend tolkes. „Census regni tui“ læse vi, en Ytring, hvis Dyb først maales, naar vi møde den i Buller vedrørende Forhold, hvor Paven er Lensherre, Fyrsten Lensmand.

Endnu dølges dog romersk Higen, selv Gregor VII taler vagt og vidtsvævende. Hvad vil han?

„— — De cetero notum sit tibi quod legatos ad te destinauimus, qui super his, quæ pro honorificentia regni tui tum de metropolitana sede tum de quibusdam aliis rebus, quas in tempore Domini nostri Alexandri papæ ab apostolica sede postulasti et invicem promisisti, tibi responsuri ac tecum acturi essent“⁴⁾. Og atter varsomt: „— — Quia uero apud antecessorem nostrum b. memorie Alexandrum quædam expetisti, quibus b. Petrum debitorem faceres, immo tibi et regno tuo

¹⁾ Liber Censuum 229.

²⁾ Dipl. Suec. Nr. 2322. Moltesen: De avignonske Pavers Forhold til Danmark 51.

³⁾ Processus litis inter Christophorum I et Jacobum Erlandi. S. R. D. V 593.

⁴⁾ Mansi XX 164.

nobile patrociniū ejus acquireres, per eosdem legatos mandes, utrum eadem voluntas sit, an fuerit passa defectum aut, quod magis optamus, susceperit augmentum¹⁾.

Gregor synes i danske Forhold at have fulgt samme Politik som andet Steds; han har nyttet Svaghed og Nød og meget ofte Splid for at drage en af Parterne under St. Peters Værn. Census var Tegnet, at man anerkendte St. Peter som Herre. Kravet paa Overhøjhed stilles aldrig djærvt og grejt, men det lister sig frem fra Rom i Danmarks Trængselstider; det fremtræder ikke i klare Ord i Buller til danske Konger, men i Henvendelser til Naboer i Nord og Syd²⁾.

I England rejste Paven samme Fordring paa Grundlag af Peterspenge og med større Held. Vi erfare af Beretninger³⁾ og gennem Møntfund⁴⁾, at fra det 9ende Aarhundrede førtes hvert Aar Penge til Rom, hvilken end Oprindelsen til Skatten har været, og hvilken end den ældste Bestemmelse var med Hensyn til Pengenes Anvendelse. De angelsaksiske Love oplyse om Afgiftens Navn, Beregning, Termin og Tvangsmidlerne for den rette Betaling, og Kong Knuds Brev af 1027 indskærper det engelske Folk at sende St. Peter hvad der tilkommer ham. Kongen er betaget af Roms Højhed og hellige Minder, og Pavens Stræben træder vel endnu ikke saa grelt frem; men midt i Aarhundredet krydses Klingerne. Paverne hævde, at England er fra gammel Tid i Apostelfyrstens Haand og Værn og har forud betalt en aarlig Afgift, medens Vilhelm Erobreren svarer, at han vel vil yde Penge, men ikke den krævede Troskabsed⁵⁾. Dog i onde Tider maatte engelske Konger bøje sig. Henrik II og Johan uden Land anerkendte Pavens Overhøjhed.

I Sverige og sandsynligvis ogsaa i Norge indførtes Peterspenge ved paveligt Initiativ 1152. Navnet „rumaskatt“ blandt Nordmænd⁶⁾ og „romscuth“ blandt Svenske⁷⁾ skyldes maaske den engelskfødte Kardinal Nicolaus af Albano, ja var maaske alt kendt gennem Forbindelsen med Danmark og England⁸⁾. En direkte Overførelse af angelsaksisk Skik med Hensyn til Beregning af Peterspenge foreligger næppe, thi vi have set, at Paven allerede 1081 vilde kræve 1 Denar af hvert Hus i Frankrig, idet muligen den gamle angelsaksiske „heorðpæning“ var ham i Tanker⁹⁾.

1) Mansi XX 184.

2) Mecklenburgisches Urkundenbuch I Nr. 293 jfr. 295. 297. Rainaldi: Ann. eccl. VI 198.

3) A. S. Chr. 887. 888.

4) O. Jensen: The denarius s. Petri in England. Transactions of the Royal historical society. XV 191.

5) Liber Censuum 355. Migne: Patrologia Latina CXLVIII 748.

6) Frl. II 20.

7) Dipl. Suec. Nr. 3836.

8) Dipl. Suec. Nr. 38 og 820. Maurer i Norsk hist. Ts. 3. 3. 40.

9) Liber Censuum 229: „Notandum quod singule domus Norwagie singulos dant denarios monete ipsius terre“. Ib.: „In episcopatu Scarensi. Notandum autem quod singule domus Suetie singulos dant denarios monete ipsius terre“. — Arneskat i Frankrig Ib. 357. 354. — „heorðpæning“ II Edg. 4. Jfr. Liebermann: Ueber die Leges Edwardi Cf. 55. — Litteratur foruden de alt citerede Værker: P. Fabre: Étude sur le Liber Censuum de l'église romaine. 1892. — Spittler: Von ehemaliger Zinsbarkeit der nordischen Reiche an den römischen Stuhl. 1797. — Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Art.: Peterspfennig.

Det gælder da Peterspenge og de Konsekvenser, der drages af Skatten til Rom, som det gælder Pavens Indgriben i Bødsdisciplinen, Afladens Udvikling, ja selve Tanken om det pavelige Verdensherredømme: af et lille Frø kommer stor Vækst. Frø føres fra Vest og Øst til Rom, men Paven saar og høster.

KAPITEL VI.

Liturgi og Ritual.

Vi staa overfor ny og udyrket Jord. Kilderne ere fattige, og Æmnet frembyder ved sit Omfang og sin særlige Karakter betydelige Vanskeligheder. Ved at følge det store Arbejde, der er gjort i andre Lande, og se de faa og ret usikre Resultater, der ere vundne, lærer man en Del med Hensyn til Studiets Vilkaar og Arbejdsmetoden; — ved at overskue et fremmed Lands Udvikling faar man Blik for Udviklingsbetingelserne paa hjemlig Grund. Jeg giver en meget flygtig Skitse af den engelske Kirkes Udvikling paa dette Omraade, bygget paa Levninger og Beretninger og paa ethvert Punkt støttet af nyere engelske Undersøgelser; — i Tilslutning hertil en Oversigt over det liturgiske Materiale fra den danske Kirke og en Prøvelse af dette; — endelig samles Beretningernes spredte Ord om Udviklingens Løb, og nogle sentmiddelalderlige Levninger analyseres. — Fra tidlig Tid var der i den angelsaksiske Kirke en stærk Tradition om Augustins Mission og Gudstjenesteskikkens romerske Oprindelse, og moderne Forskere mene ved deres Undersøgelser at have godtgjort, at det romerske Element er fremtrædende¹⁾, men de have tillige peget paa gallikanske Ejendommeligheder, samt Bønner og Vulgata Tekst af keltisk Karakter²⁾ og i Forbindelse hermed fremdraget Pave Gregors liberale Indrømmelser til ikke-romersk Kultus i Brevet til Augustin. Cloveshoe Kirkemødet i 747 og de pavelige Legater i 787 krævede Uniformitet og Tilslutning til romersk Brug; det lyder som et Ekko fra Fastlandet, hvor Pippin og Carl vare Forkæmpere for de samme Ideer³⁾. Men ligesaa forvirret Kundskaben er om gallikansk Kirkeskik og den karolingiske Reforms Rækkevidde, ligesaa usikker er vor Viden om ældre angelsaksisk Kirkebrug og Virkningen af Cloveshoe Mødet og Legaternes Sendefærd. Fra det 10ende og 11te Aarhundrede haves rige Levninger, og Beretningerne ere mindre faamælte; da kom nye Impulser fra Fastlandet, Forbindelser knyttet af de Tidens første Mænd Odo og Oswald, Dunstan og

¹⁾ Beda: *Historia eccl.* IV 2. IV 18. — VI Atr. 23. — Haddan and Stubbs III 507—508. — Lingard I 423. — Feiler: *Das Benedictiner-Offizium.* Heidelberg 1901. — Rule: *The missal of St. Austin's Abbey, Canterbury.*

²⁾ W. de Gray Birch: *An ancient manuscript of the 8th or 9th century formerly belonging to Nunnaminster.* — Kuypers: *Book of Cerne.* — Warren: *The liturgy and ritual of the Celtic Church.*

³⁾ Pertz: *Leges* I 44. 66. — Hauck: *Kirchengeschichte Deutschlands* II 30. 107. 227. 228.

Æthelwold, og Interessen samles ikke ensidigt om Klostertugten, de stræbe at gøre Gudstjenesten rigere og skønnere og forstaa dens Sindbilledsprog. Fremmede Lærere indkaldes, og Bøger udveksles¹⁾. Ogsaa den Invasion af fremmede Prælater, der saas under Edward Bekenderens Regering, har haft sin Betydning for den liturgiske Udvikling, thi Fastlandets Mænd havde romaniserende Tilbøjligheder og Cluniacensernes Sans for Gudstjenesten²⁾, og, da endelig Normannerne tog England, udgik Reformer fra de ledende Kirkemænd, men man tænkte ikke paa en almindelig Reform i Kultus. Hver Bisp raadede for sit Stift, og der herskede ikke ringe Forskellighed; vel fik gennem Tiderne enkelte Domkirkers Skik Autoritet og indførtes i andre Stifter, men Uniformitet naaede man ikke i den katholske Tid³⁾.

Andre Landekirkers liturgiske Udvikling er som den engelske nøje betinget af Kirkernes vekslende Kaar i Aarhundredernes Løb. Man iagttager Særpræg, der skyldes Tradition fra Kirkens Grundlæggelse, man skimter Laan fra andre Egne eller Lokaludvikling i Tilslutning til folkelig Kultus, Partikularisme brydes med Enhedsstræben, og selv om der i store Træk var Overensstemmelse i den hele Kirke, fulgte hvert Land og hvert Stift i mangt og meget egen Skik. En konsekvent Stræben mod Uniformitet iagttages ikke i Rom, og de centrumsøgende Kræfter paa dette Omraade vare ringe før Tridentinerkonciliets Dage. Ved Modreformationen samlede Rom alle Landekirker til liturgisk Enhed, da Pontificale Romanum, Breviarium Romanum og Missale Romanum bleve de autoriserede Bøger⁴⁾.

Vi spørge om den danske Kirkes Kaar og først om de liturgiske Levninger fra Middelalderen.

Kilderne fra den ældre Periode falde i fire Grupper: Fuldstændige Skrifter eller Brudstykker indeholdende Ritualer, — Regler af instruktiv Karakter, — spredte Bemærkninger i Legender og Aarbøger, — endelig et meget fattigt Billedstof.

Fra den senere Middelalder findes et langt rigere Materiale, men for vore Undersøgelser af mere tvivlsom Værdi.

Den første Gruppe frembyder et broget Skue: Officium S. Canuti, Perikopelisterne i Evangeliebogen fra Horne Kirke og i Dalbybogen, Læsestykker til Vigilier i Lund Liber Daticus, de tre Sequenser samme Steds, Smaabønnerne i Sunesønnernes Psalter. Af Fragmenter maa nævnes de ældre, der gemmes paa det kgl. Bibliotek, fjernede dels fra Lensregnskaber, dels fra Bogbind. Ved det 16de eller 17de Aar-

¹⁾ Stubbs: Memorials of St. Dunstan 34. 59. — Chronicon de Abingdon II 259. — Vita Oswaldi. Raine: The historians of the Church of York I 419. 423. — Macray: Chronicon abbatiae Ramesiensis 159. — Logeman: De consuetudine monachorum. Anglia XIII 368. — Iver for Gudstjeneste og liturgisk Fortolkning: Chronicon de Abingdon I 129. — De liturgiske Partier i Concordia Regularis, Ælfrics Brev til Eynsham Munke og Benediktiner-Officiet udg. af E. Feiler. — Délisle: Mémoire sur d'anciens sacramentaires 211. 216.

²⁾ Warren: Leofric Missal. — H. Boehmer: Kirche und Staat in England und in der Normandie.

³⁾ W. H. Rich Jones: Vetus Registrum Sarisberiensis. Introduction XII—XIV. — Frere: Use of Sarum. Introduction XXVII—XXXII. — J. W. Legg: Missale ad usum ecclesie Westmonasteriensis. Introduction. — Rietschel: Lehrbuch der Liturgik 329.

⁴⁾ Hinschius IV 5—10. — Thalhofer: Handbuch der katholischen Liturgik I 47—48. 342. — Hoeynek: Geschichte der kirchlichen Liturgie des Bistums Augsburg.

hundredes Paaskrift: „Kornregister zu Apenrade de anno 1613“, eller lignende, er det liturgiske Brudstykkets Hjemstavn given med nogen Sandsynlighed, selv om Grænserne ere vide; thi fra hvilken Kirke indenfor Stiftet eller fra hvilket Kloster kom Fragmentet? Og tør man stole paa, at Fragmentet just hørte hjemme i Slesvig Stift? Vi erfare gennem Paaskrifterne, at disse Blade vandre fra Krenkerup til Sølvitsborg med Peder Brahe, Herre til Krenkerup og Lensmand paa Sølvitsborg; eller Pergamentet er først om Helne Kirkes Regnskab og senere om Regnskaber fra Frosta Herred. Overfor de Fragmenter, der ere udtagne af Bogbind, staar man hjælpeløs, da det i intet Tilfælde er bemærket, fra hvilken Bog Pergamentet er taget. — Fra det 12te Aarhundrede ere to liturgiske Brudstykker med Neumer, det ene om Landskrona Lensregnskaber af 1616 er et Missalefragment, som i Følge en Note fra Rigsarkivet er at henføre til Øvit Kloster; det andet er et Stykke af Tidegudstjenesten til Stephans og Johannes' Dag, det gemmes i Dalbybogens Bind. Fra det 13de Aarhundrede er et Missalefragment, fundet om Ringsted Klosters Regnskaber.

Adskilligt er bevaret, trykt og utrykt, fra Tiden efter 1250. Med Hensyn til det trykte henvises til C. Bruun: Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kgl. Bibliotek I. og H. O. Lange: *Analecta Bibliographica*. De haandskrevne Ritualbøger fik en krank Skæbne. Først forfulgtes de af de Kirkemænd, der vilde rense og uniformere, og snart kom Reformationen. I tilfældige Noter om Benediktionarier, Missaler, Tidebøger, Ordinariet, Psaltere etc. i Testamenter og Inventarielister fra Middelalderen have vi Vidnesbyrd om et stort Materiale, der er gaaet til Grunde. Og Ødelæggelsen ses blandt Fragmenterne paa det kgl. Bibliotek: Missaler, Gradualer, Bibeltekster, Prædikener, Manualer og Kalendere i broget Blanding og i ynkelig Tilstand, et Materiale, der ikke er at foragte ved et Studium af den yngre Middelalder, idet man her ser den tyske Indflydelse i de Tider, Helgendyrkelsens nye Former, den ny St. Annadyrkelse, den voksende Mariakultus; endelig iagttages her i haandskrevne Missaler den folkelige Kultus' vilde Skud, som ere kappede af i de trykte autoriserede Bøger, og som tidligere ene kendtes fra den private Andagts Bøger. Disse Fragmenter ere da Rester af de Slægtled af liturgiske Skrifter, der gik forud for de af Bisperne udsendte og trykte; man kunde maaske ved at samle og sammenligne faa Klarhed over Omfanget af den liturgiske Reform, der fandt Sted umiddelbart før Reformationen.

En anden Kildegruppe er Regler for Gudstjenestens Ordning og andre Optegnelser af instruktiv Art. De vigtigste blandt disse ere fra den ældre Periode „*Consuetudines canonicæ*“ i *Necrologium Lundense*, trykte i „*Samlingar till Skånes historia*“ 1868, nogle kortfattede Noter om Læsning og Sang Aaret rundt i Kalenderen i *Codex theol. lat.* 149 fol. Berlin kgl. Bibl., samt et Stykke af *Regula St. Benedicti* blandt Fragmenterne paa Københavns kgl. Bibliotek; thi Fragmentet hører til denne Kildegruppe, forsaavidt som det just giver de Kapitler af Benediktinerreglen, der bestemme Salmesangens Fordeling paa Dagens Tider.

Fra den yngre Middelalder findes i Testamenter, Dødebøger og Synodalstatuter Regler for Gudstjeneste og liturgiske Noter, der dog væsentlig angaa Nydannelser.

Historiske Beretninger kunne fra Tid til anden give Oplysninger om Gudstjenesteskik ved en tilfældig Ytring i Fortællingens Løb, ved at nævne en Stump af Ritualet, citere en Hymne eller Sequens. I Legender og Aarbøger fra det 13de Aarhundrede findes saadant Materiale, dog ikke meget værdifuldt.

Ved Undersøgelser om liturgiske Enkeltheder vil Billedstof fra Samtiden ofte bære vægtigt Vidnesbyrd. Den romanske Kunst i Danmark yder dog lidet i saa Henseende, medens Kalkmalerierne fra den senere Middelalder nu og da have Fremstillinger af kirkelige Handlinger; blandt disse anføres her en Række for at fuldstændiggøre Oversigten over Kilderne, thi vi vil ikke faa Lejlighed til at drage dem ind i Undersøgelsen.

Paa nordre Væg i Aal Kirkes Skib ses et Billede fra c. 1200 af St. Nicolai, som af en gylden Skaal øser Vand over et lille nøgent Menneske, der sidder paa Hug. — Paa Asminderød Kirkes 1ste Hvælvning fremstilles Christi Daab. Johannes Døberen salver Christi Isse, men en Engel holder den hvide Daabskjortel. [jfr. Manualernes Daabsritual: „Hic facit crucem cum pollice in vertice cum crismate.“ — — „Accipe uestem candidam et immaculatam — —“]. — Paa Tingsted Kirkes 1ste Hvælvning ses samme Scene med samme Skikkelser og dertil St. Barbara. St. Barbara, der vaagede over, at Mennesker fik Alterets Sakramente, staar her, fordi det nydøbte Barn var Altergæst. [jfr. Agenda Slesvicensis. Freisens Udg. p. 59 „Et si sacerdos celebrauerit, dabit infanti communionem“]. — Fra Faxe kendes atter Christi Daab, og her staa to Engle med Fakler i Hænderne. [jfr. Manualernes Daabsritual, der foreskriver, at Præsten sætter et Lys i Barnets Haand med Ordene: „Accipe lampadem — —“]. — Et Kalkmaleri i Langerød i Skaane fremstiller St. Nicolai velsignende et lille nøgent Barn i en Font, medens Billeder i Esbønderup og Keldby Kirker illustrere Ægteskabets Sakramente: Sammengivningen foran Kirkedøren. Her ses Gud, Adam og Eva. — Kalkmalerier i Sønder sø og St. Peter i Næstved have Fremstillinger af Messen¹⁾.

Den ældste Fremstilling af Gudstjenesteskik i Danmark er given i Consuetudines Lundenses. Kilden er Marbachkonstitutionerne, som trofast følges i alt væsentligt, men med stærke Forkortelser; ogsaa Ritualet gengives nøje, hvor saadant bliver anført. Men Marbachkonstitutionerne have atter optaget Cluniacenserskikke, og Forfatteren af Marbachkonstitutionerne har benyttet Optegnelser i Cluny eller en af de tre bekendte Fremstillinger af Sæd og Skik i det berømte Kloster²⁾. Teksten frembyder paa mange Punkter en saa stor Lighed, at Frændskab paa en eller anden Maade maa forudsættes. Marbachkonstitutionernes Forhold til Cluniacenserskik har for os kun Interesse, for saa vidt som Lundesædvanerne stamme ned fra Marbachreglerne, og derigennem vor ældste Ritus sættes i Forbindelse med Reformere og Nydannelser i Frankrig paa Gudstjenestens Omraade.

¹⁾ A. T. A. — Rydbeck: Kalkmålningar i skånske kyrkor 68.

²⁾ Consuetudines canonicorum regularium subiectæ regulæ s. Augustini nunc primum editæ ex Ms. Morbacensi. Martene: De antiquis ecclesiæ ritibus III 843. — Antiquiores consuetudines collectore Udalrico. Veterum aliquot scriptorum spicilegium IV 4. — Ordo Cluniacensis per Bernardum. Vetus disciplina monastica 134. — S. Wilhelmi Constitutiones Hirsangienses. Ib. 371.

Messe, den sidste Olie og Mandatum analyseres.

Et fuldstændigt Sakramentarium eller Missale er ikke bevaret fra vor ældre Middelalder, og Consuetudines Lundenses kunne ikke raade Bod paa det Savn, thi Kapitlerne VIII—XI rumme kun en Række spredte flygtige Bemærkninger om, hvorledes Præsten og Ministranten skulle optræde under Messen. Af Rituallet gives alene Confessio. Det af Martene udgivne Manuskript af Marbachkonstitutionerne har paa dette Punkt en Lakune; men at Lunds Fremstilling alligevel maa hvile paa Marbachsædvanerne, fremgaar af de bevarede Rubrikker i Haandskriftet, der ere som skrevne for Consuetudines Lundenses Kapitel VIII, IX, X. Kapiteloverskrifterne i Marbachhaandskriftet lyde:

60. Quomodo se ministri præparare debeant.
61. De confessione ante altare.
62. Quo ordine ad missam ministrent.
63. De armariolo altaris.
64. De lauatorio altaris.
65. Quam caute consecratio fiat corporis Domini.

Sammenligning drages da med Clunysædvaner optegnede af Udalricus, Wilhelm af Hirsau og Bernardus. Deres Optegnelser ere af samme Karakter som Consuetudines Lundenses, en skitsemæssig Fremstilling af Skik og Brug i Cluny, saaledes at det almenkendte og fastslaaede i den katholske Kirke næppe berøres, mens det for Cluny særlige udførligere omtales. Teksten i Consuetudines Lundenses er indirekte afhængig af disse Clunyoptyegnelser, snart nærmer den sig mest til Udalricus' Version, snart til Wilhelms, men staar Bernardus' Tekst fjernere. Og Lund følger den ejendommelige Cluniacenserskik, saaledes med Hensyn til ablutio digitorum og ablutio calicis. De middelalderlige Liturgikere kende en trefoldig ablutio digitorum; nemlig før, under og efter Messen; de to første med Vand, den tredje med Vand og Vin. Men Cluniacenserne og flere andre brugte ren Vin til denne sidste ablutio digitorum, og fremdeles var det Skik, at denne ablutio nødtes af den Præst, der havde holdt Messen. Ogsaa ablutio calicis drikkes¹⁾.

Extrema unctio. Kilden til Kapitel XXVIII iblandt Consuetudines Lundenses med Overskriften: „De fratre qui ceperit infirmari et de unctione infirmi“ er Marbachkonstitutionernes Kapitler CXX og CXXI. Begyndelsen er given med stærke Forkortelser efter Kapitel CXX, men fra Sætningen: „uerum si infirmitate ingrauescente“ følger Teksten ordret Marbachhaandskriftets Kapitel CXXI, saa langt som dette naar, thi vi have atter her en Lakune.

De tre Redaktioner af Clunysædvaner ere langt udførligere med Hensyn til Ritual og paa flere Punkter afvigende fra Consuetudines Lundenses, men heraf at drage Slutning om en betydelig Forskel i Ritus i Cluny og Lund er overilet i Betragtning af Optegnelsernes løse Karakter.

¹⁾ Consuetudines Lundenses cap. XI. — Antiquiores consuetudines Spicilegium IV 146. — Thahofer: Handbuch der Liturgik II 291. — A. Franz: Die Messe im deutschen Mittelalter 105—106.

Consuetudines Lundenses har tre Arter Mandatum, nemlig „mandatum cotidianum“, „mandatum pauperum in cena domini“, „mandatum generale“ : Brødreneres indbyrdes Fodtvæt paa Skærtorsdag. Kilden til Lundehaandskriftets Kapitler XXIV, XXV, XXVI er Kapitlerne CXII—CXIV i Marbachmanuskriptet. Ritualet er laant herfra og viser fuld Overensstemmelse, om end Ceremoniernes Ordning og Redaktionen af Kapitlerne har Afvigelser. Der er nogen Lighed med Clunytraditionen.

Ved den ældre Kulturbølge, der fra Frankrig over Tyskland skyllede mod Nord, bragtes Consuetudines Lundenses herop. Om en ny og direkte Forbindelse med Frankrig vidner vore Sequenser fra det 13de Aarhundrede. Den sjællandske Krønike¹⁾ nævner til St. Martins Ære „Pacem leproso dans viro“, der findes i Breviarium Trecense af 1509. Tre Sequenser, skrevne med Haand fra det 13de Aarhundrede, læses paa de Blade, der ere føjede til Liber Daticus. Af disse er den ene „Lux jocunda, lux insignis“ forfattet af Adam de St. Victor, den anden „Ab arce siderea“ paavises først og oftest i franske Missaler og Gradualer²⁾.

Øvit Missalefragment vidner maaske ogsaa om Tilknytning til Frankrig. En Analyse godtgør, at, hvad der findes fra Afsnittet: proprium de sanctis, er næsten paa ethvert Punkt overensstemmende med Leofric Missale A., et gregoriansk Sakramentarium, skrevet i Lothringen i det 10ende Aarhundrede³⁾. Afsnittet: proprium de tempore henter ogsaa sit Stof fra Gregorianum, men frembyder med Hensyn til Stoffets Fordeling nogen Særegenhed. Ejendommelige Præfationer for Dominica prima post epiphaniam og for Philippi Jacobi Dag, ikke de siden det 12te Aarhundrede almindeligt brugte for Epiphania og Apostelfester, tale om gallikansk Indflydelse⁴⁾.

Øvit Kloster var en Datter af Prémontré. Bragte franske Munke Missalet til Skaane?

Et Spørgsmaal trænger sig frem: Findes intet Vidnesbyrd om angelsaksisk Indflydelse? Men bagved rejser sig et andet Spørgsmaal: Hvilke ere de angelsaksiske Ejendommeligheder? Det fremgik af de første Sider i dette Kapitel, hvor stærkt England droges mod Rom, hvor snart det knyttede Forbindelser med Fastlandets Kirker, hvor usikkert Forskningens Resultat er med Hensyn til den angelsaksiske Liturgis Særstilling. Idet Levningerne fra Danmark ere saa faa, vanskeliggøres et Svar end mere. Den biskoppelige Velsignelse i Canon efter Hostiens Brydelse før Fredskysset, en af den angelsaksiske og gallikanske Liturgis Ejendommeligheder⁵⁾, læses ikke i Missalefragmenterne og det eneste Pontifikale fra

¹⁾ SRD. II 618.

²⁾ Chevalier: Repertorium hymnologicum II 279. — Dreves: Analecta hymnica medii æv. Sequentiæ ineditæ VIII 13. — Missel and Weale: Analecta liturgica. Thesaurus hymnologicus 326.

³⁾ Warren: Leofric Missal.

⁴⁾ Thalhofer II 178. — Missal of Robert of Jumièges. Henry Bradshaw Society. Introduction. — Ch. Fierville: Les préfaces du missel de Winchester.

⁵⁾ Warren: Leofric Missal. Introduction. — Lingard I 295. — Benedictional of St. Æthelwold. Archæologia XXIV. — Wilson: Benedictional of Archbishop Robert. Henry Bradshaw Society.

Danmark, der er bevaret [Cod. Ups. C 441], er fra en sen Tid, da saadan Særskik var fjernet.

Ved første Syn har Dalbybogen i det kgl. Bibliotek angelsaksisk Præg. Det er dog kun Illustrationerne, for hvilke engelske Forbilleder laa til Grund, der lokke til den Antagelse. Skriften, som tilhører det 11te Aarhundrede, er ikke angelsaksisk. Dalbybogen er et Evangelium, og Perikoperne ere de fælleskirkelige med ganske faa Undtagelser, der slet ikke vise hen til de neapolitanske Ejendommeligheder, som kendes fra Cottonian Collection Nero D IV, kaldet St. Cuthberts Bog, eller fra Codex Reg. 1 B VII i British Museum eller fra Bedas Homilier¹⁾. Perikopelisternes Karakter og de Helgenfester, der nævnes, peger ligesom Bogens Ydre mod det 11te Aarhundrede. Men ingen af de anførte Fester leder os til England; snarere synes man at kende en Forbindelse med Bremen, idet St. Willehad Vigilie og St. Willehad Dag nævnes.

Heller ikke Horne-Evangeliariet giver stort Udbytte for vore Undersøgelser. Denne Bog blev i det 17de Aarhundrede skænket til Horne Kirke, men hvor den oprindeligt hørte hjemme, er umuligt at sige. En Gang gaves den til St. Nicolai; derom vidner Billedet paa det første Blad, hvor en Mand og en Kvinde knæle foran en Biskop med Helgenglorie, og at Bispen er St. Nicolai, sluttet af Perikopelisten, der mest rummer romerske Martyrer, men af den ny Tids Helgener kun St. Nicolai og St. Olaf. St. Olafs Navn vidner, at Bogen var skreven for Norden, ja maaske i Norden. Kyndige Forskere have ikke efter Miniaturerne kunnet bestemme Afstamning og Skole; men Arbejdet er fra det 12te Aarhundrede at dømme efter Skrift, Billeder og efter Dragterne. Den knælende Mand paa Dedikationsbilledet i Hornebogen minder meget om det 12te Aarhundredes Mand paa Kalkmalerierne i Fjenneslev og Hagedsted Kirker. Perikopelisternes Karakter fører til samme Slutning. Perikoperne ere de fælleskirkelige.

Sunesønnernes Psalter, Egerton Ms. 2652, slutter sig til samme Gruppe formedelst sin katholske Karakter. Smaabønnerne efter Litaniet kendes fra de romerske Sakramentarer²⁾ og møde os atter og atter i Missaler, Breviarier og Psaltere.

Med det 13de Aarhundrede vokser vor Viden med det rigere Materiale, men tillige vokser vor Forstaaelse af Æmnets mange Haande Vanskeligheder. Allerede i det 12te Aarhundrede meldes om den herskende Uensartethed og en Uniformitet, skabt under Absalons Ledelse i Aaret 1187. Selve Reformen, dens Udstrækning og Forbilleder, Grundlaget for den nye Ordning, kende vi ikke. Arnolds knappe Ord ere: „Hujus industria omnes ecclesie totius Daniæ prius discordantes uniformes in officiis divinis factæ sunt“. Hamsfort kender et Kirkemøde i Lund 1188, og han har haft et Dokument i Hænde, der nævner ham Deltagerne fra de forskellige Domkirker og fra Dalby. Mødets Maal gives i sirlige Ord vel varierede i Hamsforts forskellige Skrifter³⁾.

¹⁾ E. Ranke: Das kirchliche Pericopensystem. — Revue Bénédictine 1891—1892. — Beissel: Das Evangelienbuch Heinrichs III. — Id.: Des heiligen Bernward Evangelienbuch.

²⁾ Muratori II 248.

³⁾ Erslev: Repertorium 52. — Essenbækaarbogen: „1187. Breuiarium Danicum compositum est“.

Snart voksede atter Særskikke op i Landets forskellige Egne, og Ærkebispemaaatte i 1225 bede om Pavens Døm med Hensyn til forskellig Ritus under Messeofret. Honorius III svarer med Pave Nicolais Ord:

„Nichil obsunt saluti credentium diuersæ pro loco et tempore consuetudines, dummodo illis canonica non obsistat auctoritas, propter quam eis debet obviari“¹⁾.

Gudstjenesteskikkene vare gennem Tiderne givne mangearartet Indflydelse i Vold. Munkeordnerne udformede Liturgien efter eget Behov i deres Kirker, men derfra gik Bud til Stift og Land og den hele Kirke. Saavel Benediktinerne som Cluniacenserne have øvet stor Indflydelse paa den liturgiske Udvikling; men ogsaa i mindre Maal har Klostrenes Liturgi givet Anledning til Nydannelser, blandt andet derved, at den sekulære Gejstlighed i Mangel af de rette Bøger benyttede Ordensgejstlighedens²⁾.

Fremmed Skik kom med Kirkemænd, der med Impulser vendte hjem fra Udlandet. Den enkelte gejstliges Interesse for en særegen Kultusform skabte en Udvikling af Gudstjenesten, en Nydannelse, som maaske havde andre Nydannelser til Følge.

Folketro og Folkeskik bankede paa Kirkens Dør, og Præsten lukkede Hedskab ind i Liturgi og Ritual. I alle Lande har der været en Vekselvirkning mellem Kirkens Ritus og Folkets gamle Tankesæt. Og Fattigdom, Isolation og Sløvsind øvede deres Værk, mens Tiden gik. I Tyskland³⁾ og i Norge savnede Præsterne liturgiske Bøger og brugte da saadanne, som Tilfældet havde givet dem i Hænde. Der er al Grund til at tro, at den fattige danske Sognegejstlighed afhjalp Savnet paa samme Vis.

Bogtrykkerkunstens Indførelse raadede Bod, men de trykte Bøger, der ere bevarede fra det 15de Aarhundredes Slutning og fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, vidne om Mangel paa Enhed indenfor den danske Kirke; hvert Stift havde haft sin Tradition og sin Udvikling, sin Reform ved Bøgernes Udgivelse⁴⁾.

At slutte fra de liturgiske Bøger, der tryktes umiddelbart før Reformationen,

SRD. II 524. — Chronologi til 1430: „1187. Ordinaturn est officium ecclesie Lundensis“. — Lunde Bispekrønike om Absalon: „Hujus tempore per eundem et suffraganeos clericosque suos cantus ecclesie Daciæ concordatus est, et breuiarius scriptus est sub A. D. 1189.“ SRD. VI 624.

¹⁾ Dipl. Suec. Nr. 234.

²⁾ Bruun: Aarsb. og Medd. fra det st. kgl. Bibl. I 265. — Missale Nidrosiense: „REuerendissimus in Christo pater dominus Ericus Walkendorff: dei gratia Archiepiscopus Nidrosiensis et apostolice sedis Legatus: considerans, totam diocesim et prouinciam suam defectu librorum missalium laborare. Preterea eos qui quotidie in manibus sunt antiquissimos ejusmodi codices inusitatis et desuetis characteribus scriptos vix legibiles esse, non paucis item mendis et erroribus subinde respesos. Atque ob id complures secularium sacerdotum Cisterciensium, predicatorum et minorum ordinum lecturas celebrando obseruare: quum tamen singule ecclesie prouinciales Metropolitanam ecclesiam legendo et cantando jure imitari teneantur“. — Jfr. Ib. I 273. Indledning til et Breviar forfattet af Erik Valkendorf 1516, hvori atter berøres den store Mangel paa Bøger, saa at Præsterne tvinges til at bruge Breuiarium Romanum, Coloniense, Lundense, Upsalense, Trajectense, Sarum, Cisterciensium, Prædicatorium, minorum fratrum etc.

³⁾ H. v. Bruiningk i Mittheilungen aus der livländischen Geschichte XIX B. 1. 36.

⁴⁾ Agenda Slesvicensis. Prologen: „Juxta ritum et consuetudinem dicte sue diocesis“. Jfr. Lage Urnes Synodalstatuta, der stadig betone Roskilde Kirkens Skik.

til ældre Tidens Kirkeskik er at vandre paa gyngende Grund. Professor J. Freisen mente at kunne forklare nordiske Manualers Lighed med fransk og engelsk Kirkeskik som Minder om angelsaksisk Mission ved Aar 1000. Freisen har optrykt det bevarede nordiske Manualestof fra Roskilde, Slesvig, Linkøping, Skara og Aabo, hvorved Oversigten over Materialet er lettet, og det staar nu klart, at de nordiske Manualer danne en Gruppe for sig med Overensstemmelse som Helhed, omend de i Enkeltheder kunne vise Smaaafvigelser, og at der er en mærkelig Lighed mellem Kirkeskik i Norden og i de vestlige Lande. Men for roligt at kunne hævde disse Resultater har det været nødvendigt at udvide og uddybe Analysen, og den Slutning, Professor Freisen drog, tør jeg ikke drage, thi Problemet er mere mangfoldigt, end den tyske Forsker lader ane¹⁾.

Den mærkelige Overensstemmelse med vesterlandsk Sædvane kræver Opmærksomheden. Der er den Skik, som findes baade i svensk og i dansk Overlevering, at Præsten, lige før Barnet indføres i Kirken, tegner Korsets Tegn i dets Haand med Ordene: „Trado tibi signaculum sancte crucis in manu, ut te signes et a te aduersas insidias repellas et uiuas cum Christo in secula seculorum. Amen“. Disse Former genfindes i York og Sarum Manualerne fra Slutningen af Middelalderen og i den angelsaksiske „Red book of Derby“, men ingen andre angelsaksiske eller anglo-normanniske Manualer nævne denne Skik. Den forekommer i fransk Tradition, men savnes i alle tyske Manualer.

Indførelsesordene efter dansk Ritus ere: „Ingredere in templum dei ut habeas uitam æternam et uiuas cum Christo“; de kendes ogsaa fra York og Sarum, mens de tyske Indførelsesord med en enkelt Undtagelse lyde: „Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum ex hoc nunc et usque in seculum“.

De nordiske Manualer have ligesom de franske og engelske Bøger bevaret den gamle Skik, at Præsten rækker Barnet en Fakkel med Ordene: „Accipe lampadem ——. Dette Moment udelades oftest i de tyske Manualer.

Ogsaa Ritus ved Brudevielse viser Lighed med fransk og engelsk Tradition. Brudgom og Brud staa foran Kirkedøren, hvor Præsten signer Ringen og lærer Brudgommen at sætte den paa Brudens Finger først paa Tommelen, dernæst paa Pegefingeren, sidst paa Langfingeren med Ordene: „In nomine patris et filii et

¹⁾ Freisen: *Manuale curatorum secundum usum ecclesie Roskildensis* 1898. — Id.: *Liber agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis* 1898. — Id.: *Manuale Lincopense etc.* 1904. — Muratori: *Vetus liturgia Romana I—II*. — Martene: *De antiquis ecclesie ritibus I—II*. — Warren: *Leofric Missal*. — Wilson: *Missal of Robert of Jumièges*. Henry Bradshaw Society. — Wilson: *Benedictional of archbishop Robert*. Henry Bradshaw Society. — Henderson: *Manuale et Processionale ad usum insignis ecclesie Eboracensis*. Surtees Society. — Stapper: *Die älteste Agende des Bistums Münster* 1900. — Kolberg: *Agenda communis. Die älteste Agende in der Diözese Ermland* 1903. — A. Franz: *Das Rituale von St. Florian aus dem zwölften Jahrhundert*. — A. Schönfelder: *Ritualbücher. Liturgische Bibliothek H. 1*. — A. Schönfelder: *Die Agende der Diözese Schwerin von 1521. Liturgische Bibliothek H. 2*. — Følgende Inkunabler paa Berlin kgl. Bibliothek: *Obsequiale seu benedictionale ecclesie Frisingensis* 1493. — *Agenda rerum ecclesiasticarum secundum consuetudinem Mindensis diocesis* 1522. — *Agenda ecclesie Moguntinensis* 1551. — *Agenda sive exequiale sacramentorum. Excussum Argentine* 1508. — *Manuale seu breuiarium iuxta ritum diocesis Caminensis* 1521.

spiritus sancti“. Her tilføjer Brudgommen i Følge fransk og engelsk Skik: „De isto anulo te sponso et de isto auro te honoro et de ista dote te doto“¹⁾. Disse Ord kendes ikke i de nordiske Manualer, udgivne af Professor Freisen, men læses i et defekt Brudevielsesritual i det lundensiske Pontifikale Codex Uppsalensis C 441²⁾.

At Pigen rækker sin Haand frit, men Enken rækker Haanden tildækket, er vesterlandsk Sædvane, der ikke forekommer i Norden.

Efter at Ringen er signet udenfor Kirkedøren, indføres Brudefolkene i Kirken, hvor Messen holdes, og Brudgom og Brud knælende modtage Velsignelsen. I Linköping og Aabo Manuale nævnes Palliet, under hvilket Brudeparret knæler, og samme Skik omtales i flere engelske og franske Kilder³⁾.

Der er da fremtrædende Lighed mellem nordisk og vesterlandsk Kirkebrug, men helt fremmed Præg bære de tyske ordknappe Haandbøger. Foran Kirkedøren lyder Spørgsmaal, om Brudgom og Brud samtykke i Forbindelsen, hvorpaa Præsten siger: „Matrimonium inter uos contractum deus confirmet, et ego illud approbo et in facie ecclesie solemnizo. In nomine patris et filii et spiritus sancti“. En rigere udformet Handling og dertil Særskik i Stift eller Sogn antydes i Mainz Agende af 1551.

Vi have set, at nordisk Kirkeskik ligesaa ofte har et fransk som et engelsk Forbillede, og at der er fælles Skik i Landene paa denne og paa hin Side Kanalen; kun efter indtrængende at have prøvet de liturgiske Levninger fra England og Frankrig, og først efter at have fulgt Udviklingen gennem Tiderne, tør vi afgøre, i hvilket Land danske og svenske have lært.

Heller ikke finde vi hastigt Svar paa Spørgsmaalet: Naar overførtes vest-europæisk Kirkebrug og i hvilken Skikkelse?

Den Ensartethed, der hersker i dansk og i svensk Ritus, tyder paa, at man i Norden har tilegnet sig det fremmede i ældre Tid, da Kirkeskikkene fæstnedes, og da Danmark og Sverrige havde fælles Kaar; — den herskende Ensartethed vidner imod en tilfældig og brudstykkeagtig Tilegnelse af fremmed Skik ved Laan fra liturgiske Bøger eller paa anden Vis i Slutningen af Middelalderen. Dog den ældre Tid er et vidt Begreb, der favner Menneskealdre fra Kristendomsforkyndelsen til den Stund, da Landets egne Sønner i det 12te og 13de Aarhundrede ordnede hjemlig Kirkeskik efter fremmed Forbillede, fransk eller anglo-normannisk, og her bør bemærkes, at der er intet Træk i Manualerne, som ene vilde finde sin Forklaring ved Laan fra den angelsaksiske Kirke.

Ritualet kan være overført væsentligt i samme Skikkelse, i hvilken det er bevaret i Agenda Slesuicensis og Manuale Roskildense, eller en Udvikling kan have fundet Sted paa hjemlig Grund.

¹⁾ St. Victor Ritual. Martène II 360. — Ely Pontificale. Henderson 161* og oftere.

²⁾ Se Bilag V.

³⁾ Et wallisisk Manuale. Henderson 169*. — Hereford Missale. Ib. 119*. — Sarum Manuale. Ib. 22* — York Manuale. Ib. 35. — Rouen, Lyon, Paris, Auxerre. Martène II 367. 371. 375. 366.

Egentlige Manualer for den sekulære Gejstlighed kendes ikke før det 14de Aarhundrede, og de ældste Manualer forraade Afhængighed af Pontifikalerne og Klerkesamfunds og Klostres Ritualer; ja selv Bøger fra Middelalderens sidste Tid kunne bære Mærke af denne Oprindelse. Det gælder vore to danske Haandbøger. Man forstaar ikke deres „Agenda mortuorum“ med de mange Salmer, Antifoner og Bønner, om man ikke sammenholder det 16de Aarhundredes Manuale med ældre Ritualer fra Klostre og Domkirker med Fællesliv, hvor Brødrene, der vaage ved Sygesengen, istemme Antifonen: „Subuenite sancti Dei“, og, naar Dødskampen er til Ende, begynde Antifonen: „Suscipiat te Christus“ med Salmen: „In exitu Israel“; — hvor Salmer stadig lyde, mens Liget vaskes og bæres til Kirken og sænkes i Jorden; — hvor Brødrene, naar Begravelsen er forbi, ile tilbage til Kirken med Responsorium, Versus og Antiphona, som følger: „Si bona suscepimus“, „Nudus egressus sum“, „Media vita“¹⁾.

De tyske Manualer ere prægede af Sognepræstens Travlhed. Han maa ile fra Daab til Bryllup, til Sygdom og Død, men de danske Bøger bevare ligesom de engelske endnu noget af Klosterlivets Dvælen.

Hvis vi kunde komme bag om de trykte Bøger, da var Manualernes Udviklingshistorie og Oprindelse mindre uklar. Vi vide, at hver Præst skulde have et Manuale²⁾, men den onde Skæbne har i særlig Grad ramt disse Bøger; kun 2—3 Smaastumper af Manualeblade fandtes paa det kgl. Bibliotek i København, og deres Proveniens var ukendt; et Folioblad var svøbt om Helsingborg Slots Jordebog 1645, tidligere om Råbelöv Regnskab 1579, men det indeholdt intet, der havde Betydning for vort Æmne. Et større Manualefragment indeholdende Ritual for Brudevielse, sidste Olie og Begravelse findes paa det kgl. Bibliotek i Stockholm, i Følge Brocman stammede det fra Uppsala Stift.

Under de Vilkaar kan Spørgsmaalet om Udvikling paa hjemlig Grund eller direkte Laan fra de vestlige Lande ikke besvares.

Tilmed er Manualestoffet ikke en kompakt Masse. Oprindelse og Udvikling kunde være forskellig for de forskellige „ordines“. „Ordo ad facienda sponsalia“ har sikkert gammel vesteuropæisk Genesis, thi en Udvikling paa hjemlig Grund er usandsynlig, og en sen Overførelse paa Bryllupskiks Omraadet utænkelig. Derimod kunde „ordo ad uisitandum infirmum“, „commendatio animarum“ o. l. stamme fra Klosterritualer, indførte til Danmark ret tidligt, hvad enten de kom fra Tyskland eller Vesterlandene; fra Klostrenes Consuetudines vandrede da disse „ordines“ over i Præsternes Manualer.

Fra Danmarks Middelalder er kun eet Pontifikale bevaret, stammende fra Lund, men denne Bog taler om Paavirkning fra Frankrig og bortviser enhver Formodning om angelsaksisk Tradition. Thi ejendommelig angelsaksisk Skik er

¹⁾ A. Franz: Das Rituale von St. Florian 11. — Edw. Maunde Thompson: Customary of the Benedictine monasteries of St. Augustine Canterbury and St. Peter Westminster — Consuetudines canonicæ i Necrologium Lundense. — Freisen: Liber agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis 100.

²⁾ Thorkelin: Gamle danske Kirkeloye 72.

ukendt, f. Eks. at Diakonens Hænder salves ved Ordinationen¹⁾, medens Rubrikker og Ritualets Ord ofte stemme paa det nøjeste med franske Pontifikalers Indhold²⁾. Ritualet for Kirkevielse, Kirkegaardsvielse, Ordination, Klokkevielse etc. var hidtil ukendt, og Konfirmationshandlingen var ene kendt fra nogle Optegnelser paa et Missalefragment, der var brugt som Omslag om hallandske Lensregnskaber. Optegnelserne berettede, hvad Tycho Asmundi Skaanes Superintendent i en Prædiken 1576 sagde om Bispernes Visitats under Pavedømmet. Det mærkeligste Træk i den Fremstilling af Konfirmationen, der her gaves, var, at Bispen, naar Barnets Pande var korsmærket, gav det et Slag ved Øjet og sagde: „Mins din fermefader“³⁾. Slaget paa Kinden er fransk Skik i Følge de af Martène givne Uddrag af Pontifikaler fra Mende, Paris, Auxerre og Lyon. Lundebogens Rubrikker nævne ikke dette Moment, hvorimod Ritualet staar de omtalte franske meget nær. Manualer og Pontifikaler udgøre kun en ringe Del af de liturgiske Levninger fra Middelalderens Slutning; Breviarier og Missaler kræve Analyse, en Oversigt over Hymner og Sequenser vil give Oplysning om kirkelige Forbindelser etc.; men først naar Forskningen behersker det samlede Stof, kan sikkert Svar gives paa Spørgsmaalet: Hvor og hvornaar har den danske Kirke lært Gudstjenesteskik?

KAPITEL VII.

Fest og Faste.

Man ved ret nøje, hvorledes Kirkeåret gled hen i Middelalderens sidste Aarhundreder. Gennem Manualerne kendes det Sindbilledsprog, der taltes i Kirken paa de høje Fester for at gøre Evangeliets Beretning nærværende og levende for Menigheden. Jeg nævner ved Kyndelmisse Processionen med tændte Lys over Kirkegaarden til Kirken og op i Koret, en Vandring, der skal minde om Josephs og Marias Gang til Templet med Barnet; — Signelsen af Grene paa Palmesøndag og Præstens og Peblingenes Korsvandring, som kalder Indtoget frem for Erindringen; — Silken, der sønderrives paa Alteret Langfredag med Ordene: „Partiti sunt vestimenta mea“; — Antænding af Paaskelyset Lørdagaften i den stille Uge, mens Præsten synger: „Exultet jam angelica turba celorum“, de første Toner af Paaskejublen.

¹⁾ Martène II 61. — Wilson: The benedictional of archbishop Robert 122. — Martène II 100. 110. — Warren: The liturgy and ritual of the Celtic church 70—72.

²⁾ Martène II 721. 796. 188. 826. — Ib. I 264—265. — Thott 140 fol. bl. 123. Pontifikale fra Chalons sur Marne at dømme efter Litaniets Helgener.

³⁾ Ny kirkehist. Saml. II 605. — Terminologien viser mod Tyskland. „At ferme“, „at tage fermilsæ“, „fermefader“, „gudmoder till fermelse“, „at giøræ fermelss“ ere det 16de Aarhundredes Betegnelser, ældre Tiders ere os ikke overleverede, men man brugte sandsynligvis Verbet „ferme“ i Danmark som i det sydlige Norge og i Sverige, det er oldhøjtysk „firmon“, „gefirmon“—, middelnedertysk „vermen“.

I Missalerne angives Evangelie- og Epistel-Læsning, der rummede Kirkeaarets Glæde og Smerte og beredte Sindene til Jul, Paaske og Pinse. Kalenderne nævne Helgenfester, og Gavebreve og Testamenter fortælle udførligt om Mariatilbedelse og Helgendyrkelse, der i Middelalderens sidste Dage voksede op om den egentlige Gudstjeneste som Smaakapeller om en Domkirke.

I store Træk var Kirkeaaret altid det samme, mens Gudsdyrkelsens Form og Festernes Rang og Tal var underkastet Ændringer gennem Aarhundrederne. En Fest faar Yndest hist eller her, vinder Hævd og kundgøres omsider for Stift eller Land eller den hele Kirke. En anden trænges tilbage for den nye Højtid og glemmes. Lovbud om Fest og Faste udgik fra Stiftssynoden eller Provinssynoden, — fra Kongen i de Tider, da Stat og Kirke stod tæt forenede, — fra Rom, da Pavens Verdensmagt voksede. Uniformitet i Kirken kendtes ikke under de Vilkaar; endmindre tør man slutte fra yngre Tidens Skik til ældre Tidens Vane; hver Tid maa tale gennem sine Mindesmærker.

I de kirkelige Kilder fra det 14de, 15de og 16de Aarhundrede træffer man Udtryk som „landshelligt“, „festum populi“, „festum terre“.

H. Hildebrand standsede i „Sveriges Medeltid“ ved den sidste Betegnelse og fandt ikke fyldestgørende Forklaring. Det synes at maatte tolkes som Navn paa de Fester, der indenfor Stiftet eller Kirkeprovinsen ere vedtagne som Helligdage udover de for hele Kirken fælles: Kirkeaarets høje Fester, Søndage og Aposteldage, saaledes at „festum terræ“ dækker følgende Passus i Gratians Dekret c. 1 dist. III de consecr.

— „illæ festiuitates, quas singuli episcopi in suis episcopiis cum populo collaudauerint, quæ uicinis tantum circum morantibus indicendæ sunt, non generaliter omnibus“.

„Festum populi“ har samme Betydning¹⁾.

Iøvrigt skelner man siden det 9ende Aarhundrede mellem „festa chori“ og „festa fori“; de første ere saadanne, der fejres i Kirken af Gejstligheden, de sidste ere de Helligdage, som Lægfolket skal holde med Kirkegang og Arbejdshvile. Mellem disse to Arter maa sættes skarpt Skel.

¹⁾ H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III 784. 823. — Liber Aarhus. S R D. VI 444. 445. — Thorkelin: Gamle danske Kirkelove 55. — J. Gummerus: Svenska Synodalstatuter 27. — Reuterdaahl: Statuta Synodalia 124. — Biskop Jens af Aarhus taler om „the daghæ thær landshelligh er i Aars biscopsdom“. S R D. VI 509. — Fra Kirkemødet i København 1425 meldes: „Item statuimus quod festum s. Anne, matris genitricis dei b. Marie, quolibet anno in crastino conceptionis ejusdem b. Marie uirginis per totam prouinciam pro festo terre et populi in posterum celebre habeatur“. Liber Aarhus. S R D. VI 458. — I blandt Fragmenterne paa det kgl. Bibliotek er et Calendarium fra det 15de Aarhundrede vistnok fra Lund. Her finde vi ikke ved de store fælleskirkelige Højtider Udtrykket „festum populi“, men ved følgende i Sommermaanederne:

¹⁴/₆ festum reliquiarum. festum populi. summum canonicorum.

¹⁵/₆ uiti m. festum populi. simplex perpetuorum uicariorum.

¹⁶/₆ wilhelmi abb. festum populi. simplex perpetuorum uicariorum.

²⁵/₆ canuti ducis. IX lectiones. festum populi. simplex uicariorum.

¹⁰/₇ canuti regis et m. festum populi.

Om St. Vitusdag jfr. Peter Olsen. S R D. II 237.

Kundskab om „festa chori“ hentes af Kapitel XX i Consuetudines Lundenses, der taler om „festa IX lectionum“ og nævner „summæ festiuitates“ uden dog at bestemme Forholdet mellem dem; ej heller oplyses om Oktav- eller Vigiliefester. Listen over „summæ festiuitates“, der næsten fuldtud stemmer med de i Eskils Gavebrev¹⁾ nævnte, er af en saa almindelig Karakter, at den kunde tilhøre en hvilkenksomhelst Kirke i Kristenheden. Den rummer den katholske Kirkes store Mindedage, og intet kan af den sluttes om Lundeoptegnelsernes Afhængighed af deres Kilde eller om Paavirkning fra fremmede Kirker.

Kalenderne i Necrologium Lundense, Liber s. Marie de Colbaz, Sunesønnernes Psalter etc. give lange Lister over Helgendage, der fortælle meget om Kalendernes Genesis, men lidet om „festa chori“, thi samtlige Dage tør ikke nævnes som Kirkefester, og Forsøget at udtage de fornemme Fester vanskeliggøres ved, at Højtidens Rang er betegnet ved Skriftens forskellige Form eller Farve, ved et tilføjet Kors eller lignende, et indviklet System og oftest gennemført uden Konsekvens. Men samler man i Flæng de Fester, der ere udmærkede paa den ene eller den anden Maade i Kalenderne, fremkommer en Festkatalog uden synderligt Særpræg. Af Betydning for vore Undersøgelser er det dog, at Mauriciusdagen er fremhævet i Lunde-monumenterne, og Botulfsfest er nævnt i alle danske Kalendere. Med Hensyn til Vigilie- og Oktavfester hersker nogen Forskellighed, men samme Mangel paa Uniformitet genfindes i fremmede Kalendere selv i saadanne, der ere fra samme Tid og Omraade. Udviklingen gennem Middelalderen stræbte mod at øge Vigilie- og Oktavfesternes Tal.

Hvilke vare „festa fori“? Hvilke vare de „buphælgæ daghæ“, som skaanske og sjællandske Kirkeret taler om, „the daghæ thær præst bjuthær til helgth at haldæ“, som det hedder i jydsk Lov? Her, som saa ofte, forudsætte Lovene gammel Vedtægt og Aftale kendt, men saadanne Overenskomster skjule sig dybt for os, og vi har kun to Efterretninger om ældre Lovstiftelse vedrørende Fest og Faste. Ælnoth beretter i Kapitel XIV: „Dierum præcipuorum legitimorumque jejuniorum obseruantias uindicta proposita regali edicto quemadmodum per uniuersum orbem habentur statuere“. Ælnoths „kongelige Kundgørelse“ maa vel opfattes som en Lov vedtagen efter Kongens Tilskyndelse paa Tinge eller i et Møde med Stiftets Bisp; men idet vi høre den gamle Forfatter betone Kongens Indflydelse paa kirkelig Lovgivning, føres Tanken til Olaf den Helliges Virksomhed i Norge, da Grimkel stod ved hans Side, — til de Tider, da Stat og Kirke vare tæt forenede ved Samarbejde mellem Landets Hersker og Kirkens første Mænd.

Saxo²⁾ har Fortællingen om de danskes Nød i Venderkrigen i Kong Niels's Tid og Hærens Løfte, at man til alle Tider vil faste strengt Laurentius Vigilien, Allehelgen Vigilien og Langfredag.

Vi maa tænke os, at Hæren efter Hjemkomsten har taget Initiativet til en Beslutning i Overensstemmelse med det givne Løfte, hvor end saadan Beslutning vedtoges.

¹⁾ Dipl. Suec. Nr. 34.

²⁾ Saxo 620.

Vore Lovsteder sige ikke, hvilke Dage vare „buphælg hæ“; endmindre sætte de Skel mellem Vigiliefester og Fester uden Vigilie. De svenske Landskabslove sondre mellem Dage, „sum fasta ok forhælg ær firi“, og Dage, som fattes Forhelg og Faste d. e. „ykildaghæ“¹⁾, men de to Festrækker opregnes ikke. De norske Love dérmod nævne saadanne Fester, der have forudgaaende Nonhelg og Faste og holdes som Søndag selv, og andre, der ikke have Nonhelg og Faste og kun den halve Bøde for Helgbrud. Professor K. Maurer har undersøgt Festkatalogen fra de fire norske Lovomraader, deres oprindelige Skikkelse, deres Ændringer gennem Tiderne og indbyrdes Forskelligheder. Hans Resultater med Hensyn til Nonfester falde sammen med dem vi ovenfor af Kirkers og Klosters Kalendere vandt med Hensyn til Vigiliefester, hvad angaar Dagene, deres Vekslen fra Slægt til Slægt og fra Egn til Egn, ja til en vis Grad indenfor samme Tid og samme Omraade²⁾.

At de danske Love ikke sondre som de svenske og norske, forklares af den Forbindelse, i hvilken Festerne nævnes: Listen over de fredhellige Tider. Jydske Lov synes i det Forhold ene at kende Helg fra Sol gaar ned til næste Solnedgang, mens sjællandske Kirkeret og skaanske Kirkeret regne fra foregaaende Dags Middag til Helligdagens Kvæld. Heraf kan man ikke slutte, at Jylland ikke havde Vigiliefester, eller at Skaane og Sjælland kun anerkendte saadanne som „buphælg hæ daghæ“.

Et Spørgsmaal er imidlertid, om vi af denne almindelige Beregning af Helgens Udstrækning i Lovstederne J. L. 2. 83 og Sk. K. R. 14 med tilsvarende Stykke i Sj. K. R. tør drage Slutning om Søndagshelgens Udstrækning; Søndagen var jo den vigtigste af „buphælg hæ daghæ“. I saa Fald bemærke vi Forskellen i Sædvane mod Vest og mod Øst; — i Vest en Tilslutning til den almindelige Beregning „a uespera ad uesperam“, — i Øst Overensstemmelse med engelsk og norsk Brug, for saa vidt som Søndagshelg begyndte Lørdag Middag, hvilket andet Steds og senere ogsaa i England fordømtes som jødisk Vanskik.

Muligvis foreligger her angelsaksisk Paavirkning, men med stor Sikkerhed tør det næppe hævdes. Fuld Overensstemmelse hersker ikke, idet den angelsaksiske Søndagshelg rækker til Mandag Morgen, den danske kun til Helligdagens Solnedgang.

Fremdeles gøres enhver Slutning usikker ved den Vaklen, der iagttages i Beregning af Helgens Udstrækning fra Land til Land, ja selv indenfor samme Omraade³⁾.

¹⁾ Dipl. Suec. Nr. 1828.

²⁾ Norsk hist. Tidsskrift 3. 3 61.

³⁾ Reginonis Prumiensis libri duo de ecclesiasticis disciplinis, udg. af Baluzius 27. Bispens Spørgsmaal paa Visitats: „Si diem dominicum et alias festiuitates absque opera seruili a uespera in uesperam celebrare doceat (presbiter)?“ — Mansi XIX 314. Sermo synodalis ex codice ms. monasterii Neresheimensis scripto A. D. 1009: „Diem dominicam et alias festiuitates absque opere seruili a uespera usque ad uesperam celebrari docete“. — Hauck: Kirchengeschichte II 243. — Østgøtalag Kb. 22. — Upplandslag Kb. 22. — „post nonam“. Mansi XIX 102. — „a mane usque ad uesperam“. Mansi XIV 395. — Alexander III om Savnet af fælles Skik. Hinschius IV 294 fn.

Kenterkongen Wihtræds Love regne Helg fra en Solnedgang til en anden, Eadgars og Knuds Love have den videre Helg fra Lørdag Non til Mandag Gry, men Maghfieldkonciliet 1362 sætter Helgens Begyndelse til Vespertimen¹⁾.

Paa samme Vis kan Sæd og Skik have været underkastede Ændringer gennem Tiderne i Danmarks forskellige Lande. Hvad kunne vi af det 12te og 13de Aarhundredes Sædvane lære om de ældre Tiders Skik?

I skaanske Kirkelov § 14 med tilsvarende Sted i sjællandske Kirkeret er en treuga dei, ejendommelig derved, at den tager Høsttiden under sit Værn, aabenbart ved Traditionens Magt, thi den travle Tid stod forud skærmet med Fred; — fremdeles ejendommelig ved, at den ikke efter fælleskirkelig Skik fredlyser 3—4 af Ugens Dage, de Dage, der havde hellige Minder.

Treuga dei blev først sent fæstnet ved „lex communis“, hvert Land og hver Egn havde sin Skik²⁾, men den eneste treuga dei, der begrænser Ugens Helg til Lørdag Vigilie og Søndag, er den, som findes i Leges Edwardi Confessoris, ligesom Aarets dér nævnte fredlyste Tider nogenlunde ere de samme som de, vi kende fra skaanske og sjællandske Kirkeret. Dog denne Overensstemmelse har ikke megen Værdi for vore Undersøgelser, fordi det, der læses i Leges Edwardi, er en Utopi, Compilerens Udkast maaske efter kontinentale Forbilleder, men ikke gældende Lov i England³⁾.

Sproget hyder en broget Fylde, et tro Billede af den danske Kirkes Kaar. Der er oprindeligt Sprogstof, — der er Overførelser fra latinsk Kirkesprog til Dansk, og Laan fra Syd saavel som fra Vest⁴⁾. Et enkelt Forhold fortjener Opmærksomhed. I det 12te og 13de Aarhundrede er den sædvanlige Festbetegnelse „maria mæssu“, „allæ helghæn missæ“, „kyndælmissudagh“, „mikials mæssu afne“, „iacobs mæssu“ efter angelsaksisk Skik; men i yngre Kilder læses under tysk Paa-virkning „sanctæ pauls dagh æftær iwl“, „the X twsen rytthers daw“, „alle hellines daw“, „sancte peders daw y hösth“⁵⁾.

Direkte erfares ikke meget om Fasteskik⁶⁾ i Danmark. Ælnoth beretter i Kapitel XIV, at Kong Knud paabød Overholdelsen af de retmæssige Faster, som de overholdes over hele Verden, hvilket maa fortolkes saaledes, at alt bestaaende Fasteskik blev rettet og udfyldt efter fælleskirkeligt Forbillede. At Danmark ikke

¹⁾ Mansi XXVI 417.

²⁾ Iuonis episcopi Carnotensis epistolæ. Paris 1610. Ep. XC. „quia treuia Dei non est communi lege sancita, pro communi tamen utilitate hominum ex placito et pacto ciuitatis ac patriæ episcoporum et ecclesiarum — — — est auctoritate firmata“.

³⁾ Liebermann: Die Gesetze der Angelsachsen 628. — Id.: Ueber die Leges Edwardi Confessoris 56—59.

⁴⁾ jwl. — hælgh. — atanda dagh. — kryziuku — paska — pingiz — kyndælmissudagh [Lovene. passim]; — kæresöndag [Molbech og Petersen: Udvalg af danske Diplomer 102]; — palmasöndag [Kong Valdemars Fdg. om Jernbyrd]; — skiersthorsdag [SRD. III 311]; — lange fredaw [A M. 782 4to 173. A M. 76 8vo 27]; — hellia thorsdaw [A M. 76 8vo 27].

⁵⁾ A M. 782 4to har mange Eksempler.

⁶⁾ F. X. Funk: Kirchengesch. Abhandlungen. — H. Liemke: Die kirchlichen Quadragesimalfasten. — Rietschel: Lehrbuch der Liturgik.

før Slutningen af det 11te Aarhundrede havde kendt de almindeligste Træk af den katholske Fastedisciplin, er utroligt, senere Tider saa jo ogsaa en videre Udvikling. Saxo fortæller, at paa Kong Niels's Tid vedtog man at holde St. Laurentius- og Alle Helgen Vigilie og Herrens Lidelsesdag „continentissima ieiunii religione“, med strengeste Observants¹⁾. Peter Olsen henfører Beslutningen om Faste paa St. Laurentius Vigilie til 1219. Det var værdt at kende denne Forfatters Kilde for den Efterretning, at alle fra det 12te Aar skulde faste, thi, medens kanonisk Ret satte Grænsen ved det 21nde Aar, krævede norsk og islandsk Kirkeret Faste fra Tolvaarsalderen, maaske efter angelsaksisk Skik²⁾.

I Tilslutning til almindelig Sædvane maa Fastetiderne have været Fredage, de fleste Vigilier, de 40 Dage fra Askeonsdag til Paaske og Tamperdage. I vore middelalderlige Kilder falde Ytringerne om Faste spredte og tilfældige; jeg kender ingen fuldstændig Redegørelse for dette Forhold, mens man i andre Lande har Lister over Fester og Tider „sine ieiunio“, „cum ieiunio de præcepto“, „cum ieiunio consuetudinis“. En saadan Liste, der oftest stammer fra Middelalderens sidste Tider, har dog i denne Undersøgelse mindre Interesse; derimod spørge vi: Har Danmark haft Faster, der svare til de norsk-islandske gagnföstur, de svenske genfastar? Gagnföstur ere oprindelig Faster, der danne Indgang til visse højere Fester, altsaa Vigiliefaster saavel som den længere Faste foran Kirkens store Højtider. Senere indskrænkedes Benævnelsen til ene at gælde Fasterne forud for Paaske, Jul, St. Hans og Mikkelsmesse; dog da Fasten før Paaske udformedes ved Lov og Vane, kaldtes kun de 3 sidste Fastetider for gagnföstur, hvortil kunde komme de to Uger fra Septuagesima til Quinquagesima³⁾.

I en Pavebulle fra 1161 faa vi Vidnesbyrd om St. Michaelfastens Bestaaen og Ophør i Sverige⁴⁾, men i Danmark og Norge kendes hverken St. Michael- og St. Hans-Quadragesima eller Advent som egentlige Fastetider; men de betragtedes i de norske Love som lukkede Tider, da Bryllup ikke maatte finde Sted, — ivrige kristne valgte disse Tider til at øve Askese, og Bodsdisciplinen krævede Faste før Jul, St. Hans og Mikkelsmesse. Disse Bodsterminer bruges ikke blot i Norge og paa Island, men i Sverige og Danmark. Fremdeles kende vore Beretninger Modsætningen mellem de almindelige lovbudne Faster og de private Faster⁵⁾. Hvornaar disse sidste faldt, siges ikke, men ved Analogislutning tør man vel henføre dem til Ugerne før Jul, St. Hans og Mikkelsmesse. Man iagttager, at den private Askese og Pönitensen søger de lukkede

¹⁾ Saxo 620.

²⁾ S R D. I 182: „ut pueri duodennes et supra uigilia b. Laurentii ieiunarent in pane et aqua in perpetuum, si uictoriam obtinerent“. — Taranger 390.

³⁾ K. Maurer: Ueber die norwegisch-isländischen gagnföstur.

⁴⁾ Dipl. Suec. Nr. 41: „Si autem ea, que dicta sunt, custodire auctore domino uolueritis et in aliis uirtutum operibus ambulare, nos — — — quadragesimam, que est ante festum sancti michaelis uobis remittimus excepta sexta feria, quam pro reuerentia crucis christi in ieiuniis et aliis bonis operibus debetis attentius uenerari“. — Om den frivillige Faste i de lukkede Tider, se Vadstena Klosterregler: „I aduentinne for jwlin swa oc fore pingizdagha oc fore michiels messo faste hwar — —“.

⁵⁾ Saxo 943: „appetente publici ieiunii tempore“. Ælnoth Kap. IX: „Solemnibus etiam et priuatis ieiuniorum diebus sextaque sabbati mensæ regali assidens“.

Tider, et ikke urimeligt Forhold, da de lukkede Tider ere Minder om en fordums Fastetid, den ægteskabelige Afholdenhed Resten af en mere omfattende Abstinens.

I Kapitlet: Bodsdisciplin og kirkelig Strafferet nævntes, at Bodsterminerne før Jul, St. Hans og St. Michael kunde have angelsaksisk Oprindelse, det er Professor Maurers Hypotese, der støttes paa et Sted i det saakaldte Poenitentiale Egberti, hvor der tales om en Bod, som varer 3 Quadragesimæ „ån lencten foran middan-sumera 7 oðer foran to hærfestes emnihte 7 þridde to middanwintere“, og tilsvarende Ordning af Fasteterminer i Canones Eadgari „an on sumera oðer on hærfesta, þridde on wyntre“.

Med Hensyn til Fastens Qualitet iagttages i den katholske Kirke Ændringer gennem Tiderne og lokale Sædvaner. Det var forbudt at spise Kød i Fasten, men til Kød regnedes engang Fisk og Lacticinier. Efterhaanden gled man bort fra denne vide Definition af „carnes“, og Fisk blev Fastekost, Lacticinier hørte endnu til de under Faste forbudne Spiser. Men i Landene nord for Alperne var et saadant Forbud umuligt at overholde. Rom havde undt Angelsakserne flere Lem-pelser, og vi erfare af Beda, at de paa hans Tid spiste Lacticinier i Fasten¹⁾. I Tyskland er Skik og Brug vekslende. Æneas af Paris²⁾ beretter i det 9ende Aar-hundrede, at Tyskerne i Almindelighed ikke afholde sig fra Nydelsen af Mælk, Smør, Ost og Æg i hele Fasten. Paa Ærkebisp Hannos Tid vare Lacticinier for-budte under Fasten i den vestlige Del af Stiftet Cölln, men ikke i den østlige.

Om Skik i Danmark vide vi intet. Lage Urne hævder, at Fasten paa Pinse-vigilien skal være „absque butiro et lacticiniis“, og man kunde formode, at de Vildfarelser, han polemiserer imod, ere Levninger af gammel Skik i Landet: „Item in uigilia pentecostes ad impetrandam gratiam spiritus sancti ieiunium absque butiro et lacticiniis contra errorem aliquorum laycorum iuxta ecclesiastica instituta decernimus obseruari“³⁾.

Frivillig Askese kunde gøre Fasten strengere quantitativt og kvalitativt. Knud den Hellige nød paa de almindelige og særlige Fastedage og hver Fredag i Ugen kun tørt Brød, Vand og Salt. Om hellig Niels berettes, at han om Fredagen fastede paa Vand og Brød, men i Tilslutning til Legendens lidet kirkelige Karakter gives Forklaringen: Det var, fordi hans Moder var død paa en Fredag.

Professor Tarangers Undersøgelser af den norske Festkatalog syntes i metodisk Henseende lidet tilfredsstillende; nye Stier maatte brydes, og de mangeartede danske Kilder lokkede til Prøvelse, sikkert til for mange halve Forsøg, thi vi fik kun et fattigt Resultat.

I Festkatalogen er det fælleskirkelige det fremtrædende Moment, bortset fra en enkelt Helgenfest, Bolsmesse, der stammer fra England. Atter i Terminologien ses dybe Spor af Forbindelser mod Vest, men ogsaa tysk Indflydelse erkendes. I Bods-terminerne, fælles for de nordiske Lande, skjuler sig Mindet om fælles Fastetider gagnføstur, genfaster, — efter Professor Maurers Hypotese angelsaksiske Laan.

¹⁾ Beda: Historia eccl. III 23. ²⁾ Æneas Parisiensis: Liber aduersus Graecos CLXXV. — Liemke 149 ff.

³⁾ Lage Urnes Synodalstatuter af 1517. Ny kirkehist. Saml. III 273.

KAPITEL VIII.

Helgendyrkelse.

Tre Spørgsmaal kræve Svar: Hvilke Helgener dyrkede den ældre danske Kirke? Under hvilke Former dyrkedes de hellige? Hvorledes kendtes Helligheden? Derigennem naa vi frem til Hovedspørgsmaalet: Hvorfra modtog den danske Kirke Impulser?

Fra Missionstiden haves kun faa Mindesmærker, og disse endda af ensidig Art, — Runestenene, hvis Indskrifter se mod Døden og hvad der gemmer sig bag den. Ene Guds Moder og St. Michael kendes og paakaldes.

„Gud hjælpe [hans] Sjæl og Guds Moder“, læse vi paa Klemenskerstenen¹⁾, og paa Lundehøjstenen²⁾ staar: „Krist og den hellige Michael hjælpe Ødbjørns og Gunnilds Sjæl til Lys og Paradis“.

Det er at frygte, at et saa begrænset Materiale kan lede vild. Og dog bære Runestenene Vidnesbyrd, som bekræftes paa anden Vis. Deres simple Ord, deres stilfærdige Helgenpaakaldelse bringer Bud fra den ældste Tid, da Kristendommen var kommen som en renere og enklere Tro til dem, der søgte det bedre. Religionshistorien fortæller om Fugl Fønix, der Gang paa Gang svinger sig ung og stærk op af sin egen Aske. Fremdeles stadfæstes Runestenenes Udsagn om St. Michaelsdyrkelsen ved Sagaernes Beretning om Missionærernes Færd, ved Mindesmærker fra den følgende Periode og ved Paralleler fra fremmede Kirker.

Den yngre Olafssaga (cap. 216) og Kristnisaga (cap. 7) berette om Ordskiftet i Siduhalls Gaard, da Thangbrand fortæller om St. Michael, alle Engles Høvding, der strider mod Djævelen og alle onde Aander og modtager den dødes Sjæl for at føre den til Paradis. I Følge Njalssaga (cap. 101) lover Thangbrand Siduhall, at St. Michael skal blive hans „fylgjuengill“ og veje falsk til Gunst for ham.

Dog Sagaen maler ofte et Fata Morgana; men selv om dens Beretning, nøje set, maa sidestilles Mindesmærker fra det 12te—13de Aarhundrede, turde den som ethvert Vidnesbyrd fra denne senere Periode have en Værdi ogsaa for Missionstiden.

Den romanske Kunst fremstiller St. Michael oftere end nogen anden Helgen. Fremfor mange andre Billeder bør nævnes det smukke Relief i Starup, hvor St. Michael staar i Dragekamp. Paa Kalkmalerier i Værum og Hvorslev ses atter St. Michael og Dragen. Muligen er det Ærkeenglen, der i Hedensted sammen med et djævelsk Væsen holder en Vægt. Paa Stenderup Font³⁾ kæmper han med Dragen, men tillige ses en Engel med Horn for Mund, hvorved Tanken føres til „Draum-

¹⁾ Wimmer: De danske Runemindesmærker III 209. Jfr. III 217. 220. 226.

²⁾ Ib. III 273. Jfr. III 214. 318. II 489. I 150.

³⁾ Andre St. Michaelfremstillinger se Relieffer fra Tulstrup, Stjær, Stauby, Sanderum. Materialet findes dels i Reproduktion i A. T. A. dels blandt Dr. M. Mackeprangs Fotografier. Jeg skylder Dr. Mackeprang Tak, fordi han har gennemgaaet sine Samlinger med mig.

kvædis“ store Dommedagsstævne: Djævelen med Hærskarer kommer fra Nord, men fra Syd kommer en anden Hær og forrest St. Michael paa den hvide Hest.

Der kom ferði sunnan til
hon tottest meg vera trá
fyri reið sankte Mikkjel
og luren under armen lág.

Deð var sankte sále Mikkjel
han blés i luren den lange
og no skal alle synde salinne
fram fer domen stande¹⁾.

Endelig, hvis man følger St. Michaels Vandringer rundt i Landene, vil det skønnes, at, hvor de danske kom i det 10de og 11te Aarhundrede, vilde de møde ham, og de Præster, der drog til Danmark vilde fortælle om den tapre Ærkeengel med den store Englehær.

St. Michael stammer fra Østen, og i Middelhavslandene udformedes hans Skikkelse. Grækerne ærede ham, og med dem er St. Michaelsdyrkelsen kommen til Italiens sydlige Egne, hvor Longobarderne tog mod den Helgen, der ret var efter deres Hjerte, og udbredte hans Kultus over Halvøen. Dog var det i Syditalien og med tydelige Minder fra græsk Legendedannelse, at en Fortælling opkom om St. Michaels Aabenbarelse paa Mons Garganus, en Legende, der fæstnedes i sin nu foreliggende Form i Midten af det 7de Aarhundrede²⁾. Fra Klippehulen, St. Michaels Helligdom, fløj hans Ry vidt om.

Som Værnehelgen for Kirker nævnes Ærkeenglen ikke i Frankerriget og England før op mod Aar 700, og hans Kultus er lidet betydningsfuld, men med dens første Fremtræden iagttagte vi en Tilknytning til Mons Garganus. Nogle Aar tier ind i det 8de Aarhundrede bygger Provsten i St. Wandrille Erinharius en Michaels Kirke. Snart følger i Krøniken Forklaringen: „Erat namque idem Erinharius secundum carnis originem de Apuliaca uilla“³⁾. I Følge Chronicon S. Michaelis in pago Verdunensi førte Klostret sin Grundlæggelse tilbage til samme Tid og satte den i Forbindelse med en Valfart til Mons Garganus, hvorfra Relikvier hentedes⁴⁾. Legendens, der fortaltes paa Klippeøen Mont St. Michel ved Cotentin, var kun et Ekko fra Mons Garganus, og det berettes, at straks efter at St. Michael havde aabenbaret sig dør, gik Sendefærd til Italien, og at man ved Opførelsen af en Helligdom paa Mont St. Michel havde Ærkeenglens fjerne Hulekirke for Øje⁵⁾.

¹⁾ Landstad: Norske Folkeviser 82.

²⁾ Eberhard Gothein: Die Culturentwicklung Süditaliens 41.

³⁾ Gesta abbat. Fontanellensium. Pertz: Script. II 284.

⁴⁾ Pertz: Script. IV 79.

⁵⁾ Sigeberti Chronica. Pertz: Script. VI 329. — Apparitio in monte Tumbæ. Acta S. S. 29. Sept.: „Exstruxit itaque fabricam non culmine sublimitatis celsam sed in modum cryptæ rotundam centum (ut æstimatur) hominum capacem illius in monte Gargano volens exæquare formam in monte prærupti silicis“.

Det synes at have været en i den keltiske Kirke ukendt Skik at søge Værnehelgen for Kirkerne, men da Wales drages ind i den almeneuropæiske Udvikling, kaares først og helst den store Ærkeengel. Der er paafaldende mange St. Michaels Kirker i Wales, de ere spredte over hele Landet og skyldes saaledes ikke en begrænset fremmed Indflydelse. Det er fremdeles Hovedkirker, hvilket vidner om deres Alder. De følge i saa Henseende efter de gamle Kirker, der bar Stifterens Navn, men gaa foran Marie Kirkerne, der indtage en underordnet Plads i den kirkelige Rangfølge. Nu berette Krønikerne to Gange under det 8de Aarhundredes første Aaringer, at en Michaelskirke byggedes. Da de nævnte Kirker i ingen Henseende ere mærkelige, maa selve Dedikationen have været paafaldende. Saa vidt Rees¹⁾, der med gode Grunde har vist, at de gamle St. Michaels Kirker er et Faktum, men ikke nærmere har forklaret hvorfor og hvorledes.

Under den tyske Mission drog St. Peter og St. Michael ud med de første Forkyndere. Bonifacius fælder den hellige Eg ved Geismar og rejser af dens Ved et Kapel viet St. Peter; men i Ohrburg bygger han et St. Michaels Kloster. I Fritzlar viede han Kirke til St. Peter, men i Amoeneburg til Ærkeenglen²⁾.

Mange Michaels Kirker byggedes siden i Tyskland, ofte ere de højtliggende ligesom i England³⁾. I Norden mindes vi St. Michael, der hæver sig over Slesvig By, St. Michael i Flensborg, Michaels Kloster paa Nordnæs ved Bergen og Kirken udenfor Tønsberg, men Norge kender ogsaa Hulekirker viede Ærkeenglen i Lighed med Helligdommen paa Mons Garganus, saaledes Michaels Kirken ved Nordsjø i Nedre Telemarken og Hulekapellet paa Seljø⁴⁾.

I Folkefantasiens herskede St. Michael, hvor før de gamle Guder havde hersket, og Kirken fældede gentagne Gange Dom over Overtro knyttet til Ærkeenglens Navn, men Michaelsskikkelsen stod stærk gennem al Strid, den fremtræder i den ældre Middelalders Prædikener og Helgenlevneder, i Visionslitteraturen og Andagtsbøgerne, der have St. Michaels Paakaldelse, men ellers rumme meget faa Helgenbønner⁵⁾. Forestilling og Kultus var Fælleseje for de nordlige kristnede Folk.

Vi udvide vore Undersøgelser fra Missionstiden til at omfatte Perioden til det 13de Aarhundredes Midte. — Hvilke Helgener dyrkedes i Danmark, inden den store

¹⁾ Rees: An essay on Welsh saints.

²⁾ Pertz: Scriptorum II 344—345.

³⁾ Pertz: Scriptorum III 94. III 98. III 131. VI 4. VI 661. VIII 618. Adam af Bremen I 52. „St. Michael Cornhill. London“. Chron. abb. de Evesham 74. — „Mons Michaelis in Bristol“. Cartularium St. Petri Gloucestræ I 173. — „Mons s. Michaelis in Cornubia“. Roger de Hoveden Chronica. III 237—238.

⁴⁾ „Ecclesiam quoque S. Michaelis de Flensborgh, montem etiam in quo eadem ecclesia sita est“. Acta processus inter R. Ericum et ducem Slesu. S. R. D. VII 323. — Lange: De norske Klostres Historie 263. — L. Dietrichson: De norske Stavkirker 249. — Y. Nielsen: De gamle Helligdomme paa Selja. Historiske Afhandlinger tilegnet Professor Dr. J. E. Sars. 1905.

⁵⁾ J. Grimm: Deutsche Mythologie. passim. — Blickling homilies. E. E. T. S. 209. — Wulfstan: Homilies, udg. af Napier 140. — Eddius: Vita Wilfridi. Raine: Historians of the Church of York I 84. 95. 99. Chronicon Hugonis abb. Flauiniacensis. Pertz: Scriptorum VIII 381 ff. — W. de Gray Birch: An ancient manuscript of the eighth or ninth century formerly belonging to Nunnaminster. — Cottonian Collection. Galba A. 18. fol. 23. — Kuypers: Book of Cerne 113.

Indvandring af hellige kom fra Syd? Navneskik, Kirkededikationer, den romanske Kunst, de bevarede Legender og Kalenderne ville lære os.

De ældste Oldbreve og Lunde Nekrologiets Optegnelser med de første Hænder vise Navneskik i det 12te Aarhundrede; men Valget af Navne synes strax lidet præget af den ny Tro. Man hænger ved de gamle Navne som ved alt, der binder til Fortiden; den ny Tid drager, men man vil ikke bryde Broen bag sig, og hvis man vælger et Helgennavn, er det indenfor en snæver Kreds, Navne som: Peter, Andreas, Jakob, Johannes, Niels og Jørgen. Hvorledes de kristne Navne vinde frem, kan følges i Stamtavlerne over de store Slægter i Valdemarertiden. Toke Trylle blev kristen, men først i tredje Slægtled møde vi kristne Navne for Døtrene — Cecilia og Margaretha —, medens Sønnerne fik de gamle Navne — Toke, Ebbe, Asger og Sune. I de følgende Generationer brydes de to Elementer, og op mod Aar 1300 ere Mandsnavnene oftest Johannes, Jakob, Andreas, Peter og Niels. De samme Brydninger iagttages i videre Omfang i Lunds „Liber daticus“: I det 13de Aarhundrede kæmpe de gamle nordiske Navne en haard Kamp, i det 14de har den ny Navneskik sejret, men de folkekære Helgennavne ere de samme, som de forudgangne Slægter havde kaaret. Man kunde forfølge denne Undersøgelse videre og gennem de bevarede Nekrologier mulig finde Lokalejendommeligheder for Skaane, Vestjylland og Sjælland; dog er Materialet mindre paalideligt, da det oftest er Gejstligheden og Herremandsslægterne, der have Gaard og Gods i „alle Lande“, som mindes i disse Bøger. Tilmed maa man stedse med Varsomhed slutte fra Navneskik til Helgenyndest. Hvor sjældent er ikke Navnet Maria i Middelalderen! Men just denne Tavshed taler højest om Ærefrygten for Guds Moder.

I Slutningen af Middelalderen vare de danske Kirker fortrinsvis viiede til Jomfru Maria, St. Michael, Hans, Peter, Jakob, Andreas, Clemens, Laurentius, Nicolai, Martin, Botulf og Olaf. Dokumenterne fra Perioden 1085—1200 nævne, faamælte som de ere, omtrent samme Skare af Værnehelgener; men fattigst Viden haves fra Kirkens Grundlæggelsestid, og enhver Tilbageslutning bliver usikker, idet man har Eksempler paa, at dyrebare Nyerhvervelser af Relikvier foranledigede et Navneskifte¹⁾.

¹⁾ Spørgsmaalet om Dedikationen og Navneskiftet fører os til Drøftelse af Problemet: Drottens Kirker, Krist Kirker, *ecclesie Trinitatis*. — Dobbeltnavnet: *ecclesia Trinitatis—cristes cirice* (det sidste genspejlet i Latin som *ecclesia Christi, ecclesia Saluatoris*) var i England ret almindeligt, saa almindeligt, at man ikke behøver med A. D. Jørgensen og Taranger at søge til en enkelt Kirke for i den dobbelte Dedikation at finde Forbilledet for det norske Krist Kirke — *ecclesia Trinitatis*.

Kirken i Norwich benævnes i et Dokument fra det 10de Aarhundrede „*cristes cirice*“ (Birch: *Cartularium* Nr. 1014), men i latinske Tekster ses „*s. trinitatis Norewici*“ (Ann. s. Edmundi 1096. Liebermann: *Ungedruckte angl. norm. Geschichtsquellen* 130), „*prior et conuentus s. trinitatis*“ (Pertz: *Scriptores* XXVIII 603.) — *Domesdaybook* (Ellis: *Introduction* II 77) nævner „*Christi ecclesia juxta ciuitatem Eboraci*“, men *Liber uitæ Dunelmensis* 74 læses „*ecclesia trinitatis*“. — Det Sted, der i *Anglo Saxon Chronicle* kaldes *Tweaxneam*, faar senere Navnet *Christ Church* efter Kirken, men Kanikernes Segl bar Indskriften „*Sigillum ecclesie trinitatis de Twinham*“. I *Registrum de Twinham*. *Cottonian Collection* *Tiberius D. VI fol. 194* kaldes Kirken „*ecclesia Christi de Twinham*“. Jfr. E. A. Freeman: *English towns and districts* 165—171. — En Kirke i London har ogsaa Dobbeltnavn. *Johannes de Oxenedes Krønike* nævner under Aaret 1107 „*ecclesia Christi*“, men et Dokument fra det 12te Aarhun-

Vi spørge Billederne fra den ældre Middelalder: Hvilke Helgener vare de Slægter kære?

De vise os Guds Moder fjern og ophøjet¹⁾; de hellige tre Konger, der frembære Gaver for Jesusbarnet²⁾; gloriesmykte Apostle, der staa om Christos, Ærens Konge³⁾; — St. Michael og St. Nicolaus⁴⁾, St. Olaf med Øksen⁵⁾, St. Margaretha i Dragen⁶⁾ og mærkeligt nok St. Hubert⁷⁾; — fremdeles mange Helgener, der ere saa lidt særprægede eller saa grovt udførte, at de ikke kunne genkendes.

Kalkmalerierne i Aal fremstille St. Nicolailegenden, andre Kirker rumme andre Scener, men mange Gange lærer Billedet, hvad enten det er malet paa Væggen eller hugget i Sten, at vor Viden om den ældre Middelalders Legendekreds er ufuldstændig, idet Billedet er os en Gaade. Lokal Kultus er nu glemmt, og Levninger af de Haandskrifter, der rumme den fælleskirkelige Legendeskate, ere faa.

drede har „ecclesia s. trinitatis“ (Cartularium de Rameseia, udg. af Hart and Lyons I 133), og paa Seglet, der opbevares i Chapter House Westminster, læses „Sigillum ecclesie s. trinitatis Lundonie“, endelig nævner et Dokument fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede „prior s. trinitatis de Christischirche“ (Cart. de Ram. I 140). I det 15de og 16de Aarhundrede træffes samme Forhold paa Æen Man i Følge Moore: Manx names 140. Det hedder her: „It is remarkable that the only two churches in the island which are dedicated to the Holy Trinity — Rushen and Lezayre — are both called Christ's Church“. — Hvor Nordboerne færdedes i Vest, mødte de Dobbeltnavnet. Sigtryg Silkeskæg og hans Frænde Reginald rejste Kirker i Dublin og Waterford med Dedikation efter angelsaksisk Skik, og Navnet bragtes til de gamle Lande hinsides Havet, til Norge, Sverige og Danmark. Dog de to sidste Steder lyder Dobbeltnavnet: Drottens Kirke — ecclesia trinitatis, omend Benævnelsen Krist Kirke ikke synes at have været ukendt i Danmark.

Svenske Kirker med Dobbeltnavnet ere, mig bekendt, tre i Tal, nemlig Kirkerne i Visby, Søderkøping og Østra-Aros. (O. Lemke: Visby Stifts Herdaminne 65. — Dipl. Suec. Nr. 564. — Styffe: Skandinavien 185. — Script. rer. Suec. II 276. — Fornsvensk Legendarium III 347).

Fra Danmark hentes Eksempler fra vore Hovedbyer i ældste Tid. Roskilde- og Aarhuskirken var viet Trefoldigheden; gamle Sogne i Slesvig, Viborg og Lund havde Trinitatis Kirker. Traditionen har ikke bevaret Aarhuskirkens danske Navn, men de andre Kirker hed i Folkemunde til sene Tider St. Drotten. Fremdeles kendes Krist Sogn ved Hjørring fra Arkivregistrarerne, og i Forbindelse hermed turde nævnes Østerbrønderslevkirkes Runcindskrift: „kirkja er kriste kænnd — —“ og Kong Niels's Brev til Odense Kirke, som kaldes „ecclesia Christi et s. Mariæ nec non beatorum martyrum Albani atque Canuti“. (Adam af Bremen II 26. — Anonymi Rosk. Chron. SR D. I 378. — Encomium Emmæ. Migne: Patrologia Latina CXLI 1381; — Huitfeldt 107; — Anonymi Rosk. Chron. SR D. I 375; — Erslev: Repertorium 107. — Acta proc. inter R. Ericum et ducem Slesu. SR D. VII 323. — Sach: Gesch. der Stadt Schleswig 66. — Jensen: Kirchliche Statistik 1052—1053; — Dipl. Vib. I. — Ursin: Stiftstaden Viborg 25; — Tabularium eccl. Lund. SR D. VII 254. 262. — Erslev: Repertorium 4582. — Styffe: Skandinavien 42. — Jon Tursons Kirkekronike. Kirkeh. Saml. II 303. 307; — Æ. d. A. III 87—88; — Wimmer: DR M IV 160; — Erslev: Repertorium Udat. 5).

¹⁾ Kalkmalerier i Bindslev og Hvorslev. A T A.

²⁾ Kalkmalerier i Fjenneslevlille og Slaglille. A T A.

³⁾ Kalkmalerier i Landets forskellige Egne. A T A.

⁴⁾ Rybjergkirke Dæksten over søndre Portal. A T A. Rosenholm Gravsten. Löffler: Danske Gravstene 14.

⁵⁾ Kalkmaleri i Thorup. A T A.

⁶⁾ Horbelev Font. Dr. Mackeprangs Samling.

⁷⁾ Hammel Tympanon. A T A. — Braaby Font. Dr. Mackeprangs Samling. — Jfr. Hildebrand: Sveriges Medeltid III 260.

Det kgl. Bibliotek har Fragmenter, fundne om Lensregnskaber; disse løsrevne Blade fortælle om Læsning blandt Munke og Klerke og vidne om kirkelige Forbindelser. Det kan ikke bero paa et Tilfælde, at just engelske Helgenlevneder ere bevarede og ikke i den almindelige forkortede Skikkelse, i hvilken de vandre fra en Legendesamling til en anden, men i oprindelig Form, som de forelaa fra Forfatterens Haand.

Fra Malmø Toldregnskaber (1628) haves et Folioblad, afskaaret forneden. Øverst læses: „Cuthberti epi. vita sci“. Det er Bedas St. Cuthberts Levned¹⁾. Ved Kgl. Majestæts Regnskab af Ringsted Kloster (1622—1623) fandtes et Folioblad indeholdende „Miracula St. Thomæ auctore Benedicto“²⁾. Af samme Arbejde, men ikke fra samme Manuskript, vare nogle Blade, der først have været Omslag om Herridsvad Klosters Regnskaber, senere om de skaanske Krigskommissærers Regnskab. Da jeg ikke ved, om de tre Fragmenter ere skrevne i England eller Danmark, vanskeliggøres Tidsfæstelsen, hvorfor jeg med Tøven sætter St. Cuthberts Vita til det 12te og de to Brudstykker af St. Thomas Legenden til det 13de Aarhundrede. Dueholms Regnskaber gemte to Brudstykker fra det 14de Aarhundredes Begyndelse, en Del af et Legendarium, der synes at have fulgt Aarets Dage, idet Fragmenterne havde Legender hørende til 17. 21. 22. Juni. Slutningen af St. Botulfs Legende læses, den tilhører den Gruppe, der hviler paa Fulcards Vita. Fremdeles læses Slutningen af St. Leofreds Legende, men nederst staar med rød Skrift „De sancto Albano“. Den hellige Leofred var en Abbed, der dyrkedes i Seinelandet og kendes fra angelsaksiske og anglo-normanniske Kalendere.

Andre Legendefragmenter vise Tilknytning til Frankrig. Haandskrifternes Alder: det 13de Aarhundrede; — deres Proveniens: Vitskøl og Skaane; — Legendernes Helte: Helgener fra det østlige Frankrig, fra Citeaux' og Clairvaux' Land, lokker til at sætte disse fattige Levninger i Forbindelse med Cistercienserkulturen. Man har ogsaa blandt alt det andet fundet et „Vita St. Bernardi auctore Erinaldo“. Hvorfra dette Fragment stammer, ved jeg ikke. Men fra Kristianstad Regnskaber (1631) haves to Smaastumper af et „Vita St. Bercharii“. St. Bercharius æredes i Chalons sur Marne, Langres og Troyes. — Fra Kristianstad (1622) stammer fremdeles syv Stykker af en Quintinus Legende, fra Sølvitsborg seks smaa bitte Stumper af en Legende, hvis Helt lider Døden den 31te Oktober, idet han styrtes i Somme-floden; det er atter St. Quintinus. — Fra Vitskøl haves et Blad af en St. Julian Legende. Alexandrineren St. Julian dyrkedes særligt i Autun formedelst tilførte Relikvier.

Vi skal nu underkaste de bevarede Martyrologier og Kalendere en Prøvelse, idet vi vel huske, at disse Helgenlister oftest kun tale om Domkirkebrug og Kloster-skik, at Helgennavnene mangan Gang kun ere Ord uden tilknyttede Forestillinger, endelig at Bøgerne kunne være fremmede indførte Varer; men selv i dette Tilfælde tale Manuskripterne om Forbindelse med udlandske Kirker og faa en egen Værdi udover det specielle Spørgsmaal: Helgendyrkelse.

¹⁾ Stevenson: *Venerabilis Bedæ opera historica minora* 127 ff.

²⁾ *Materials for the history of St. Thomas of Beckett* II 127.

Tiden har kun levnet os to fuldstændige Martyrologier¹⁾: Ribe- og Lunde-
bøgerne.

Haandskriftet i Lund er fra det 12te Aarhundrede, Ribemartyrologiet (Gl. kgl. Saml. 849 fol.) er fra det 13de Aarhundredes senere Aartier. De to ere i deres Grundstamme forskellige, idet Lundemanuskriptet hviler paa Ados Compilation, Ribebogen paa Usuardus' Martyrologium.

Ribe Martyrologium er ret simpelt i sin Bygning. Til Grundstammen er knyttet Optegnelser om angelsaksiske Helgener, endelig er hist og her danske Helgennavne tilføjede som sidste Bestanddel. Det kan i sin Sammensætning lignedes med Arundel MS. 68. British Museum, der ogsaa hviler paa Usuardus og dertil har nogle engelske Helgener. Men, medens Arundel Manuskriptet fra det 13de Aarhundrede har Canterbury Interesse, idet Martyrologiet hørte hjemme i Christ Church, og kender baade angelsaksiske og anglonormanniske Helgener, peger Ribebogen mod Winchester og den angelsaksiske Tid. Intet Martyrologium er bevaret fra Winchester, men de Helgener, man mindedes i den By og særligt i New Minster, kendes fra Kalenderen som Cottonian Collection Titus D. XXVII og Vitellius E. XVIII, fra Kalenderen i Robert af Jumièges' Missale og det lille Skrift: „Her cyp ymbe þa halgan þe on Angelecynne restap“. Disse Listers sydengelske Helgener fra den angelsaksiske Tid genfindes i Ribe Martyrologiet ene ved at gennemblade Bogen; særlig fanges Opmærksomheden af Winchesternavnene: St. Swithun under 1. Juli, 15. Juli, 30. Oktober; St. Byrinus under 4. September og 3. December; St. Ælfege under 12. Marts; Byrnstan under 4. November; Frithestan under 10. September og Æthelwold med to Mindedage 10. September og 2. August. Den 1ste August var St. Æthelwolds Dødsdag, men iøvrigt ere Ribe Martyrologiets Ord mærkelige: „Ipso die transitus famuli dei patris nostri s. æthelwoldi ep.“, en slavisk Afskrift af det Winchesterskrift, der er Ribebogens oprindelige Kilde. At New Minster er Ribebogens Hjemstavn, fremgaar af Optegnelserne under 9. Januar: „translatio beatissimi iudoci sacerdotis“. St. Jodoci Relikvier vare 903 førte til New Minster, hvor Dagen mindedes. Ved 8. Juli læse vi: „Ipso die transitus sci confessoris christi grimaldi“. Men Grimald fra Thérouenne var knyttet til New Minster, hans Lig hvilede dør, og hans Dag mindedes. Det Arbejde, der laa til Grund for Ribebogen, var et Martyrologium af yngre Dato end Kalenderen i Cottonian Collection Titus D. XXVII, thi Ærkebiskop Ælfege mindedes i Ribe under 12. Marts, Dagen for hans translatio i 1023, mens Cottonian Coll. Titus D. XXVII kun kender hans Dødsdag

¹⁾ Blandt Fragmenterne paa det kgl. Bibliotek findes to Martyrologier, der dog intet Udbytte give. — Ethvert Spor af Martyrologiet fra Nysted synes forsvundet. „Liber conuentus Nistadiensis prouincie Daniae“ var Indskriften paa Bogens første Side. Den hørte til Usuardigruppen, men blandt Tilføjelserne mærkedes en Del Helgener, ærede hos Franciskanerne eller specielt i Norden. Du Sollier, Udgiveren af Martyrologium Usuardi. Venedig 1745, har benyttet dette Manuskript og nævner, at det engang tilhørte H. Rantzow, men i det 18de Aarhundrede var hos Jesuitterne i Prag. Jesuitternes Samlinger ere nu i det kejs. kgl. Bibliotek, men skriftlig Forespørgsel i 1905 førte kun til negativt Resultat. En senere udkommen Manuskriptkatalog kender heller ikke Nysted Martyrologium, men nævner iøvrigt ikke faa Manuskripter fra H. Rantzows Bibliotek.

19. April 1012, og Robert af Jumièges' Kalender end ikke nævner hans Navn. At St. Dunstan nævnes under 19. Maj, vil ikke hjælpe til Tidsfæstelse, idet Lovbudet af 1033 Cn. 17, 1 alt var foregrebet af Klostrene, der mindedes St. Dunstan, før Kongen bød, at hans Dag skulde fejres. — Selvom Moderhaandskriftet næppe findes, og dettes Alder kun omtrentlig kan bestemmes, selvom vi ikke ved, hvorledes og hvornaar et Winchestermartyrologium er kommet til Ribe, er Manuskriptet Gl. kgl. Saml. 849 fol. et værdifuldt Mindesmærke om Bud, der gik over Havet.

Lundemartyrologiet peger først og fremmest mod Tyskland, hvis yngste helgenkaarne Mænd ere optagne; men gennem mange Mellemlidnes Tilknytning mod Vest, den sammentrængte Gengivelse af Ados Tekst var i Brug i Irland. C. Weeke har paavist den mærkelige Overensstemmelse mellem Lundebogen og Book of obits and martyrology of the Cathedral Church of the Holy Trinity, Dublin. Slægtskabet fremtræder endog i Fejl og Misforstaaelser. I det saakaldte Drummond Missale, der er samtidigt med Martyrologiet fra Lund, findes atter den forkortede Adotekst — ofte Ord til Ord — ofte end mere sammentrængt. I Lundebogen iagttager man fremdeles et irsk Element, der ikke stammer fra Ado. Tekstens Genesis kunne vi ikke forfølge.

Blandt Kalenderne har Lunde Nekrologiet Interesse som den ældste Kalender fra Danmark. Den bærer Vidnesbyrd om Forbindelsen mellem Cluniacenserklostret: Alle Helgen i Lund og Domkirkens Præsteskab, og Cluniacenserbrug skimtes under Noten ved 2. November: „Recordatio fratrum defunctorum“. Valget af Værnehelgenen St. Mauricius peger mod Syd¹⁾. Kalenderen er skreven i det 12te Aarhundredes andet Aarti, og vi savne senere Tidens folkekære Helgener: Katharina, Margaretha, Barbara, Maria Magdalena og Georg; men Nicolaus er optagen.

En Snes Aar yngre er Kalenderen i „liber s. marie de colbaz“, Codex lat. theol. 149 fol., Berlin kgl. Bibliotek, skreven i Lund i Midten af det 12te Aarhundrede. Som høje Fester nævnes St. Botulfs, St. Knud Konges og St. Olafs Dage. Men Kalenderens Stamme er fra det sydlige Tyskland og har Minder om de forskellige Indflydelser, som brydes dernede. Helgener fra det romerske Martyrologium nævnes, men af særlig Interesse ere Helgener kendte fra den ambrosianske Liturgi²⁾, dernæst galliske, frankiske og angelsaksiske Navne, endelig Lokalhelgener fra Syd-tyskland — Bayern — og, naar Grænserne drages snævre, fra Stiftet Freising. Vor Kalender mindes Bayerns ældste Helgen St. Florian (5. Maj), Salzburgerbispen Rupert (25. September), Stiftet Passaus Patron Maximilian (12. Oktober), Churs Helgen Florinus (17. Oktober). Relikvier af Candidus (1. December) og Justinus (4. August) æredes i Stiftet Freising; Alto (9. Februar) var en Irer, der i det 8nde Aarhundrede grundede Altomünster, Quirinus (24. Marts) var Patron for Tegernsee; men St. Corbinian, Freising's Hovedhelgen, findes ikke i vor Kalender, fordi hans

¹⁾ Under 25. Juni: „Dedicacio ecclesie omnium sanctorum“. Under 22. September: „Mauricii patroni et s. ej.“

²⁾ Ambrosianske Helgener i Kalenderen: Isidor, Saturninus og Vitalis, Euagrius, Victor, Zenon, jfr. Hoeynck: Geschichte der kirchlichen Liturgie des Bistums Augsburg. — A. Lechner: Mittelalterliche Kirchenfeste und Kalendarien in Bayern.

Fest faldt 8. September, Jomfru Mariæ Fødselsdag. Bogen er skreven for Benediktinere at dømme efter de Benediktinerhelgener, der forekomme, og den har endnu ikke Korstogstidens Fylde af hellige Navne fra Orienten.

Dens Præg leder til følgende Hypotese: Ved Udarbejdelsen brugtes en Kalender, som Eskil havde bragt hjem fra sit Studieophold i Hildesheim, eller som var kommen til Lund ved Forbindelser knyttede af Eskil. At en Bóg fra Hildesheim har sydtysk Karakter, er ikke at undres over, thi Godehard var født i Bayern og havde, før han kaldtes til Hildesheim, haft en rig Gerning blandt sin Hjemstavns Benediktinere, som han rejste af Forfald. I Godehards Tid gik Bud fra Sydtyskland til det nordlige Stift¹⁾.

Bøgerne fra Lund danne Gruppe for sig og vidne om tysk Indflydelse, medens Kalenderne i Sunesønnernes Psalter og Næstvednekrologiet vise Forbindelsen med Landene mod Vest.

Sunesønnernes Psalter, Egerton Ms. 2652 British Museum, er skreven i Danmark for den danske Slægt; thi vi finde nordiske Helgennavne som Knud Hertug, Knud Konge, Hellig Olaf, og de fremmede Helgennavne staa ofte i forvrænget Form. Sunesønnernes Hjemstavn og Interesser erkendes ved Pave Lucius' to Festdage samt ved Benediktiner- og Cistercienser-Helgennavne. Fremdeles læses under 19. Juli: „Translatio sce margarete“. Det er altsaa Dagen for den sjællandske Margretes Overførelse til Roskilde. Kalenderen er iøvrigt sammensat af Helgennavne fra Landene paa begge Sider af Kanalen: England og „Lothringen“²⁾, og Litaniet bærer samme Præg. De ses at rumme ikke faa angelsaksiske Navne. Spørgsmaal rejser sig om Egerton Manuskriptets Genesis. Er Kalenderen udarbejdet ret selvstændigt i Danmark i det 13de Aarhundrede, saaledes at de angelsaksiske Navne staa som Minder om en Tid, da Danmark var under angelsaksisk Paavirkning, eller har en anglo-normannisk Kalender været Forbillede? Det sidste Alternativ vælges, thi vi finde i Egerton Manuskriptet Normanner-Yndlinge som St. Leonard og St. Fides, og Sunesønnernes Psalter giver ikke det eneste Eksempel paa en nordisk Kalender, der har anglo-normannisk Præg. I Statens historiske Museum i Stockholm gemmes et Missale fra Vallentuna Kirke i Uppland med en Kalender, der nævner Cuthbert, Edward, Guthlac, Ealfege, Wilfrid, Johannes af Beverley, Dunstan, Augustin og Beda, Botulf, Alban, Etheldride, Swithun, Oswald, Eadmund og normanniske Helgener som Bertinus, Philibertus, Fides og Leonardus, endelig nordiske Helgener, deriblandt: „sancti in selia“.

At Psalteren Thott 143 fol. har anglo-normannisk Oprindelse, godtgør ydre og indre Kritik tilfulde. Bogen er næppe gjort i Norden, i hvert Fald ikke af nordisk Haand, men den blev skreven for en Kvinde, der vilde bede for Birger Jarls Sjæl, og det synes som Mechtilde, Birger Jarls Hustru og Erik Abelsøns Moder, har ejet den.

Næstvedkalenderen, Ex donatione variorum 52 fol., viser Tilknytning til „Loth-

¹⁾ St. Beissel: Des heiligen Bernwards Evangelienbuch 66.

²⁾ Warren: Leofric Missal. Introduction.

ringen“ og Frankrig. „Lothringen“ er et Land, hvis Grænser i Følge Sagens Natur ere flydende; kun saa meget kan siges, at Gælden er størst til Egnene nærmest Havet; jo mere vi fjerne os mod Øst, des mere fremmede blive Omgivelserne. Næstvedkalenderen er udgaaet fra et Benediktinerkloster, men Ordenens Sympatier præge den i langt mindre Grad end dens Hjemstavns kære Helgener.

Kalenderen i „Kong Valdemars Jordebog“, Cod. Holm. A 41, har optaget de hjemlige Helgener Knud Hertug, St. Vilhelm, Knud Konge, Keld og Thøger; fremdeles Orientens hellige Mænd og Kvinder, bragte til Vesten med Korsfarerne; endelig de ny Munkehelgener fra det 13de Aarhundrede. Den er saaledes et ejendommeligt Mindesmærke fra Valdemarertiden, men fortæller kun lidt om ældre Tider.

Navneskik, Kirkevielser, Billedkunst, Legender og Helgenlister gav os de enkelte brogede Stene; det gælder nu at føje Stenene sammen til et Billede.

I vor ældste historiske Beretning: Passio s. Canuti fortælles om St. Albans Relikvier i St. Albans Kirke; der siges, at Kong Knud den Hellige havde hjembragt dem fra England. Men Ælnoth nævner Oswalds og Albans Relikvier paa Kirkens Alter. — Et lille Stykke af Billedet synes at træde frem for vort Blik, men Stenenes Mangfoldighed vil atter forvirre, hvis vi ikke fastholde, hvad vi have set, og forfølge den engelske Paavirkning.

Maaske St. Clemens og sikkert St. Botulf bringer Bud fra Vest¹⁾

St. Clemens med Ankeret havde mange Kirker blandt de danske, der gerne tumlede paa Søen. Han er den ældste Skipperhelgen, men senere fortrængte St. Nicolai ham af Folkets Gunst; de gamle Clemens Kirker blev brøstfældige, og de fleste nedreves ved Reformationen, mens de yngre og bedre St. Nicolai Kirker endnu vidne om Myrabispens Ære. I England derimod skønner man endnu den Dag i Dag af Kirkernes Navne, at St. Clemens var hjemme dér. Middelalderlige Dokumenter nævne Sogne, der bære hans Navn. Det er troligt, at Clemensdyrkelsen er kommen til England ved den stadige Forbindelse med Rom. Da Beda omtaler St. Ætheldrythes Translatio, mindes han Legenden om St. Clemens, og atter i Kong Eadgars Brev til Ramsey nævnes den pavelige Martyr. Hans Højtid 23. November erindres i alle Helgenfortegnelser og Kalendere fra den angelsaksiske Tid — i Calendwide, — i Winchesterkalenderen Cottonian Collection Titus D XXVII, — i Kalenderen, der hører til Robert af Jumièges' Missale, hvor hans Dag staar blandt de Fester, der fremhæves ved Gulduncialer. I Leofrics Missale findes St. Clemens i den angelsaksiske Kalender, men den Del af Bogen, der er skreven i Lothringen,

¹⁾ Dr. Johs. Lindbæk har venligt henledt min Opmærksomhed paa Halsted Klosters Værnehelgen St. Samson (Act. pont. Dan. 964. — H. Petersen: D. g. S. 604. 605). St. Samson var ligesom St. Malo m. fl. udgaaet fra et Kloster i Wales, men virkede i Bretagne, hvor han døde som Bisp af Dol ved det 6te Aarhundredes Midte. Hans Dag mindes i Kalenderen i Leofrics Missale, Robert af Jumièges' Missale, „Red book of Derby“, St. Albans Breviar, samt i en Række engelske Kalendere fra Slutningen af Middelalderen. — Imidlertid tør Halsted Klosters Patron ikke for hastigt lokke os til Hypoteser, thi ved Middelalderens Slutning fandtes i Kloret St. Samsons Hoved, og det er muligt og højst sandsynligt, at Erhvervelsen af denne Skat paa det store internationale Relikviemarked har været bestemmende for Valg af Værnehelgen. [W. Christensen: Dronning Christines Hofholdningsregnskaber 240]. Halsted var Datter af Ringsted Kloster. [Erslev: Repertorium 33].

nævner ikke denne Helgen. Paa Fastlandet synes hans Kultus lidet kendt, hvorfor vi formode, at St. Clemensdyrkelsen har bredt sig fra England til Norden. Olaf Tryggvason bygger Kirke til St. Clemens' Ære i Nidaros¹⁾; derfra tør vi slynge Traaden til Island og fæste den, hvor Kong Olafs Missionærer rejste Kirke, thi Stedet hed senere Klemenseyri²⁾. Men de danske havde i det 11te Aarhundrede Kirkegaard i London ved St. Clemens Kirke³⁾.

End tydeligere Vidnesbyrd om Laan fra England giver St. Botulf.

En Række gamle Sognekirker i Danmark vare viede til ham. Viborg, Lund, Roskilde havde St. Botulfs Sogne, men fra Viborg fik utvivlsomt Aalborg sin Værnehelgen, ligesom Bolsker stammer fra Lund⁴⁾. Det var en Kultus udgaaet fra de kirkelige Centre, som dog ikke vandt megen Udbredelse udenfor disse. Men Bolsmesse var til sene Tider en Kirkefest; ingen dansk Kalænder glemmer Botulf under 17. Juni. Vi høre mod Slutningen af Middelalderen, at Folk drev alskens Uvæsen ved denne Fest⁵⁾, og vi kunde ønske at vide, om denne vilde Lystighed havde nogen Forbindelse med St. Botulf, eller det kun var en Saturnaliefest ved Sommer-tid, ret tilfældigt knyttet til denne Helgen. Det sidste er det sandsynligste, siden der ikke i Folkesagnet lever noget Minde om St. Botulf, og hans Skikkelse tidlig stod taaget, mens hans Navn blev forvrænget. Hans Legende er alene kommet til os gennem Breviarerne, hvis Læsestykker efter deres Kilde falde i to Grupper: den ene Gruppe har Fulcards Vita som Grundlag, den anden (Slesvig og Aarhus Breviarium samt Ny kgl. Saml. 54 8vo) stammer fra et nu ukendt Vita.

St. Botulf kom til os i den Tid, da der gik ustandseligt Bud mellem England og Danmark. Hans Kultus er et Bevis for, at Kolonisationen i Danelagen har været af Betydning for vor Kirkes ældste Udvikling. Thi St. Botulfs Hjem er Øst-angel, „the fen district“, hvis forunderlige Natur har betaget endog Forfattere af de gamle latinske Krøniker og Legender, saaledes at de dvæle ved de store Moser, Skovene og de rindende Vande, Stilheden og Ensomheden derude⁶⁾.

¹⁾ L. Dietrichson: De norske Stavkirker 194.

²⁾ Taranger 161.

³⁾ Rad. de Diceto, udg. af Stubbs I 186.

⁴⁾ parochia S. Botulphi (c. 1200) Heise: Dipl. Viberg. 1. — claustrum S. Botulphi Vibergis (1263) Erslev: Testamenter 13. — S. Botulphi Alter i Domkirken Viborg Heise: Dipl. Viberg. 353. — parochia S. Botulphi in Aalborg (1440) Dänische Bibliothek VI 164. — Botulf Kirke Lund (1363) Erslev: Testamenter 133. — Botulf Kirke Roskilde (XIV—XV) Statuta capituli Rosk. et necr. Rosk. S R D. VI 594. — „Unus erat mercatus anniuersarius et longe frequentissimus Junio mense fere medio quando B. Bothulphi festum celebrari solitum fuit, cui diuo templum Holmense erat consecratum“ [Engelholm] Magnus Mathiæ: Ciuitatum Schaniæ descriptio. Rørdam: Mon. 2. 2. 255.

⁵⁾ „Item ad aures nostras nuper deuenit qualiter quidam in quibusdam ecclesiis, capellis et cimiteriis in certis festiuis uigiliis et noctibus, præsertim Johannis baptiste et Botulphi timore diuino postposito mores gentiliū sectantes coreas ducunt, ymagines de altaribus deponunt, carmina turpissima canunt“. Ærkebisp Johannes' Synodalia. Thorkelin: Danske Kirkelove 120. — Jfr. Suhm: Saml. 1. 1. 75. — Ved Børghlum Kloster var Bodelsbakke og Bodelskilde med stor Søgning. Trap: Kongeriget Danmark IV 139.

⁶⁾ Fulcard: Vita St. Botulphi. — Abbo: Passio S. Eadmundi. — Joannes de Oxenedes: Chronica. — William af Malmesbury: De gestis pontificum.

Botulf havde grundet et Kloster i Icanhoe, men ingen kan sige, hvor Icanhoe laa. Da Æthelwold af Winchester genrejser Klostrene i Østangel efter de danske Ødelæggelser, føres Botulfs Relikvier til Thorney og til Ely, mens en Del bliver i Kongens Eje. Det hed sig, at Edward Bekenderen senere skænkede sine Relikvier til Westminster. Ogsaa St. Edmundsbury mente at eje den helliges Lig. Under denne Adspredelse kan det tænkes, at „St. Botulf“ er ført til Danmark.

Men Overførelsen af en Helgens Kultus beror ikke paa Relikvier alene. Der fandtes i de Egne, hvor de danske færdedes, mange St. Botulfs Kirker¹⁾, og den Kultus havde saa dybe Rødder, at Normannertidens nye Interesser ikke kunde rykke den op, hvad Kirkevielser angaar. Maaske vidste man i det 10ende Aarhundrede mere at fortælle om denne gaadefulde Helgen end det 11te Aarhundrede har bevaret, thi da Fulcard fra St. Bertin, Abbed i Thorney, vilde skrive sin Legende, var Traditionen fattig.

Synderligt udover det østlige England naaede St. Botulfs Kultus ikke, at dømme efter Kirkevielser og Kalendere. De angelsaksiske Kalendere nævne ham ikke altid, og Mindesmærker fra Domkirker eller Abbedier efter Erobringen ere tavse eller bringe kun forvirrede Efterretninger. Norden synes mere trofast mod den fremmede.

Og dog staar St. Botulf som de fleste af den ældre Middelalders Helgener med udviskede Linjer og falmende Farver; selv Hellig Olaf med det røde Skæg er blegnet under Tidernes Kalkdække, og Billedet bliver et Fragment. Men dette Fragment har Betydning ogsaa for vort specielle Æmne, idet Kongemartyrens vidt udbredte folkekære Herredømme vidner om stærk og stadig Forbindelse mellem Nordens Lande, og Kultus og Legende lærer os, at Hellig Olaf tidlig blev knæsat i Danmark og tog Arv efter de gamle Guder Frø og Thor²⁾.

Helgenerne vandre. Med nye Tider kom nye Skikkelser. Med Pilegrimme og Korsfarere drog fremmede Helgener til Vesteuropa og til Norden: St. Katharina, Margaretha, Barbara, Maria Magdalena, Nicolaus og St. Georg. Ved Midten af det 11te Aarhundrede nævnes St. Nicolaus' Navn i de vestlige Lande; snart kaares han til Værnehelgen for en Kirke, snart paakaldes han i Bøn; en stærk Kærlighed til den nye Helgen driver til Relikvieranet i Myra, der i Aarbøgerne stedse nævnes som en mindeværdig Begivenhed. Erik Ejegod henter Relikvier fra Bari 1098, og ikke mange Aar efter bygger Kong Eystein Nikolaskirke i Nidaros.

¹⁾ Botulfs Kirker ved Londons 4 gamle Porte. — Cambridge Botulfs K. — Graveley i Cambridge-shire. Cartularium de Rameseia udg. af Hart and Lyons II 203. — Ipswich. Domesdaybook. Introduction by Ellis II 491. — Hardham i Sussex. Archaeological Journal 1901. — Northamptonshire har 5 Botulfs Kirker. Archaeological Journal 1901. — Prioratus St. Juliani et St. Botulphi. Colchester, Essex. Freeman: English towns and districts 411. — Boston i Lincolnshire = Botolphstowen med St. Botulfs Kirke. Thompson Pishey: The history and antiquities of Boston. Jfr. Bartholomeus de Cotton: Historia Anglicana. Pertz: Scriptores XXVIII 610. — Norwich har en Botulfs Kirke og et Botulfs Gilde. Toulmin Smith: English guilds. EETS. XL 15.

²⁾ Som mærkelige Mindesmærker fra den senere Middelalder maa nævnes Kalkmaleriet i Højby Kirke Odsherred, der fremstiller St. Olafs Pileskud (jfr. D. gl. F. 50 A. v. 44. 45. 46. — Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, 79) og Ribepresten Peder Madsens Prædikenudkast (Ny kgl. Samling 123 4to), der udførligt gengiver Historien om St. Olafs Vædefart med det afgørende Moment: Pileskuddet.

St. Georgs Dag vil findes i gamle Kalendere og Martyrologier, men hans Navn var eet Navn blandt mange. Saa kom Bud fra Østen om Korsfarernes Oplevelser for Antiochia, hvor St. Georg kom dem til Hjælp. Han blev Krigernes Yndling, og Orientens Æventyr voksede op om hans Legende, saa at den oprindelige Stamme næppe skimtedes.

De fantastiske Legender, Dragehistorierne og de langsommelige Martyrier høre Korstogstiden til; den inderligere Marie Tilbedelse og den ny Marie Magdalene Kultus stamme ogsaa fra de Dage.

Længselen, Trangen skaber Helgener og danner dem efter sit Billede. Danmark drages med ind i den fælles kirkelige Udvikling, bevæges af de samme Stemninger og løftes af de samme Idealer. Landekirkernes Særpræg udviskes, og det bliver vanskeligere at skelne Slægtstræk og paavise Afstamning¹⁾.

Kultusformerne ville ikke oplyse om fremmed Paavirkning. Først fra det 12te og 13de Aarhundrede haves Materiale, og Helgendyrkelsen bærer da samme Præg som i andre katholske Lande. Helgenerne æres som Forbilleder og paakaldes som Forbedere og Hjælpere; lavere Former kendes, der vise Tilslutning til gammel Tro og Skik: ædlere Former finde vi, Vidnesbyrd om en Udvikling vunden ved Indleven i det 13de Aarhundredes rige religiøse Bevægelser.

Ikke heller Legenden vil røbe Laan. Legenden dannes under Gentagelsens Lov; en gammel kær Beretning avler en ny, der bærer de kendte Træk. Og Øjnene se, som Drømmene vil. Lys omstraaler Helgenen, Vand forvandles til Vin, Ilden fortærer ikke det hellige, Vellugt strømmer af Helgenegraven, og Legemet er ikke underlagt Forkrænkelsen.

Saaledes er det alle Vegne til alle Tider, og det er meget sjældent, at et Jærtegn har en saa ejendommelig og konstant Karakter indenfor et bestemt Omraade, at det maa siges at særpræge den legendariske Tradition. Ret omfattende Undersøgelser har kun givet eet uomtvisteligt Eksempel paa en saadan Ejendommelighed, nemlig Lysaabenbareelserne i den irske Legende. En Ildsøjle ses over det Hus, hvor St. Brigidas Moder hviler, før hun føder det hellige Barn; en Ildsøjle lyser over St. Brigida, da hun tager Sløret; den hellige Cainech saa en Ildsøjle over Colomb Cille, mens han stod for Alteret for at fejre Messen.

Det samme Træk findes i skotsk Tradition og i northumbrisk Tradition,

¹⁾ Det er muligt at følge Helgenernes Vandringer i store Træk ved Hjælp af Kalendere, Martyrologier og lignende Skrifter. En Sammenligning mellem Kalenderen i Robert af Jumièges' Missale, Cottonian Collection Titus D XXVII, Vitellius E XVIII, Julius A X, Codex Regius 2 A X, British Museum, gør Udviklingen klar for Englands Vedkommende. De ældre Monumenter kende hverken Katharina eller Margaretha, Barbara, Nicolaus og Maria Magdalena, men lidt efter lidt komme Korstogshelgenerne frem. Fra Fastlandet kunne nævnes som Eksempler paa ældre Skik Bøgerne fra Senlis, Amiens og St. Vaast med ingen eller faa af Orientens Helgener, medens St. Thierry Sakramentariet fra det 11te Aarhundrede har følgende karakteristiske Tilføjelser fra det 12te Aarhundrede: „Missa de s. sepulchro“, „Natale s. nicholai“, „Natale marie magdalene“, — ligesom en Marie Magdalene Messe er tilføjet med yngre Haand i et Angoulême Sakramentarium fra det 8nde og 9ende Aarhundrede. Delisle: Mémoire sur d'anciens sacramentaires 315. 345. 325. 285—287. 93. — Jfr. A. Lechner: Mittelalterliche Kirchenfeste und Kalendarien in Bayern 89. 141.

som den kendes fra Bedas Kirkehistorie; selv i sene Slægters Genfortælling er denne Ejendommelighed ikke udvisket. Dr. A. Aall har bemærket, at Seljemændenes Hellighed aabenbares paa samme Vis, og han hævder for Sunnivallegenden angelsaksisk Afstamning. I Sverige finder St. Sigfrid sine myrdede Venners Lig ved en straalende Søjle, der hæver sig fra det Sted, hvor de ligge, men i dansk Tradition kendes dette Træk ikke. Det maa betegnes som karakteristisk irsk-northumbrisk. Dets Forekomst udenfor nævnte Egne er meget sjælden¹⁾. En anden Lysaabnbarelse hyppig indenfor irsk-northumbrisk Overlevering er, at et Flammehav ses over det hellige Sted, saa at Folk iler til i den Tro, at det brænder²⁾. Muligvis genfindes engelsk Tradition i Beretningen fra Knud Lavards Levned om Ildskæret over Ringsted By, der var saa stærkt, at man mente, der var Ildløs. Robert af Ely synes at være Beretningens Hjemmelsmand³⁾.

Ildprøven, som den kendes i danske Legender, er ganske mærkelig. I Thøgers Levned er Overleveringen dunkel og forvirret; men i Kong Knuds Lidelseshistorie og Ælnoths Beretning findes en klar og velafhjemlet Skildring af Fremgangsmaaden. Den synes paavirket af Gudsdommene. Under samme Indflydelse har vel Biskop Grimkel lagt St. Olafs Haar i Ild for at bevise hans Hellighed, ligesom Juditha, Toste Jarls Hustru, fæstnede Troen paa St. Oswin ved at rejse Baal i Hallen og kaste Helgenens Haar derpaa. Det er dristigt at tale om en Paavirkning, naar Fænomenet er enkeltstaaende indenfor angelsaksisk Overlevering og maaske kun en senere Dannelse indenfor norsk Sagnudvikling⁴⁾.

Hvilket Vidnesbyrd bringer Helgendyrkelsen da om fremmed Paavirkning?

Fra den ældre Periode iagttages Spor af en angelsaksisk Indflydelse i Danmark saavel som i Norge og Sverige⁵⁾. Engelske Helgener: Botulf, Alban, Oswald

¹⁾ Smedt et Backer: Acta sanctorum Hiberniæ ex codice Salmanticensi 5. 34. — Whitley Stokes: Lives of saints from the book of Lismore l. 1188. 1343. 963. — Beda: Historia ecclesiastica V 10. III 11. — J. Capgrave: De s. Kentigerno in Scotia. A.S.S. 13. Januar. — J. Capgrave: De s. Indracto. A.S.S. 5. Februar. — Eadmer: Vita Wilfridi. Raine: Historians of the Church of York I 164. — Alia miracula Johannis de Beverley. ib. I 323. — Norsk hist. Ts. 3. 4. 336. — S.R.S. II 358.

²⁾ St. Ida af Irland. A.S.S. 15. Januar. — St. Finan. Smedt et Backer: Acta sanctorum Hiberniæ 307. — St. Columba. ib. 445. 459. — Frithegoda: Vita s. Wilfridi. Raine: Historians of the Church of York I 108. — Libellus de ortu s. Cuthberti. Miscellanea Biographica [Surtees Society] 69. Jfr. i Fortalen til Miscellanea Biographica et Citat af „The ancient rites and monuments of the monastical and Cathedral church of Durham“ om et Glasmaleri, en Fremstilling af St. Cuthberts Liv.

³⁾ H. Olrik: Danske Helgener 356.

⁴⁾ Norsk hist. Ts. 3. 4. 351. — Miscellanea Biographica 14. — Dr. Aall mener, at Grimkel havde St. Eadmunds Legende i Minde, da han skar St. Olafs Haar og Negle. Dette Træk kendes dog ogsaa fra andre Steder, f. Eks. St. Jodocus' Legende. Legenda aurea udg. af Graesse 860.

⁵⁾ Følgende svenske og norske Kirkededikationer kun eksempelvis:

Albans K. Saba. Legenda St. Botvidi. S.R.S. II 381.

Albans K. Helgarna (1233). Dipl. Suec. Nr. 281.

Albans Kloster paa Seljø. Lange: De norske Klosters Historie 344.

Botulfs K. Slagn, Oslo Stift. Biskop Eysteins Jordebog 63.

Botulfs K. Ignabakka, Oslo Stift. ib. 401.

[Capella] beati Botulphi, Stedet ukendt. H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III 77.

Capella Boskulla circa Krakarum sancti Botolphi. ib. 77.

kendtes tidligt herhjemme, og mens den gaadefulde Abbed fra Danelagen æres med Kirkevielse og Messe, glemmes Ansgar¹⁾). Fra den yngre Periode iagttages en Tilslutning til den fælles europæiske Udvikling, men Mindesmærkerne: Legende-fragmenter, Martyrologier og Kalendere vidne, at det ny bragtes fra de vestlige Lande, at Forbindelsen knyttedes fastest med Nordfrankrig og England. Den udprægede tyske Indflydelse med Hensyn til Kultusformer og Valg af Helgener tilhører Middelalderens sidste Aarhundreder.

KAPITEL IX.

Kirkesproget.

Ligesom brudte Spyd og Sværd i Mosefundene fra Jernalderen tale om Folkevandringens urofyldte Tid, saaledes vidne vore fattige Levninger af det ældre danske Kirkesprog om Brydninger mellem forskellige Indflydelser, hvor igennem Kristendommen vinder frem til Sejr.

Imidlertid maa vi stedse huske paa, at det er ret tilfældigt, hvad der er gemt og bevaret for os. I nogle Tilfælde ere Dobbeltformer bevarede, der vise ældre og yngre Sprogkik eller Brydninger mellem Paavirkning fra forskellige Lande; men mange Gange have Ordformer kæmpet en stille Kamp mod stærkere og yngre Former for til sidst at bukke under uden at efterlade noget Minde. Vanskeligheder voldes, dels fordi Latin var fælles Kirkesprog, dels fordi de danske lærte Kristendom gennem forskellige nærbeslægtede germanske Folk, hvis kirkelige Terminologi tilmed kunde bære Præg af Missionsforbindelsen i det ottende Aarhundrede. Det er svært at finde Fodfæste i Aarenes stride Strøm; nye Tider bragte altid nye Vilkaar, nye Forbindelser og nye Impulser.

En Række Sprogmand have foretaget Enkeltundersøgelser vedrørende nordiske Laaneord²⁾ og have naaet modstridende Resultater. Deres Fagkundskab og den standende Strid advarer mod letsindig Brug af det sproglige Materiale, men lærer

Botulfs Relikvier i Broddetorp, Vestergötland. ib. 260.

Jetmunds K. Opdal. L. Dietrichson: De norske Stavkirker 457.

Jetmunds K. Vanelven. Nicolaysen: Norske Fornlevninger 505.

St. Eadmund var Værnehelgen for et Gilde i Bergen, for Hovedö Kloster og senere for et Alter i Oslo Domkirke. (Lange 262. 400). Stavanger Domkirke viedes St. Swithun. (Munch II 615). — Vidnesbyrd om Forbindelsen mellem Norge og England i det 12te og 13de Aarhundrede ere Kirker viede St. Thomas af Canterbury og de talrige St. Margaretha Kirker, thi denne Helgeninde var særlig yndet i den anglo-normanniske Kirke. (Biskop Eysteins Jordebog. Nicolaysen. Dietrichson. passim). Ogsaa adskillige af de angelsaksiske Navne stamme fra denne yngre Periode.

¹⁾ Danmark havde ingen Ansgars Kirke. — Ansgars Dag mindes i Lundenekrologiets Kalender, men ikke i Cod. Berol. theol. lat. 149 fol. eller i Kalenderen i Cod. Holm. A 41 eller i Næstvednekrologiet eller Sunesønnernes Psalters Kalender.

²⁾ Brate, Reinius og Kock om Ordet „Sjæl“; Löffler, Ottelin og Kock om Ordet „Pave“.

tillige, at uden Tilknytning til historiske Forhold ville Sproglevningerne kun frembyde en forvirret Masse. Professor Taranger har brugt Sproglevningerne i sin Idés Tjeneste og har paa den Vis vundet en Række Resultater. Han siger: Angelsaksiske Missionærer have øvet en stor Gerning ved den norske Kirkes Grundlæggelse, og i det ældste norske Kirkesprog findes et betydeligt Forraad af Laaneord, som ene og alene kunne stamme fra Angelsaksisk; men da maa ethvert germansk Ord, der kunde være oldsaksisk saa vel som angelsaksisk, utvivlsomt opfattes som angelsaksisk¹⁾.

Dette er at sejle langt ud i en skrøbelig Baad, og endmindre tør vi, naar det gælder Danmark, se saa ensidigt paa det foreliggende Stof. Vi maa mindes de første Togter paa Nordsøkysterne, hvor de danske tidligt mødte kristelig Kultur og optog kristelige Forestillinger samt de Ord, som vare Udtryk derfor; vi maa mindes tysk Mission saa vel som angelsaksisk Virken; vi maa ikke undervurdere Betydningen af dansk Kolonisation og dansk Herredømme i England, Betydningen af de to Folks Samliv paa en Tid, da Kristendommen fæstnedes i vort Land; vi maa ikke glemme Paavirkningen fra Syd, der vokser i Styrke gennem Middelalderens senere Aarhundreder.

Et Ord, som tidligt kom til Landet, maaske før Kristendom forkyndtes her, er „Sjæl“, om hvilket Sprogforskere tvistes. I Savn af egen selvstændig Kundskab og Dømmeevne tør jeg kun give en Oversigt over de kyndiges Arbejder: E. Brates Undersøgelser af de forskellige Former, i hvilke Ordet „Sjæl“ forekommer i Runemindesmærkerne, samt J. Reinius' og Professor A. Kocks Indlæg²⁾.

Brate mener at kunne sondre mellem to Grupper af Former: en, der stammer fra Oldsaksisk, nemlig Heliandsformerne „seola“, „siola“, „siole“; det er de svenske Runemindesmærkers Former „sial“, „siulu“, „siol“ og som senere Trin i Udviklingen „silu“ svarende til mnt. „sele“; — og en anden Gruppe, der præges af angelsaksisk Indflydelse, det er Formerne „sal“, „saul“, „sol“ af angelsaksisk „sawol“, „sawl“. Formen „sál“ kendes fra Oldnorsk, hvor den angelsaksiske Paavirkning blev den stærkeste, men i Gammelsvensk og Gammeldansk sejrede „sjal“.

Reinius har som Helhed sluttet sig til Brates Resultater, men mener dog, at Beviset for Overgangen fra oldsaksisk „seola“ til gammelsvensk „sial“ er for svagt underbygget, og han vil da gaa ud fra en Form „siala“, hvoraf et Par Eksempler findes i Oldsaksisk stammende fra vestlige Egne, hvor Friser og Sakser boede Side om Side. Denne Reinius's Hypotese er af Interesse, for saa vidt som den fører os just til de Lande, hvor Nordens Folk først mødte Kristendommen under Handelstog og paa Vikingefærd. Imidlertid har hans Indvending, at den ældste og oprindelige Form „siol“ er sjældnen i Sverige, kun ringe Vægt, thi Formen maa betragtes som

¹⁾ A. Taranger i Norsk hist. Ts. 3. 3. 210.

²⁾ Erik Brate: „själ“. Uppsala Studier tillagnade Sophus Bugge 6. — J. Reinius: Om kyrklíga lánord i áldra fornsvenskan. Språkvetensk. Sällskapets i Uppsala förh. 1897—1900. 41. — A. Kock: Till frågan om behandlingen av ljudförbindelsen „aiw“ i fornnordiska språk. Arkiv för nordisk Filologi XVII 363—364. — v. Friesen: Till fonemet „aiw“'s historia. A. f. n. F. XIX 334.

døende paa Runemindesmærkernes Tid; og, i Fald man med Reinius gaar ud fra oldfrisisk „sial“, hvorledes forklares da Formen „siol“, der forekommer ikke blot i Sverige, men ogsaa i Danmark. I Sverige findes $\left. \begin{smallmatrix} \text{iu} \\ \text{io} \end{smallmatrix} \right\}$ -Typen 6 Gange, mens ia-Typen kommer 78 Gange. I Danmark, hvor Materialet er langt mindre omfattende og for Størstedelen stammer fra Bornholm, er $\left. \begin{smallmatrix} \text{iu} \\ \text{io} \end{smallmatrix} \right\}$ -Typen den hyppigste¹⁾.

Mod Reinius og Brate staar A. Kock, der vel kan indrømme nogen Indflydelse fra andre germanske Sprog, men hævder en væsentlig selvstændig Udvikling paa nordisk Grund af gotisk „saiwala“.

Angelsaksisk Paavirkning kendes i Ord som „rökælsæ“²⁾, „guþfaþur“³⁾, „guþmoþur“⁴⁾, „biskopsdom“⁵⁾, „ærkibiskup“⁶⁾, „hælægðom“⁷⁾, „kristindom“⁸⁾, „scrift“⁹⁾; fremdeles i „calc“ og „dysck“¹⁰⁾, der ikke findes bevarede i vore ældste Sprogmindesmærker. I Profansproget ere Ordene „Kalk“ og „Disk“ tidligt førte til Norden, men Overførelsen til dansk Kirkesprog synes at være direkte fra det engelske og ikke med Profansproget som Mellemlid; thi „disc“ i Betydningen „huseldisc“ er ejendommelig angelsaksisk Brug ligesom den knappe Forbindelse „calic 7 disc“, men just paa samme Vis bruges Ordet „Disk“ i dansk og svensk kirkelig Terminologi, og begge disse Sprog kende tillige Forbindelsen „Kalk og Disk“, om end i sene Eksempler. Vi stilles her overfor Spørgsmaalet: I hvilken

1) Røgelsekar fra Ulbølle	..... siul	Wimmer DRM. IV 116
Valleberga-stenen	..... siaul	— III 162
Marevad- —	..... siol	— III 214
Øster Marie- —	..... siol	— III 261
Lundhøj- —	..... siolu	— III 273
Ny Larsker- —	..... siolu	— III 281
Møllegaard- —	..... siolu	— III 293
Nyker- —	..... siolu	— III 297
Tillise- —	..... siol	— II 489
Gyldensaa- —	..... sialu	— III 255
Fuglie- —	..... silu	— III 122
Aalum- —	..... silu	— II 271
Grænsten- —	..... salu	— II 264.

J. L. 1. 39 og 3. 45. E. sj. L. 1. 32 sialæ gift.

²⁾ rökælsæ A. M. 187 8vo. udg. af Saaby 4. — Ags. reykelisi.

³⁾ guþfaþur Sk. L. 1. 3. C. R. udg. af Thorsen 3. — Ags. godfæder.

⁴⁾ guþmoþur Sk. L. 1. 3. C. R. udg. af Thorsen 4. — Ags. godmodor.

⁵⁾ biskopsdom J. L. 3. 8. udg. af Thorsen 66. — Ags. biskopdome.

⁶⁾ ærkibiskup Aasumstenen. Wimmer DRM. I 159. — Ags. arcebisceop.

⁷⁾ hælægðom Sk. K. R. C. R. udg. af Thorsen 76. — Ags. halidom.

⁸⁾ kristindom Sk. L. 1. 2. C. R. udg. af Thorsen 3. — Ags. cristendom.

⁹⁾ Om „scrift“ se ovenfor.

¹⁰⁾ Om „Kalk“ og „Disk“ i Profansproget se A. Bugge: Vesterlandenes Indflydelse 172 og M. Kristensen: Fremmedordene i det ældste danske Skriftsprog 25. I angelsaksisk Kirkesprog „calic“, „disc“ se Ælfric's Homilies udg. af Thorpe II 266. II 272. — „calic 7 disc“ i Alfwolds Testamente (1008—1012) iblandt Crawford Charters. Anecdota Oxoniensia 1895. 23. I Anmærkningerne til vedkommende Sted nævnes flere Eksempler paa de to Ords Forekomst, medens Bosworth-Toller: Anglo-Saxon Dictionary intet Eksempel har paa „disc“ i kirkelig Terminologi, men ene kender „huseldisc“. Om danske og svenske Eksempler se Kalkars og Södervalls Ordbøger.

Grad tør vi drage de sent overleverede Ord ind i Undersøgelsen, Ord som „kyndelmøsse“¹⁾, „helliga thorsdaw“²⁾, „lange fredaw“³⁾, „lüthebiscop“⁴⁾, „houdlyneth“⁵⁾, „hanlyneth“⁶⁾ og „cantercapæ“⁷⁾? De kunne være bragte til os ved den svenske litterære Paavirkning mod Middelalderens Slutning, men lidet troligt er det dog, at rodfæstede danske Ord skulde være fortrængte ad den Vej og ved en saa sen Indflydelse. Forudsat, at vedkommende Ord ikke netop findes i Skrifter af briggitsk Oprindelse, tage vi dem for oprindelige i vort Kirkesprog.

Endnu bør nævnes et Laan fra Vest, det oldirske „cros“ af latinsk „cruz“. Nordmænd og Islændinge have ført det med til deres Hjemland; men ogsaa i de Egne af England, hvor nordiske Folk færdedes, møde vi Ordet „cross“, som ellers ikke havde Borgerret i angelsaksisk Kirkesprog. Det er ikke bevaret i Litteraturen, men i Stednavne som „Normannescross“, „Crosby“, „Crosthwaite“; selve disse Sammensætninger knytte Ordet til den nordiske Kolonisation. Den gamle danske og svenske Form er imidlertid „kors“. Noreen mener, at den er fremkommen ved Metatese paa dansk og svensk Grund, mens Reinius fremhæver det usandsynlige i en saadan Hypotese og hævder, at Metatesen er foregaaet, idet Nordengland tog det irske Ord. En saadan Metatese er i angelsaksisk ikke ualmindelig. Det maa dog bemærkes, at Formen „corse“, „cors“, „corss“ ikke kan paavises før i det femtende Aarhundredes lavskotske Litteratur og i nordengelske og skotske Egenes Folkemaal i vore Dage⁸⁾. — En anden Form af det latinske „cruz“ tog de danske fra mnt. „kruzen“, nemlig „crysse“, „cryciuku“.

Utvivlsomme Laan fra Syd ere Ord som „almusæ“⁹⁾, „hærræ“¹⁰⁾, „top“¹¹⁾, „döpæ“¹²⁾, „vighæ“¹³⁾, „nathi“¹⁴⁾, „pingiz“¹⁵⁾.

1) kyndelmøsse Danmarks gamle Folkeviser 172. 17. — o. n. kyndelsmessu. — gl. sv. kandelmässa. — ags. candelmesse.

2) helliga thorsdaw A. M. 76 8vo 27. — o. n. helgi thorsdagr. — gl. sv. hæghe þorsdagher. — ags. se halga þunresdæg.

3) lange fredaw A. M. 782 4to 173. A. M. 76 8vo 27. — o. n. allr langa frijádagr. — gl. sv. langha fredagh. — ags. langa frigedæg.

4) lüthebiscop (1387) Molbech og Petersens Diplomer Nr. 11. — o. n. leoþbiskop. — gl. sv. lyþbiskop. — ags. leodbiskop.

5) houdlyneth Lucidarius udg. af Brandt 11. — o. n. höfudlin. — gl. sv. hufuþlin. — ags. heafodlin.

6) hanlyneth Lucidarius 12. — o. n. handlin. — gl. sv. handlin. — ags. handlin.

7) cantercapæ S R D. VI 383. — o. n. kantarakápa. — gl. sv. kantærækaþe. — ags. cantercæppe.

8) New English Dictionary: cross. Reinius: Om kyrkliga lånord.

9) Almusæ E. sj. L. 3. 10. udg. af Thorsen 89. almosse A. M. 782 4to 81'. almes Haderslev Byret § 14. almyse Hellige Kvinder udg. af Brandt 53.

10) hærræ A. M. 1056 Nr. 41. A. M. 187 8vo udg. af Saaby 135. „Heliand“ har Formen „herro“, men ags. „hearra“ forekommer sjældent og er indført fra Oldsaksisk.

11) top Bjeresjö Font. H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III 519.

12) döpæ J. L. 1. 2. udg. af Thorsen 6. mnt. dopen. o. s. dopian.

13) „viia“ er det Ord, der dækker „ordinare“, „consecrare“, „benedicere“; det er o. s. wihian, oldfris. wia, wiga, mnt. wien. Eksempler: vigh man J. L. 2. 86. udg. af Thorsen 53. viia (kirkiu) Sk. K. R. C. R. udg. af Thorsen 76. — kunung word consecratus, weyd til kunung N. d. Mag. V 192. wijt watn. wit wax. oleum thær wicht ær A. M. 187 8vo udg. af Saaby 47. 96. 13.

14) nathæ A. M. 1056 Nr. 41. o. s. natha.

15) pingiz Sk. K. R. C. R. udg. af Thorsen 84. o. s. pinkoston.

„Almusæ“ er den ældste Form, vi kende i Dansk, det er oldsaksisk „alamosna“, „almosa“. Men i yngre Kilder fremtræde Formerne „almes“, „almysse“ under tydelig middelnedertysk Paavirkning. Der er Ord, som udelukkende kendes fra den middelnedertyske Indflydelses Periode, om hvilke man vel tør sige, at de ret sent ere førte til Landet og næppe have direkte Forbindelse med Oldsaksisk; saadanne ere: „spitall“¹⁾, „jærthægn“²⁾, „prouæst“³⁾, „lekman“⁴⁾, „cryciuku“⁵⁾; men oftest staa vi i Tidens Flod, og gammelt og nyt føres forbi os uafbrudt.

Talløse ere de Ord, hvis Hjemstavn er usikker, naar man mindes de Vilkaar, under hvilke Danmark modtog Kristendom. Enkelte Dobbeltformer vise, hvorledes Indflydelse fra Syd og Vest brydes. I Danmark skrev man baade „mæsse“ og „misse“; den første Form, fælles for de nordiske Lande, var hentet fra England, den sidste røber vel middelnedertysk Paavirkning. Fremdeles kendes Ordet „Abbed“ under tre forskellige Skikkelser, sandsynligvis efter angelsaksisk, oldhøjtysk og middelnedertysk Forbillede⁶⁾.

Dette er dog fremsat med alt Forbehold, idet muligen Former som „missæ“ og „abbat“ have faaet Præg af Latinen. Man bør ikke undervurdere det latinske Kirkesprogs direkte Indflydelse. Gennem Skole og Kirketjeneste var Latinen bleven Missionærerne et andet Modersmaal, og det gamle fastformede Kirkesprog maatte øve sin Magt, naar kristelige Forestillinger skulde udtrykkes i et Sprog, der ikke havde Ord for hele den nye Tankeverden. Ord som „signæ“⁷⁾, „primsignæ“⁸⁾, „font“⁹⁾ stamme sikkert umiddelbart fra Latin.

Til Slut maa vi mindes, at, da Kirkesproget udformedes fra første Færd, har man i Danmark saavel som i Norge og Sverige mange Gange overført et Ord fra hedensk Forestillingskreds til kristelig Grund, Betegnelser fra verdslig Ordning til kirkelig Organisation, gammelkendte Ord fik en ny Klang. Der er sket en Tillempning, en Udvikling, som er af stor Interesse. Professor Taranger saa helst kun een Mulighed — slavisk Laan fra Angelsakserne. Mulighederne ere mangfoldige. Naar man fremstiller Sagen som han, ser man ikke, hvorledes Kulturbølgerne brydes mod Nordens Kyster, og man underkender Folkenes Evne til inderligt at tilegne sig det fremmede og forme det efter Behov¹⁰⁾.

¹⁾ spitall J. L. 3. 45. udg. af Thorsen 86.

²⁾ jærthægn N. d. Mag. V 180.

³⁾ prouæst Flensborg Stadsret § 81.

⁴⁾ lækman J. L. 1. 31. udg. af Thorsen 17.

⁵⁾ cryciuku Sk. K. R. C. R. udg. af Thorsen 84.

⁶⁾ abbot J. L. 2. 65. udg. af Thorsen 46; jfr. ags. abbod. — abbat Kong Valdemars Jordebog, udg. af O. Nielsen 39; jfr. oht. abbat. — abbet Hellige Kvinder, udg. af Brandt 88, abbæt N. d. Mag. V 185; jfr. mnt. abbet. — Professor A. Kock i Arkiv f. n. F. IX 160 om gl. sv. „abbota“, „abot“ ved Siden af „abbäte“.

⁷⁾ signæ A. M. 1056 Nr. 41. guþ sihn Røgelsekar i Ulbølle. Wimmer: D. R. M. IV 116. Røgelsekar i Faaborg. ib. IV 127.

⁸⁾ primisine Runcindskrift paa Blypladen, funden i Odense. Aarb. f. n. O. 1885. 1.

⁹⁾ font Døbefonten i Selde. Wimmer: D. R. M. IV 96.

¹⁰⁾ En Hjælp har jeg haft af de Specialafhandlinger, der sysle med de germanske Folks Kirkesprog.

KAPITEL X.

Slutning.

I en Række Enkeltundersøgelser søgte jeg at trænge frem til Syar paa Spørgsmaalet: Hvorfra modtog den ældste danske Kirke Paavirkning?

Hver Analyse begyndtes uden forudfattet Mening, hvert Mindesmærke blev prøvet for sig og alene, og i den nøje Analyse og nye Prøvelse maa Arbejdets Værd søges, thi som Helhed ændre disse Undersøgelser næppe den tidligere Opfattelse af den danske Kirkes Udviklingsvilkaar.

Til forskellige Tider have forskellige Folk givet den danske Kirke Impulser; det afhang af politiske Forbindelser, Handelssamkvem og mange Haande ydre Forhold, men tillige af Folkenes Rigdom og Evne. De danske have lært af Angelsaksere og Tyskere, Anglonormanner og Franskmænd, alt efter som disse havde noget at yde.

Ved den stadige Forbindelse med England i det 10ende og 11te Aarhundrede var Mulighed given for angelsaksisk Paavirkning, og en saadan erkendes ogsaa først og fremmest ved Sprogets Vidnesbyrd. Dette vejer tungt, thi laantes Navnet fra England, da lærtes vel det Fænomen, det benævner, af angelsaksiske Mænd. Pavelige Dokumenter lede os til den sikre Slutning, at den danske Kirke fra den angelsaksiske optog den Skik aarlig at sende Penge til Rom; Skattens danske Navn var Romskud, det angelsaksiske romgescot. I dette Tilfælde haves dobbelt Vidnesbyrd, men oftest taler Sproget, hvor alt andet tier.

Ordet: skrift med Afledninger og Gruppens Betydningsudvikling fortæller Bodsdisciplinens ældste Historie herhjemme og vidner om en Indflydelse, der ellers ikke har efterladt noget Minde, thi da flere Kilder rinde, er Kirketugten i Danmark under anden Paavirkning. Mange Festers Navne og Benævnelser fra Kirketjenesten bære angelsaksisk Præg. Dertil maa nævnes, at danske Kirker havde Dobbeltnavn: *ecclesia trinitatis* — Drottens Kirke, ligesom Kirker hinsides Havet nævntes *ecclesia trinitatis* — *cristes cyrice*.

I England lærte de danske at ære Sømændenes Helgen St. Clemens, i Øst-angel fik de den gaadefulde St. Botulf kær, Relikvier bragtes hjem, muligen ogsaa Bøger til Kirkebrug. (Ribemartyrologiets Stamhaandskrift).

Da danske Konger ophørte at herske i England, brast det stærkeste Baand, og dog have vi paavist, at selv efter Normannererobringen knytttes stadig Forbindelser, der muliggøre Impulser, og vi have fremdraget Mindesmærker, der vidne, at den anglo-normanniske kirkelige Kultur kendtes og skattedes i Danmark.

Det banebrydende Værk er Raumer: „Die Einwirkung des Christentums auf die alt-hoch-deutsche Sprache“ 1845. Mac Gillivray har anlagt et nyt større Arbejde af samme Art: „The influence of Christianity on the vocabulary of Old-English“ Halle 1902; det hidtil udkomne er dog ikke meget betydeligt. Det vestnordiske Sprog studeredes af B. Kahle: „Die alt-norwegische sprache im dienste des christentums I teil. Die prosa“. Abdruck aus den Acta Germanica I. Berlin 1890, og „Das christentum in der alt-west-nordischen Dichtung“. Arkiv f. n. F. XIX. Lund 1901.

Paa dette Tidspunkt var den danske Kirke saa vidt organiseret, at ingen nye Tilskyndelser kunde særpræge den i samme Grad, som angelsaksisk Paavirkning havde gjort; tilmed mindskedes insulær Egenart i England stedse mere og mere under den stærkere Tilslutning til Fastlandets Kirkeskik i det 11te Aarhundrede.

Muligheden for en Paavirkning fra Tyskland kræver intet Ord; den er hjemlet ved Beretninger om tyske Missionærens Virken i Danmark og danske Kirkemænds Forbindelser i Tyskland. Men underligt nok, — der er ikke Ligevægt mellem Beretningernes mange Ord og Levningernes fattige Vidnesbyrd, thi bortset fra et gammelt tysk Element i Kirkesproget, der taler højt om tysk Mission, og bortset fra Træk i Bodsdisciplinen, der røbe Paavirkning fra Syd, vil den ærligste Søgen ikke finde mange tyske Minder udenfor den Gruppe fra det 12te Aarhundrede, som stammer fra Lund. Vi kunne nævne den „Helligdom“, der 1123 nedlagdes i det ene Kryptalter i Domkirken, Relikvier af Willehad, Ansgar, Rimbert, Heribert og Bardo, — og Levninger, der senere gemtes i de to andre Kryptaltre og i Højaltet, Relikvier af Helgener, som særlig æredes i Cölln; — vi kunne nævne Lunde-klerkenes Værnehelgen St. Mauricius, Consuetudines canonicæ, Martyrologiet i Liber daticus og Kalenderen i Liber s. marie de colbaz. Klosterforbindelser og Broderskabsforhold knyttede Stiftet til Tyskland, men forud for denne Tilknytning laa det første grundlæggende Arbejde ved Mænd fra England, og efter fulgte den franske Kulturstrøm med Cisterciensere og Præmonstratensere. Et Fragment af Øvit Missalet med gallikanske Spor, Lund Pontifikale, Sequenserne i Liber daticus og Brudstykker af franske Helgenlegender vidne om denne nye Indflydelse. Fra andre Egne af Landet fremdroges andre Minder, — Legenden fra Vitskøl, Næstvednekrologiet med nordfranske Helgener og maaske Manualestoffet fra Roskilde og Slesvig Stifter.

Men det er kun en fattig Indsigt, der maaler Tilskyndelse ene gennem spredte og tilfældige Mindesmærker; — den Ild i Sjælen, der drev Evnerne til Udfoldelse og øgede Arbejdskraften, tændtes ved franske Impulser, som det kendes fra de store Kirkemænds Liv i Valdemarertiden.

Dog mange Strømme mødes i de Tider, Isolationen er forbi, og i Centrum spores Stræben efter at lede, samle og ordne.

Under de Vilkaar bliver Spørgsmaalet om Frændskab mere kompliceret og Slægtstræk vanskeligere at kende.

Den Vanskelighed var i nogen Maade til Stede fra første Færd, idet Romerkirken altid var een. Der var fælles Arv at løfte, og Administration, Lovgivning, Ritus, Kirkeskik i videste Forstand maatte i Hovedtrækkene vise Lighed fra Land til Land. Det gjaldt blandt det fælleskirkelige at finde det lokalt ejendommelige.

En anden Vanskelighed mødte, idet Talen var om Paavirkning fra vore Frænder, Folk, hvis Vilkaar i mange Henseender vare som vore. Gang paa Gang maatte man spørge: Skyldes Ligheden Laan eller beror den paa, at Kirken rejstes, hvor politiske Forhold og den sociale Udvikling var den samme?

Spørgsmaalet maatte stilles ikke blot, naar Undersøgelsen rettes mod For-

holdet mellem de nordiske Kirker og den angelsaksiske, men i særlig Grad, naar man vil spørge om Indflydelse fra Land til Land indenfor Norden.

De nordiske Kirker danne Gruppe indenfor den katholske Kirke. Der er Fællesskab i Styrelse, Gudstjenesteskik, Kirkesprog, Helgendyrkelse, — og det hele Udviklingsstandpunkt er det samme. Meget beror paa fælles Grund, fælles politiske og sociale Forhold, men mere skyldes fælles Vilkaar i Missionstiden. Derimod er Paavirkning mellem Landene vanskelig at paavise.

Dog Udviklingens Gang indenfor Norden er i Hovedtrækkene bestemt ved Landenes Beliggenhed, Handelsveje og Vikingeveje, ad hvilke ogsaa Missionen drog frem. Danmark var forrest i Udvikling, men Sverige sidst. Danmark stod direkte i Forbindelse med England og Tyskland; Norge fik Paavirkning fra Vest, men ogsaa nogle Impulser fra Syd fra Danmark og Tyskland; til Sverige kom Bud fra Tyskland og England undertiden direkte, men oftest indirekte over Norge og Danmark.

Forholdet er det samme indenfor den yngre Periode, kun fremtræder alt med skarpere Konturer i Historiens klare Dag. Om end Sverige og Norge have direkte Tilknytning til Frankrig gennem Studier og Klosterkolonier, er det dog Danmark, der præges dybest af den franske Kirkekultur og derved bliver ledende indenfor Norden.

Problemet: det nordiske kirkelige Fælleseje strejfedes ofte i de nu afsluttede Undersøgelser, men Spørgsmaalet om dette Fællesejes Oprindelse og Udstrækning kræver nye Studier. De fattige Mindesmærker fra Middelalderen maa samles, prøves, sammenlignes indbyrdes og med fremmede Monumenter. Hvert Fund og hver Analyse faar Betydning ikke blot for kirkelig Forskning i det enkelte skandinaviske Land, men kaster Lys over Nordens Kirkehistorie.

Bilag I.

Cod. Holm. C. 54. Bl. 132', i Tilslutning til skaanske Kirkeret paa Latin.

Si *questio inter episcopum oritur et populum dei de legum diuersitate, præsens descriptio litium decidendarum habeatur, et secundum qualitatem causarum emergencium in modum, qui sequitur, unaquæque causa decidatur, ut sequitur in sequenti latere.*

(eet Blad udskaaaret.)

Bl. 133.

committunt, uidelicet, quod pater filiam, uel filiu smatrem seu sororem, uel aliquis duas sorores cognoscat uel neptem uel in secundo vel tertio gradu consanguinitatis, arbitrio episcopi est committendus, ita ut, consideratis circumstanciis personarum, eas ad sedem apostolicam pro penitentia transmittat vel domi manentibus quattuordecim annorum penitentiam injungat. Homicidis uero septennis penitentia est injungenda cum totidem carenis consideratis tamen circumstanciis loci temporis et intencionis, nec introducantur ad ecclesiam, nisi completis IX ebdomadis jejunando, uidelicet altera dimidia carena nunc, sed prius erat jejunandum duobus annis uel tribus ante ingressum ecclesie. Sed in cena domini, qui alteram dimidiam carenam expleuerit jejunando, introducatur. Et si homicidium fuerit in die dominico peractum, illo die perpetuo a carnibus abstinebit, simili modo in feria secunda, tertia vel quinta feria, si in sexta, a piscibus abstinebit perpetuo, similiter feria quarta et sabbato. Quaelibet carena continet quadraginta dies jejunaes puta ut in jejunio exceptis feria quarta et sexta in pane et aqua, et annus penitentialis continet omnes dies jejunaes quattuor temporum et uigilias in pane et aqua nisi fuerit secum dispensatum.

Bilag II.

Codex Uppsalensis. C. 441. Donat. Anders Anton von Sternman. Saec. XV.

Bl. 93.

Statuta, que statuit dominus Andreas archiepiscopus lundensis cum consilio ceterorum episcoporum apud selandensem synodum.

Si qua mulier infantem suum oppresserit, triennis penitentia cum tribus carenis ei debet iniungi, quarum sic primam expleat, ut tertia et quinta feriis piscibus uescatur, qua completa, poterit ab episcopo in ecclesiam introduci; ita tamen quod residuas duas compleat habens licentiam tertia et quinta feriis et sabbato comedendi pisces. Obseruet quoque in quadagesimali tempore tres ebdomadas circa festum

sancti Iohannis et tres circa festum sancti Michaelis et totum aduentum, in quibus per sextas ferias in pane et aqua ieiunabit, donec triennium terminetur.

Pro Infante non baptizato.

Si cuius infans non baptizatus opprimatur, ante quam mater de partu conualuerit, patri septennis penitencia iniungatur tamquam homicide.

Pro aborso.

Si qua mulier aborsum procurauerit, et constare poterit, quod partus fuit animatus, eadem penitencia debet puniri mater vel pater, qua solent homicide.

Si infans per negligenciam moritur.

Si cuiuscumque puer per negligenciam deperierit, uidelicet per incendium uel submersionem, credimus, quod una carena cum unius anni obseruacione per legitimas ferias sufficere debeat ad talis negligencie abo licionem, cum magis notari possit in matre pena ex doloris uehementia quam culpa.

De truncatoribus membrorum (!).

De truncatoribus membrorum secundum quod ad maiorem vel minorem satisfaccionem a legibus condempnantur penitentiam decreuimus iniungendam, habitu respectum ad illam, que solet homicidis imponi.

Qui contra legem dei uirgines uel uiduas rapuerint, triennem subeant penitentiam cum tribus carenis et sint extra ecclesiam, donec per episcopum introducantur.

De homicidis.

Si quis persuasione dyabolica homicidium in ecclesia perpetrauerit, uolumus, ut secundum antiquam consuetudinem ecclesia reconsecratur, et sigillum altaris non per alium, sed per episcopum dissoluatur.

De violenta manuum iniectioe in ecclesia.

Si autem alias sanguis in ecclesia fuerit, decernimus episcopi præsentiam necessariam esse, ut ecclesia reconsilietur. Si uero uiolentia fuerit sine sanguinis effusione, sufficere credimus, quod episcopus illuc transmittat aquam ad reconsiliandum benedictam, ut in loco certaminis aspergatur. Si uero per parietes partes ecclesie restaurantur, nequaquam decernimus ecclesiam esse reconsiliandam, nisi uel maius altare moueatur, uel incendio consumatur, uel tectum ita decidat, ut residuum ecclesie domus dici non possit.

De enormi incestu.

De illis, qui enormem incestum committunt, uidelicet quod pater filiam uel matrem cum filia uel filiam cum matre, uel duas sorores si quis cognoscat, arbitrio dyocesani episcopi committimus, ut, consideratis circumstanciis personarum, eas ad sedem apostolicam transmittat, uel domi manentibus quatuordecim annorum penitentiam iniungat etc.

De homicidis.

Homicidis septem anni cum septem carenis iniungantur, consideratis nihilominus loci et temporis et ceteris circumstanciis, ita ut prima carena in pane et aqua peragatur, nec introducatur in ecclesiam, nisi expleto biennio et tribus carenis expletis, quorum si alterum remaneat, debet ab ingressu ecclesie abstinere, nec aliquis homicidarum nisi in cena domini ecclesie est reconsiliandus.

Quo die homicidium committitur.

Si in dominica homicidium quis fecerit, in illa a carnibus abstinebit perpetuo, idem in tertia et quinta feriis abstinebit; si uero in secunda uel quarta feriis uel sabbato commiserit homicidium, eisdem diebus a lacticiniis abstinebit. Qui autem in sexta tale peccatum perpetraverit, potest cum eo dispensari, quod utatur cum pane uno pulmento uel ceruisia extra ebrietatem.

Iterum de homicidis.

Dicti etiam homicide infra sex annos carenas suas explebunt hoc modo, ut contra festum sancti Iohannis et sancti Michaelis tres ebdomadas et totum aduentum obseruent in cibis quadragesimalibus. In pane et aqua sextas ferias in prædictis temporibus decurrentes obseruabunt, præterea uigilias apostolorum et quattuor tempora usque ad terminum sex annorum obseruent in pane et aqua, nisi cum eis ab episcopis misericordius agatur.

De benedictionibus.

Hoc quoque statutum est quod episcopus per ciuitates et castra uel opida donet occurrentibus benedictionem. Si autem plures incesserint, id maiori concedatur faciendum.

Nullus ordinet clericum alterius sine testimonio.

Placuit etiam fratribus, quod nullus episcoporum clericum alterius sine ipsius litteris recipiat ordinandum, neque ordinatum quis admittat in sua dyocesi ad officii executionem, nisi cum litteris testimonialibus de ordinibus susceptis et litteris commendaticis uenerit quibus data opponatur ne forte post commendaticias litteras ipse traditas aliqua scelera commiserit, propter quæ ab officio sit suspensus uel suspendendus.

Quomodo diuina celebrentur in curiis dominorum.

Hoc quoque statutum est, quod in nullius curia diuina celebrentur, nisi talis sit, qui quotidie secum habeat capellanum et, in quacunque curia missam uelit audire, domum habeat congruam ad hoc solum officium deputatam et cetera, quibus missa celebretur; ne contingat, quod omnino prohibemus, quod calix uel corporale uel cetera ornamenta ecclesie in domus communes minus discrete seu congrue deferantur. Ad hoc tamen necesse est, ut accedat consensus episcopi, et nullum præiudicium fiat ecclesie parrochiali.

De festis capitulum.

Insuper statutum est, ut infra octauam epyphanie præter „communicantes“ omnia ut in die festo singulis diebus officia celebrentur tam in uesperis. Similiter fiat prima die ascencionis usque ad uigiliam penthecostes singulis diebus in uesperis et aliis horis ut in ipso die. Idem quoque seruandum est de festo sancte trinitatis usque ad uesperas sabbati sequentis.

Forma absolutionis excommunicatorum.

Primo misereatur tui deus etc.

Deinde miserere mei deus. Pater noster. Et ne nos. Saluum fac seruum tuum etc. Mitte ei auxilium etc. Domine exaudi. Deus cui proprium est misereri semper et parcere, suscipe deprecationem, ut famulum tuum, quem cathena excommunicationis constringit, miseratio tue pietatis absoluat. Per.

Præsta, quæsumus, domine, huic famulo dignum penitentie fructum, ut ecclesie tue sancte, a cuius integritate deuiauerit peccando, admissorum ueniam consequendo reddatur innoxius. Per.

(Med samme Haand en Note, der dog ikke kan henregnes til Synodalia.)

Bilag III.

Cod. Arne-Magn. 37. 4to. Sæc. XV—XVI.

Bl. 112^r.

Si questio inter episcopum oritur et populum de legis diuersitate, præsens descriptio litis qualitatem equanimiter terminabit.

Si¹⁾ qua mulier infantem suum oppresserit, triennis penitentia ei debet iniungi, quarum primam sic expleat ut tertia et quinta feriis uno pulmento uescatur. Qua expleta, poterit ab episcopo in ecclesiam introduci, ita tamen quod duas residuas compleat habens licentiam tertia et quinta feria et sabbato piscis²⁾ comedendi. Obseruet quoque in cibo quadragesimali tres ebdomedas (!) circa festum Iohannis baptiste³⁾ et tres ante festum beati⁴⁾ Michaelis et totum aduentum in quibus per sextas ferias in pane et aqua ieiunabit. Qui contra legem dei uirgines et⁵⁾ uiduas rapuerit⁶⁾, triennem subeat⁷⁾ penitentiam cum tribus carenis et sit⁸⁾ extra limina ecclesie, donec per episcopum introducatur⁹⁾. Truncationibus¹⁰⁾ membrorum secundum quod ad maiorem uel minorem satisfactionem a legibus condempnantur penitentiam discernimus¹¹⁾ iniungendam habito respectu ad uiam, quæ solet homicidis inponi. Si cuius infans non baptizatus opprimatur, antequam ad plenum mater conualuerit, patri septennis penitentia iniungatur tamquam homicide. Si qua mulier aborsum procurauerit¹²⁾, et constare poterit, quod partus fuerit animatus, homicide penitentia puniatur. Si cuiuscunquam¹³⁾ puer per necligentiam deperierit uel per incendium uel per submersionem, credimus, quod una carena cum unius anni obseruatione per legitimas ferias sufficere debeat ad talis necligentie abolitionem¹⁴⁾, cum magis in matre possit denotari pena ex uehementia doloris quam culpa.

De homicidio in ecclesia perpetrato¹⁵⁾.

Si quis per suasionem diaboli homicidium in ecclesia perpetrauerit, uolumus ut secundum antiquam consuetudinem ecclesia reconsecratur, et sigillum altaris non per alium sed per episcopum suum dissoluatur. Si autem alias sanguis fusus fuerit in ecclesia, decreuimus¹⁶⁾ episcopi præsentiam esse¹⁷⁾, ut ecclesia reconsilietur. Si uero uiolata fuerit ecclesia sine sanguinis effusionem sufficere credimus quod illic¹⁸⁾ mittat¹⁹⁾ aquam benedictam ad reconsiliandum²⁰⁾, ut in loco aspergatur. Si uero per parietes partes ecclesie restaurentur, nequaquam ecclesiam decreuimus esse reconsecrandam, nisi altare maius moueatur uel incendio consumatur, uel tectum ita decidat²¹⁾, ut residuum domus dici non possit.

De enormi incestu et homicidio penitentia²²⁾.
 De illis, qui enormem incestum committunt, uidelicet quod pater filiam uel matrem cum filia uel filiam cum matre, uel duas sorores aliquis cognoscat, arbitrio diocesani²³⁾ committimus, ut consideratis circumstantiis personarum eam²⁴⁾ ad sedem apostolicam transmittat uel domi manentibus XIII annorum penitentiam iniungat²⁵⁾. Homicidis autem septem anni cum totidem carenis iniungantur²⁶⁾ consideratis nihilominus²⁷⁾ loci et temporis²⁸⁾ et ceteris²⁹⁾ circumstantiis. Ita ut in³⁰⁾ prima carena in pane et aqua peragatur, nec introducantur³¹⁾ in ecclesiam nisi expleto biennio et tribus carenis³²⁾. Quorum si alterutrum³³⁾ remanet³⁴⁾, debent³⁵⁾ ab ingressu ecclesie abstinere, nec³⁶⁾ aliquis homicidarum nisi in cena domini est ecclesie reconciliandus. Si in dominica homicidium fecerit, in illa a carnibus perpetuo abstinebit. Si uero in secunda feria uel³⁷⁾ quarta uel sabbato homicidium fecerit, eisdem diebus a lacticiniis abstinebit. Si³⁸⁾ in tertia uel³⁹⁾ quinta feriis⁴⁰⁾ homicidium fecerit, perpetuo⁴¹⁾ illis diebus a carnibus abstinebit. Qui autem in sexta feria tale peccatum perpetraverit potest⁴²⁾ cum eo dispensari, ut⁴³⁾ utatur pulmento cum pane et ceruisia citra⁴⁴⁾ ebrietatem. Dicti autem⁴⁵⁾ homicide infra septem annos carenas suas explebunt⁴⁶⁾ hoc modo ut contra festum sancti Iohannis et sancti Michaelis tres carenas et totum aduentum in cibis quadragesimalibus obseruent et in pane et aqua sextas ferias in prædictis temporibus occurrentes, præterea uigilias apostolorum et quattuor tempora usque ad⁴⁷⁾ terminum septem⁴⁸⁾ annorum obseruent in pane et aqua, nisi cum eis ab episcopis misericordius agatur⁴⁹⁾.

Variantur efter Codex Uppsalensis. Donatio de la Gardie Nr. 44. Sæc. XV. Bl. 153.

1) De la Gardies Overskrift over første Stykke: De oppresione infancium et ui allata uirginibus et uiduis. 2) pisces. 3) De la Gardie tilføjer: sancti — udelader baptiste. 4) De la Gardie udelader: beati. 5) uel. 6) rapuerint. 7) subeant. 8) sint. 9) introducuntur. 10) truncatoribus. 11) discreuimus. 12) procreauerit. 13) cuiusquam. 14) abolitionem. 15) De la Gardies Overskrift: De consecratione ecclesie. 16) decernimus. 17) De la Gardie tilføjer: necessariam. Dette Ord glemte i Arne-Magn. 18) illuc. 19) mittamus. 20) reconciliandam. De følgende Ord indtil: nisi altare ere glemte i de la Gardie. 21) desidat (!). 22) De la Gardies Overskrift: De illis, qui committunt incestum et de homicidis. 23) dycessani (!). 24) eas. 25) De la Gardie har her: XIII annorum penitentiam tantummodo iniungatur uel VII carenas cum VII annis. 26) iniungatur. 27) nouimus (!). 28) locis temporibus. 29) aliis. 30) De la Gardie udelader: in. 31) introducatur. 32) De la Gardie tilføjer: expletis. 33) alterutra. 34) remaneat. 35) debet. 36) non. 37) De la Gardie tilføjer: in. Sætningernes Følge er her afvigende fra Arne-Magn. 38) De la Gardie tilføjer: uero. 39) De la Gardie tilføjer: in. 40) feria. 41) De la Gardie tilføjer: in. 42) potu (!). 43) quod. 44) contra. 45) etiam. 46) complebunt. 47) De la Gardie udelader: ad. 48) sex (!). 49) De la Gardie tilføjer: Explicijt statutum domini andree archiepiscopi.

Bilag IV.

Cod. Upps. C. 441. Donat. A. A. v. Stiernman. Sæc. XV. Bl. 85.

Ista subsequencia sunt confirmandis dicenda ante confirmationem.

Primo quod nullus inpenitens uel excommunicatus accedat quia spiritus sanctus semper datur in confirmatione. Item quilibet debet esse ieiunus. Item prouideant

patrini quod ipsi sint prius confirmati qui alios teneant ad confirmationem. Item pater non teneat filium nec mater filiam nec uirtricus priuignum. Item prouideant sibi de patrinis cum quibus volunt tenere compaternitatem. Item teneriori etate non accedant quam septennes. Item patrinus teneat quem uult confirmari cum dextra manu nominando eum et sic similiter faciant mulieres. Item masculi teneant masculos et femine feminas. Item prouideant quod habeant bandas longas et mundas id est pannum lineum super locum crismatis ante frontem. Item caueant confirmati quod non tangant locum crismatis cum manu infra triduum. Item nullus confirmatus debet recedere ante benedictionem archiepiscopalem. Item prius confirmati non accedant ad confirmationem. Item orent pro ipso confirmante Et eciam orent pro patrinis suis.

Ordo confirmandi.

Spiritus sanctus superueniat in uos et spiritus altissimi sine peccato custodiat uos Amen¹⁾. Dominus uobis. Et Oremus. Omnipotens sempiternus deus qui regenerare dignatus es hos famulos tuos et famulas tuas N. ex aqua et spiritu sancto quique dedisti eis remissionem omnium peccatorum emitte in eos septiformem spiritum tuum sanctum paraclitum de celis Amen. Spiritum sapientie et intellectus. Amen. Spiritum consilii et fortitudinis. Amen. Spiritum scientie et pietatis. Amen. Adimple eos spiritu timoris tui et consigna eos signo crucis christi in uitam propiciatus eternam. Amen.

Oracione expleta interrogante diacono nomen pontifex intincto pollice in crismate faciat in fronte crucem dicens.

Signo te signo crucis et confirmo te crismate salutis. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen. Pax tecum. Et cum spiritu tuo.

Sed post confirmationem dicat hos uersus episcopus.

Ecce sic benedicetur homo qui timet dominum Amen. Benedicat uobis dominus ex syon ut uideatis bona iherusalem omnibus diebus uite uestre Amen. Custodiat uos dominus in timore suo sanctissimo qui uiuit et regnat deus in secula seculorum. Amen. Pax uobiscum. Et.

Oracio. Deus qui apostolis tuis sanctum dedisti spiritum et per eos eorumque successores ceteris fidelibus tradendum esse uoluisti respice propicius ad humilitatis nostre famulatum et præsta ut eorum corda quorum frontes sacro crismate delinimus signo sancte crucis designamus idem spiritus sanctus adueniens templum glorie sue dignanter inhabitando perficiat. Per.

Et diaconus dicat Humiliate uos ad benedictionem. Deo gracias.

Benedictio. Benedicat uobis omnipotens deus qui cuncta ex nichilo creauit et uobis in baptisate per spiritum sanctum remissionem omnium peccatorum tribuit. Amen. Quique eundem spiritum sanctum in igneis linguis discipulis dedit ipsius illustracione corda uestra perlustret atque in suum amorem jugiter accendat. Amen. Quatenus ejus dono a cunctis uiciis emundati ipsiusque opitulatione ab omnibus aduersitatibus defensi templum ejus effici mereamini. Amen. Quod ipse præstare

¹⁾ Tilføjelse i Margin: Adiuutorium. Domine exudi (!).

dignetur *cujus* regnum et imperium sine fine *permanet* in secula *seculorum*. Amen. Et pax *domini* sit *semper* uobiscum. Et cum *spiritu* tuo. Ite in pace. Deo *gracias*. *Benedictio* dei *patris* omnipotentis et filii et *spiritus* sancti *descendat* et *maneant* *semper* uobiscum. Amen.

Ista sunt dicenda post *confirmacionem* *coram* *confirmatis*. **Primo.** Quod quilibet *confirmatus* seruat *bandas* suas usque in *tercium* diem et tunc *comburantur* et *frontes* eorum per *presbiteros* cum *sale* et *aqua* lauentur. Item in isto *sacramento* conseruent *compaternitatem* sicut in *baptismo*. Item caueant a *morticiniis* et *laceratis* a *bestiis*. Item *omni* tempore *omnes* *confirmati* abstineant se a *carnibus* in *sabbatis*. Item *indulgentie* *archiepiscopales* debent *promulgari* *semper* post *confirmacionem* uidelicet *quadraginta* dies *propter* *missam* et *quadraginta* dies *propter* *sacramentum*.

Bilag V.

Codex Uppsalensis. C. 441. Donat. A. A. v. Stiernman. Saec. XV.

Bl. 90.

In celebracione nupciarum.

Benedictio annuli.

Benedic, *domine*, *annulum* *hunc*, quem in *tuo* *nomine* *benedicimus*, ut, qui eum *portauerit*, in *tua* *pace* *consistat* et in *tua* *uoluntate* *permaneant* et in *amore* *tuo* *uiuat* et *senescat* et *multiplicetur* in *longitudine* *dierum*. Per *crisum* *dominum* *nostrum*. *Creator* et *sanctificator* *humani* *generis* *dator* *gracie* *spiritualis*, *eterne* *deus*, tu *permitte* *spiritum* *sanctum* *tuum* *paraclitum* *super* *hunc* *annulum* *per-*
munita (!) *eiusdem* *domini* *nostri* *ihesu* *cristi*. Qui *cum* *deo* *patre* et *spiritu* *sancto* *uiuuit* et.

(Et Stykke af Bl. 90 er ubeskrevet, og nederste Del af Bladet afskaaren.)

Bl. 90'.

| ro et dote te doto. Tunc *procidat ipsa* ad *pedes* *eius*, *sacerdos* *autem* *dicat* *hec* *sequencia* *super* *eos* *canonice*.

Manda *deus* *uirtuti* *tue*, *confirma* *hoc* *deus*, *quod* *operatus* *es* in *nobis*. a *templo* *sancto* *tuo*, *quod* *est* in *ihusalem* *tibi* *offerent* *reges* *munera*. *Increpa* *feras* *arundinis*, *congregacio* *taurorum* in *uaccis* *populorum*, ut *excludant* *eos* qui *probat* *sunt* *argento*. *Gloria*. *Kyryeleyson*. *cristeleyson*. *Kyryeleyson*. *Pater* *noster*. Et *ne* *nos*. *Saluum* *fac* *seruum* *tuum*. Et *ancillam* *tuam*. *Deus* *meus* *sperantem* in *te*. *Mitte* *eis* *domine* *auxilium* *de* *sancto*. Et *de* *syon* *tuere* *eos*. *Esto* *eis* *domine* *turris* *fortitudinis*. *A* *facie* *inimici*. *Domine* *exaudi* *orationem* *meam*. Et *clamor*.

Deus *Abraham*, *deus* *Ysaac*, *deus* *Jacob*, *benedic* *adolescentes* *istos* et *semina* *semen* *uite* *eterne* in *mentibus* *eorum*, ut, *quicquid* *pro* *utilitate* *didicerint*, *hoc* *facere* *cupiant*. Per *ihesum* *crisum* *dominum* *nostrum*, *recuperatorem* *omnium*, *filium* *tuum* *unigenitum*. Qui *tecum* *uiuuit* etc.

Deus Abraham, deus Ysaac, deus Jacob, ipse uos coniungat, impleatque benedictionem suam in uobis. Per dominum nostrum ihesum *crisum*.

Item.

Respice domine de celo *super* hanc conuencionem, ut sicut misisti angelum tuum raphaelem pacificum Tobye *et* sacre filie Raguelis, ita digneris adolescentes istos benedicere, ut in tua uoluntate permaneant *et* senescant *et* multiplicentur in longitudine dierum. Per *crisum*.

Item benedictio.

Deus, qui mundi crescentis exordio multiplicatam benedictionem prole (!), propiciare supplicacionibus nostris, *et super* famulum tuum *et* famulam tuam N. opem tue benedictionis infunde, ut coniugali consorcio affectu comparari, mente consimili tua benedictione copulentur. Per¹⁾.

Sequitur psalmus.

Beati omnes, qui timent dominum, qui ambulant in uis eius. Labores manuum tuarum quia manducabis: beatus es, *et bene* tibi erit. Uxor tua, sicut uitis habundans, in lateribus domus tue. Filii tui sicut nouelle oliuarum in circuitu mense tue. Ecce, sic benedicetur homo, qui timet dominum. Benedicat tibi dominus ex syon: *et uideas* bona iherusalem omnibus diebus uite tue. *Et uideas* filios filiorum tuorum: pacem super israhel. Gloria patri.

Benedictio.

Benedic domine hunc famulum tuum *et* hanc famulam tuam quos benedicere dignare, ut in tuo nomine concrecant *et* pudicitiam conseruent tibi *et* omnibus diebus uite sue deseruiant, quatinus mundi peracto fine tibi sine macula ualeant adherere. Per *crisum* dominum nostrum.

Item benedictio.

Benedicat uos *et* custodiat uos pater ostendatque faciem suam in uobis *et* misereatur uestri, conuertat dominus uultum suum super uos *et* det uobis pacem, impleatque uos *crisus* omni benedictione spiritali in remissionem omnium peccatorum, ut habitet in uobis dominus. Per.

Omnipotens sempiterne deus, qui primos parentes nostros Adam *et* Euam sua uirtute creauit *et* sua benedictione sanctificauit *et* societate copulauit, ipse corda *et* corpora uestra sanctificet *et* benedicat atque in societate *et* amore uere dilectionis coniungat. Amen.

Item benedictio.

Benedicti uos sitis semper a domino celi, qui condidit omnia ex nichilo, qui in trinitate uiuit *et* regnat in secula seculorum Amen.

Sequitur missa.

Benedicta sit sancta trinitas. etc.

¹⁾ Martène II 354. Deus qui mundi crescentis exordio multiplicata prole benedixit; propitiare supplicationibus nostris *et* super hanc famulam tuam opem tuæ benedictionis infunde, ut in coniugali consorcio affectu compari, mente consimili, sanctitate mutua copulentur.

Item, *antequam dicatur pax domini*, dicat *episcopus* uel *presbiter*, qui sponsam est benedicturus, *et hanc oracionem et subsequentem præfacionem.*

Propitiare, *domine*, supplicacionibus nostris, *et institutis tuis*, quibus propagationem humani generis ordinasti, benignus assiste, ut quod te auctore iungitur, te auxiliante seruetur *Per.*

Praefacio.

Deus, qui potestate uirtutis tue de nichilo cuncta fecisti, qui dispositis uniuersitatis exordiis homini ad ymaginem dei facto ideo inseparabile mulieris adiutorium condidisti, ut femineo corpori de uirili carne dares principium: docens, quod ex uno placuisset institui, nunquam liceret disiungi. Deus, qui tam excellenti misterio coniugalem copulam consecrasti, ut *cristi* et ecclesie sacramentum presignares in federe nupciarum. Deus, per quem mulier iungitur uiro, *et societas principaliter ordinata ea benedictione donatur*, que sola nec per originalis peccati penam nec per diluuii est ablata sententiam, respice propicius super hanc famulam tuam, que maritali iungenda consorcio tua se expetit protectione muniri. Sit in ea iugum dilectionis *et pacis*, fidelis *et casta* nubat in *cristo*, imitatrixque sanctarum permaneat *feminarum*. Sit amabilis ut Rachel uiro, sapiens ut Rebecca, longeva *et fidelis* ut Sara; nichil in ea ex actibus suis ille auctor præuaricationis usurpet, nexa fidei mandatis permaneat, uni thoro iuncta contactus illicitos fugiat, muniat infirmitatem suam robore discipline. Sit uerecundia grauis, pudore uenerabilis, doctrinis celestibus erudita, sit fecunda in sobole, sit proba *et innocens et ad beatorum requiem atque ad celestia regna perueniat.* Et uideat filios filiorum suorum usque ad tertiam *et quartam progeniem et ad optatam perueniat senectutem.* *Per.*

Benedictio dei patris omnipotentis et filii *et spiritus sancti* super uos descendat. Amen.

Benedictio ad missam.

Creator *omnium rerum*, qui in inicio signorum suorum aquas mutauit in uinum, tribuat uobis in hoc seculo sue benedictionis *et consolacionis* auxilium. Amen. Et, qui ad nupcias inuitatus manifestauit potenciam sue glorie, coniungat uos cetui celestis milicie. Amen. Et qui eum cum discipulis suis *uerum deum* et hominem credendo confitemini munda ueste nupciali id est caritate indui mereamini. Amen. Quod ipse prestare dignetur. Amen. Et pax eius sit semper uobiscum. Agnus dei.

Et det pacem sponso et sponsus sponse. Sequitur collecta.

Benedicite deum. etc.

(Tilføjelser.)

Benedictio thalami.

Deus humilium uisitor, qui nos superna dignacione consolaris, pretende societati tue benedictionem tuam super hanc domum *et super eos largiri digneris*, qui in ea habitant. *Per.* — *Benedic domine thalamum hunc et omnes habitantes in eo*, ut in tua pace consistant *et in tua uoluntate permaneant et in amore tuo uiuant et senescant et multiplicentur in longitudine dierum.* *Per.* Et benedictio patris omnipotentis etc.

RÉSUMÉ.

En étudiant l'histoire ecclésiastique des pays du Nord on s'est souvent demandé si dans la fondation des églises scandinaves il fallait attribuer la part principale à l'influence allemande ou à l'influence anglaise; mais c'est seulement en 1890 que la question a été pour la première fois sérieusement étudiée par l'historien du droit norvégien, M. A. Taranger, dans son livre intitulé «Den angelsaksiske Kirkes Indflydelse paa den norske» [De l'influence de l'Église anglo-saxonne sur l'Église norvégienne], Christiania 1890. L'auteur y démontrait la concordance remarquable entre le rituel norvégien et le rituel anglo-saxon, mais dans son analyse il lui arrivait d'isoler tellement les deux églises considérées que l'on oubliait que toutes deux n'étaient que des branches sorties d'un tronc commun, à savoir l'Église catholique. Les recherches instituées en Norvège invitèrent à étudier aussi les plus anciennes conditions de développement de l'Église danoise, et en 1902, puis de nouveau en 1905, l'Académie des Sciences et des Lettres du Danemark mit au concours pour l'obtention d'un prix le sujet suivant: «Déterminer de quel peuple la plus ancienne Église danoise a subi l'influence en ce qui concerne le règlement de la hiérarchie intérieure, les lois et la langue ecclésiastique, la forme du service divin et la liturgie.» Le présent mémoire est précisément une réponse à cette question; il a pour objet de montrer que l'Église danoise a eu à diverses époques diverses conditions de développement déterminées non seulement par des relations politiques, commerciales et autres agents externes, mais aussi par la puissance intellectuelle et religieuse des nations étrangères, par leur force de rayonnement, de sorte qu'Anglo-Saxons, Allemands, Anglo-Normands, Français ont communiqué aux Danois des impulsions nombreuses.

Nous nous occuperons d'abord des possibilités d'influence, et nous examinerons ensuite l'origine et le développement de la liturgie et des institutions, afin d'y trouver des traces d'influence étrangère. L'époque dont nous étudions l'état religieux s'étend depuis le IXe siècle jusqu'au milieu du XIIIe; elle se divise en deux périodes différentes en ce qui concerne la situation de l'Église danoise et différentes par les sources où nous devons puiser nos renseignements.

La première période, — la période des missions, — se termine avec la chute de la domination danoise en Angleterre et avec l'organisation de l'Église sous Sven Estridsön († 1076). La seconde, qui va de l'an 1050 environ à 1250, est marquée par des influences étrangères très fortes et très diverses, et par une remarquable capacité d'assimilation et de développement. Pour la première période les sources sont exclusivement allemandes. Les chroniqueurs danois tels que Saxo Grammaticus, Svend Aagesön et le clerc anonyme de Roskilde ne nous apprennent pas grand chose sur la première prédication du christianisme, sur la rupture avec le paga-

nisme ni sur la plus ancienne organisation de l'Église danoise; et la tradition anglo-saxonne n'a conservé aucun souvenir d'une campagne de missions en Danemark, peut-être parce que la mission n'était pas organisée par l'Église anglo-saxonne dans son ensemble, et que ce furent des individus isolés qui partirent de leur propre mouvement ou à l'appel des étrangers. En face de l'Église anglo-saxonne nous voyons l'archevêché de Hambourg-Brême avec des missions organisées, un but précis et une tradition. Cette tradition comprend les sources les plus importantes de la primitive histoire ecclésiastique du Danemark, savoir la «Vita Anscharii» et les «Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum»; mais quoi qu'on écrive à la gloire de Brême, on ne saurait dissimuler que le travail des missions en Scandinavie soit demeuré pendant longtemps sans activité véritable.

Il y a cependant beaucoup de possibilités qui ne sont pas contenues dans la tradition de Brême. Nous trouvons çà et là dans des sources allemandes des renseignements sur des relations entre Danemark et Allemagne qui nous font entrevoir une adhésion au mouvement clunicien et où nous avons un point de départ pour l'organisation des plus anciens couvents danois.

En outre les expéditions des Vikings et les voyages commerciaux vers l'Ouest présentaient de nombreuses possibilités d'influences. Depuis une cinquantaine d'années l'histoire de la période des Vikings a été très sérieusement étudiée par des savants scandinaves, — par des Danois comme Worsaae et Steenstrup, par des Norvégiens comme Sophus Bugge et Storm. De plus MM. L. Wimmer, S. Müller, Dietrichson, Erslev et Hauberg, Jakobsen, Björkman et Reinis ont, chacun suivant sa spécialité, recherché dans les monuments des témoignages des expéditions de Vikings et de leurs conséquences prochaines ou lointaines; et en dernier lieu M. Alexander Bugge, dans son grand ouvrage consacré à l'influence des pays occidentaux sur la Scandinavie au temps des Vikings, a tâché de rassembler tout ce que les Scandinaves ont retiré de leur contact avec des peuples de civilisation matérielle plus riche. Tous ces travaux fournissent une base à la présente étude, et tout témoignage d'emprunt et de développement culturel nous conduit à cette opinion que les Scandinaves ont reçu aussi des pays d'Occident d'importantes impulsions chrétiennes. Nous n'avons pas à rechercher ici les impressions qui amenèrent l'hésitation et la rupture avec le paganisme chez les anciennes générations qui rencontrèrent pour la première fois le christianisme à l'étranger: nous nous demandons simplement quelle est l'influence qui présida à la formation de la liturgie en Danemark, et nous songeons d'abord à l'Angleterre à cause du va-et-vient incessant des navires à travers la mer du Nord, à cause de la colonisation danoise dans le «Danelagen» et de la domination des rois danois sur le royaume anglo-saxon. Les sources anglaises ne nous parlent pas seulement de la barbarie et du paganisme des Vikings, mais aussi de l'adhésion des conquérants au christianisme. Certains Scandinaves sont signalés comme pourvus de hautes fonctions ecclésiastiques, beaucoup sont nommés comme bienfaiteurs d'églises et de couvents. Une différence caractéristique se manifeste entre les Danois et les Norvégiens en ce qui concerne les conditions où s'exerça l'influence de l'Église anglo-saxonne. Au XIe siècle les Danois se trouvaient surtout dans l'Angleterre du Sud et de l'Est, où l'Église et la civilisation cléricale portaient l'empreinte de relations actives avec le continent, tandis que les Norvégiens circulaient de préférence dans le Nord et dans l'Ouest, où la mission celtique des VIIe et VIIIe siècles avait laissé sa marque. Une différence plus profonde entre les conditions de l'Église danoise et celles de l'Église norvégienne provenait de ce que la Norvège, occupant une situation isolée,

pouvait garder pendant très longtemps les éléments une fois reçus, tandis que la vie en Danemark avait plus de mouvement et de variété.

La seconde période (environ 1050—environ 1250) présente de nombreuses conditions favorables à une influence étrangère. Les textes historiques témoignent de relations constantes avec des pays de civilisation religieuse plus abondante, et des témoignages encore plus explicites nous sont fournis par les souvenirs archéologiques conservés. Des impulsions vinrent d'Allemagne, car les anciennes relations avec l'Église allemande ne furent pas rompues du fait que le Danemark eut son archevêque à lui. D'autres impulsions vinrent de l'Église anglo-saxonne mourante, en ce sens que des ecclésiastiques anglo-saxons allèrent s'établir en Danemark après la conquête normande. Des influences vinrent aussi de l'Église anglo-normande, puis de la France, par l'intermédiaire des étudiants danois de Paris et par suite de la fondation de couvents par des colonies de Citeaux, de Clairvaux et de Prémontré. Enfin intervient un nouveau facteur: les tendances centralisatrices et monarchiques de Rome. La centralisation et les relations plus actives entre les peuples aplanissent les particularités des églises nationales, les caractères distinctifs deviennent plus difficiles à reconnaître, et les questions de filiation et de parenté se compliquent.

Telles sont les conditions dans lesquelles s'est développée l'Église danoise; mais si maintenant nous essayons de nous représenter ce développement à travers les documents ecclésiastiques et de mieux comprendre les diverses phases de l'évolution, nous nous heurtons à deux difficultés provenant l'une de ce que les documents danois sont rares et relativement récents, et l'autre de ce que l'Église romaine était une et embrassait toutes les Églises nationales, qui avaient une tradition commune.

Dans ces conditions, il est sans doute possible sur certains points de signaler des particularités qui fournissent la preuve décisive d'emprunts faits à certaines Églises déterminées; mais le plus souvent notre tâche se borne à utiliser les matériaux plus abondants que nous offre l'étranger pour interpréter les documents ecclésiastiques indigènes et pour retracer l'évolution de l'Église danoise conjointement avec l'évolution européenne générale.

Nomination des évêques. Pendant la période des missions, les évêques étaient envoyés par le diocèse de Hambourg-Brême ou par les rois danois de l'Angleterre; il ne fut pas question d'élection tant que l'organisation ecclésiastique en était à ses débuts. — Svend Estridsøn inaugure la division en diocèses, et bientôt se construisent des cathédrales; un clergé se groupe autour d'elles; une communauté de fidèles habite la ville diocésaine et la campagne environnante. Ainsi interviennent dans le choix de l'évêque «clerus et populus»; mais la volonté du roi est encore celle qui pèse le plus lourd dans la balance, soit qu'il désigne le futur évêque lorsque des envoyés viennent de la capitale diocésaine, soit qu'il refuse de confirmer une élection déjà faite. La Chronique de Roskilde rapporte très brièvement qu'après la bataille de Fotevig le roi Erik Emun procéda en Slesvig à la nomination de cinq nouveaux évêques. Nous voyons souvent les chapelains royaux recevoir la crosse épiscopale. De la même façon les Mérovingiens et les Carolingiens, les empereurs saxons et francs et les rois anglo-saxons disposent des nominations épiscopales sur l'avis des grands dignitaires ou suivant leur bon plaisir.

Les mêmes rapports entre les grandes puissances sociales amenèrent des conditions analogues dans nos pays, avec cette différence que le Danemark était d'un siècle en retard.

Au moment où la querelle des investitures atteignait son maximum d'acuité, tout était bien tranquille en Scandinavie; mais au commencement du XIIe siècle quelques dernières et faibles vagues soulevées par la tempête atteignirent peut-être le Danemark; nous entendons parler d'une élection épiscopale qui donna lieu à un différend, mais nous ne savons pas si le conflit fut amené par des questions de principes ou par des questions personnelles. Au milieu du XIIe siècle les idées de Grégoire VII avaient triomphé et nous ignorons les luttes qui précéderent cette victoire. En 1158, lors d'une élection épiscopale au siège de Roskilde, le roi Valdemar Ier déclare qu'il ne veut pas empêcher un libre choix, et lors d'une autre élection au siège de Lund en 1178 il se tient à l'écart. Naturellement cela ne veut pas dire qu'à partir du XIIe siècle les rois se soient désormais abstenus d'exercer leur influence et qu'ils n'aient pas pu de temps à autre forcer une élection; mais on avait réussi à faire reconnaître en principe l'ancienne élection ecclésiastique par «clerus et populus». Du reste la participation des laïques dans l'élection fut réduite en Danemark comme partout ailleurs. Le but poursuivi par les grégoriens avait été de revenir aux coutumes de la primitive Église; mais dans le cours du XIIe siècle on diminua partout le collège électoral, l'élément «populus» est écarté du vote et la notion «clerus» est étroitement limitée. Le chapitre de la cathédrale arrive à disposer des élections, bien qu'aucun acte pontifical, aucune décision de concile n'ait sanctionné cet état de choses. Saxo nous rapporte que lors de l'élection de Roskilde en 1158 le peuple se trouvait en opposition avec le clergé, mais lorsqu'il s'agit de voter nous ne voyons mentionné que le clergé, et c'est lui seul que le roi Valdemar reconnaît comme ayant droit de vote. Dans le même sens s'exprime aussi l'archevêque Eskil à Lund en 1178 lorsqu'il résigne ses fonctions: il entend renoncer au droit que le pape lui a donné de désigner son successeur, afin de ne pas porter atteinte aux libertés de l'Église, et c'est pourquoi il remet le choix entre les mains de ceux à qui il doit revenir naturellement, c'est-à-dire entre les mains du clergé. Mais le clergé de son côté prie Eskil de désigner son candidat et au nom du peuple le roi joint ses prières à celles des prêtres.

Cet épisode de l'histoire de Lund nous permet d'observer un nouveau facteur, qui est le pape: c'est un trait caractéristique de l'évolution de l'Église; et la tendance centralisatrice de Rome s'observe en Danemark aux époques suivantes.

Le chapitre. Nous n'avons que très peu de documents sur la liturgie du service divin et sur la vie commune du clergé dans les cathédrales danoises.

La bibliothèque de l'Université de Lund conserve un nécrologe qui, suivant une coutume générale, contient non seulement le calendrier avec la mention des morts, mais aussi diverses indications et notes destinées à être lues à haute voix lorsque se réunissait le chapitre; on y trouve entre autres choses une «Regula canonicorum quam Aquisgrani Ludovicus imperator magni Caroli filius ordinavit», et des «Consuetudines canonicae». On constate que ce dernier texte est, pour une bonne partie, une simple reproduction abrégée des coutumes de Marbach (Martène, De antiquis ecclesiae ritibus, III 843); mais il y a d'autres parties dont la source n'a pas été trouvée et que nous devons sans doute considérer comme originales. Dans ces sortes de notices destinées aux assemblées de clercs et aux couvents, on faisait des emprunts de divers côtés, mais on ajoutait aussi quelque chose de particulier et de local: or nous retrouvons ce caractère dans le document de Lund. Le fait qu'on y a largement

utilisé les coutumes de Marbach, — lesquelles étaient en usage dans de nombreux chapitres allemands, — témoigne de relations avec l'Allemagne.

Notre cathédrale la plus septentrionale, savoir la cathédrale jutlandaise de Børglum, fut, au début du XIIe siècle, peuplée par les nouveaux Prémontrés, et on nous apprend que Børglum était une colonie provenant de Steinvelt en Eifel; mais nous ne connaissons rien de plus sur les relations entre le couvent allemand et son dérivé jutlandais.

En revanche nous savons que les Bénédictins de l'église St Canut à Odensée, qui avaient été appelés par Erik Ejegod, conservèrent pendant longtemps des relations avec leur maison-mère d'Evesham en Angleterre. Le rapport de filiation est officiellement reconnu: le couvent de St Canut est appelé «prioratus», l'élection du prieur à Odensée est confirmée dans la maison-mère, et le prieur peut être choisi aussi bien parmi les moines d'Evesham que parmi ceux d'Odensée. Des messages circulaient entre les deux couvents, on se communiquait les mentions de décès, et les noms des frères étaient inscrits sur le nécrologe. Nous n'avons pas conservé de nécrologe provenant d'Odensée, et le calendrier d'Evesham (Cotton. Vitellius E XII. Copie Lansdowne 437) ne présente pas de noms danois dans ses listes de décès; mais parmi les noms de saints du calendrier nous remarquons à la date du 10 juin celui de Saint Canut. Des copies de lettres qui témoignent de relations entre Evesham et Odensée se trouvent dans les documents suivants: Cotton. Vespasian B XXIV fol. 16, fol. 17', et Cotton. Vitellius E XVII fol. 226.

C'est vers le milieu du XIIe siècle que nous trouvons pour la première fois en Danemark une subdivision des diocèses, et, en utilisant des sources plus récentes, nous voyons que, suivant un usage général, cette répartition tient compte des cadres déjà établis: le canton («syssel») en Jutland et le district («herred») en Scanie. Dans le diocèse de Lund nous trouvons une répartition en grandes et en petites circonscriptions, correspondant aux archidiaconats et aux décanats de la France et de l'Allemagne et à une division analogue dans l'Église anglo-normande. Cependant les ecclésiastiques préposés aux grandes et aux petites circonscriptions de Lund ne portaient pas les titres de «archidiaconus» et «decanus» mais ceux de «praepositus» et «decanus» [«praepositus de Scania», «decanus Burlandaholm», «decanus de Ingelstathahæret»].

Dans le reste du royaume on ne connaît qu'une seule espèce de circonscriptions, les «praepositurae», ayant à leur tête un «praepositus». Cette exception à la terminologie ordinaire s'explique peut-être par ce fait que l'archidiaconat en tant que fonction dans les chapitres diocésains danois était d'origine très tardive, et d'autre part le choix des termes «praepositus», «praepositurae» nous fait penser aux colonies de clercs et de moines («praepositurae») qui paraissent s'être occupé des paroisses et de la formation des prêtres avant que la répartition des paroisses eût été suffisamment avancée et l'administration diocésaine centralisée.

Églises et paroisses. Sur le territoire de l'Empire Romain le christianisme se propagea des villes dans les campagnes. L'église épiscopale fut au début la seule véritable église paroissiale; mais peu à peu se fondèrent en dehors de la ville des chapelles des «oratoria» dont quelques-uns reçurent avec le temps des droits paroissiaux. La décentralisation se fit lentement, car les évêques tenaient à leur ancienne souveraineté sur les églises du diocèse en ce qui concernait l'administration et les biens, et les vieilles églises faisaient valoir leurs droits

acquis sur les nouvelles succursales. La résistance fut surtout forte là où vivaient encore les traditions romaines, mais la dissociation fut hâtée par les invasions germaniques et par le peuplement des campagnes. Cette organisation en forme de pyramide se retrouve plus ou moins, en dehors du sol romain, partout où l'église se constitua lentement, en partant de certains centres solides; elle a son antithèse la plus parfaite dans l'organisation de l'église islandaise. En Islande, lorsque le christianisme eut été voté par l'assemblée du peuple, les paysans notables construisirent une église sur le sol de leur propriété et y installèrent un prêtre, mais aucune église ne fut supérieure à une autre en dignité et en droits; l'épiscopat n'avait pas été le point de départ de l'introduction du christianisme, et l'Islande, avec sa décentralisation extrême, ne connut pas de capitale ecclésiastique.

La question qui se pose est donc celle-ci: Comment furent fondées les nombreuses églises du Danemark? En effet de la marche du développement nous pouvons tirer des conclusions sur les rapports mutuels entre les églises. Mais là-dessus nous nous demanderons: Trouvons-nous en Danemark des églises qui soient entre elles dans le rapport de mère à fille et des églises avec privilèges plus ou moins étendus? La réponse à cette question pourra servir à étayer des hypothèses sur le développement des églises danoises.

Certaines églises ont été construites lors de la prédication du christianisme: telles sont celles de St Anschaire à Hedeby et à Ribe et la petite chapelle de St Thøger à Vestervig. Des évêques et des rois élevaient des églises. La Chronique de Roskilde nous apprend que le roi Frode fit bâtir l'église de la Trinité à Aarhus et nous savons par Adam de Brème que l'église de Roskilde fut fondée par Harald à la dent bleue; d'autre part Saxo a conservé la tradition des œuvres accomplies par Svend Tveskæg et par Canut le Grand, et Ælnoth nous raconte que Svend Estridsön eleva des églises là où il en manquait encore; mais aucun chroniqueur ne mentionne le grand travail fourni par le petit peuple, alors que les églises surgissaient de tous côtés. C'est seulement à partir de la fin de notre période que nous sont transmis des noms de simples particuliers comme Trud Ketilsön (Gumlöse), Absalon et Æsbjörn Mule (Aasum), Ebbe Skjalmsön et Sune Ebbesön (Bjernede), etc. Mais documents et lois parlent du consentement des paroissiens à la transmission des églises et de leur droit de décision en ce qui concerne le choix des prêtres: et tout cela semble bien présupposer des sacrifices d'argent et de travail de la part des paysans lors de la construction de l'église.

Ainsi donc nos sources mentionnent directement des points de départ nombreux et divers, et de nombreuses forces collaborant au grand travail dans cette période où le Danemark s'organise en paroisses; mais elles ne nous disent rien d'un plan préconçu, d'un développement régulier prenant son origine dans des centres ecclésiastiques. Du reste tous ce que nous savons de la mission allemande avec ses grandes ambitions mais ses défauts dans l'exécution, et ce que nous savons aussi de l'autre évangélisation venue par de nombreuses routes, tout proteste fortement contre l'hypothèse d'un plan régulier dans la formation primitive des paroisses.

Dans de telles conditions nous ne devons guère nous attendre à rencontrer une hiérarchie bien accusée.

Notre seconde question était: Trouvons-nous en Danemark des églises placées au-dessus des autres par la dignité et par les privilèges?

Alors qu'à l'étranger reviennent souvent dans les documents des dénominations telles que «ecclesia matrix», «ecclesia mater», «ecclesia baptismalis», «ecclesia major», nous ne ren-

controns guère dans les sources danoises le terme de «Moderkirke» (église-mère) excepté quand il s'applique à l'église épiscopale par rapport aux autres églises du diocèse; et les lois ecclésiastiques ne connaissent qu'une seule espèce d'église, qu'une seule obligation relative à l'entretien de l'évêque et de sa suite lors de la consécration de l'église, qu'une seule amende au cas où la paix serait troublée dans le cimetière ou dans le temple. La hiérarchie n'est donc pas bien marquée; mais cela ne veut pas dire que toutes les églises aient été mises sur le même rang, et qu'il n'y ait pas eu en Danemark, jusqu'à la fin de notre période, une évolution mêlée de luttes entre le besoin de créer de nouveaux centres ecclésiastiques et le désir de maintenir les privilèges des églises anciennes, ainsi que nous le voyons dans les autres pays. Nous trouvons assez souvent dans les textes du XIIe siècle l'expression «parrochia cum adjacente capella», et d'autres expressions analogues. Nous ne savons rien de particulier sur le rang et les droits de la chapelle, mais les termes mêmes que je viens de citer impliquent un rapport de dépendance. De même que la chapelle nous présente un organisme en voie de croissance, nous retirons une impression analogue de la lettre écrite par l'évêque Absalon à Eskilsö, et par laquelle il abandonne au couvent l'église de Tjæreby; mais la lettre prévoit la construction d'une église voisine, auquel cas ni Absalon ni ses successeurs au siège de Roskilde ne prendront à Tjæreby plus du quart de la dîme.

Dans son livre intitulé «Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts», M. U. Stutz a essayé de prouver que l'idée de l'«Eigenkirche», de l'église particulière, était spécialement germanique et dérivait du sacerdoce du père de famille german, le temple familial ayant donné naissance à l'église privée; il étudie les changements apportés dans l'organisation ecclésiastique lors de l'invasion des Germains sur le sol romain et montre quelle a été la destinée de l'église privée dans cette évolution. Mais M. Stutz n'a pas pris garde que déjà avant les invasions nous trouvons des germes de décentralisation, que des chapelles privées avaient été construites et que l'Église accordait au propriétaire qui bâtissait un «oratorium» le droit de choisir un prêtre pour célébrer le service divin dans la chapelle; mais lorsque, dans la décentralisation qui se produisit au début du moyen âge, la chapelle acquit les droits d'église paroissiale, cette concession eut des conséquences graves, surtout quand prévalut la conception germanique de l'église considérée comme «res privata». Les rigoristes se refusèrent à admettre cette évolution, mais l'époque carolingienne reconnut le droit de propriété du fondateur et ses prétentions à confier l'église à qui il voulait: le candidat devait seulement être présenté à l'évêque pour être examiné et ordonné.

Une paix provisoire fut conclue à ces conditions; mais lorsque le parti de la réforme ecclésiastique eut pris des forces, la lutte reprit au sujet des droits du fondateur sur son église et sur le choix du prêtre: ce fut la petite querelle des investitures; finalement on réussit à évincer la théorie germanique et le droit fondé sur elle: le propriétaire d'autrefois devint «patronus» et le droit d'élection se transforma en droit de proposition.

Considérons l'évolution en Islande, en Norvège et en Suède afin de mieux comprendre la situation en Danemark.

L'Islande est le pays où l'église privée a atteint son maximum d'extension: toutes les églises y faisaient partie d'une propriété («Gaardkirker»); et même l'église épiscopale de Skalholt présentait au début ce caractère. Mais le mouvement émancipateur parvient jusqu'en Islande au XIIe siècle, et l'évêque Thorlak cherche à limiter les droits des laïques sur l'administration des propriétés d'églises: c'est ce que nous apprend la rédaction la plus récente de

la Thorlakssaga, et c'est ce que nous voyons aussi en lisant les documents d'époque postérieure intitulés «Maaldager», où les propriétaires d'églises définissent soigneusement leur privilèges.

En Norvège le système des églises privées était largement pratiqué; mais les églises que l'on construisit sur les propriétés royales dans les fiefs des rois Olaf Tryggvason et d'Olaf le Saint eurent une situation particulière et jouèrent un rôle spécial dans l'évolution; car les paysans prirent en main leur entretien, et d'autre part les rois n'ayant pas toujours intérêt à faire valoir leurs droits sur le choix du prêtre, l'épiscopat commença par exercer son influence sur les églises royales, tandis que les paysans disposaient de leurs temples, — que le propriétaire fût un riche paysan ou que les paroissiens eussent bâti l'église à frais communs. Ces droits des paysans sont encore affirmés par la loi norvégienne dite «Ældra Borgartingslag», § 12: «Les paysans choisiront les prêtres de leurs églises de districts et les auront à leur gré¹⁾»; mais les autres lois provinciales présentent des dispositions qui témoignent d'une étape ultérieure. En effet au XIIe siècle l'épiscopat fait des efforts pour ramener sous son autorité toutes les églises: «Notre évêque préposera désormais à toutes les églises les prêtres qu'il jugera dignes de remplir leur office²⁾»; et le texte suivant nous prouve qu'on cherchait un fondement historique à cette organisation d'une hiérarchie: «Il convient désormais que notre évêque ait la haute surveillance des églises, ainsi qu'Olaf le Saint l'a accordé à l'évêque Grimkel à l'assemblée de Mostrar, et comme il a été reconnu par la suite d'un commun accord³⁾».

Les lois suédoises nous laissent également entrevoir les divers stades du développement: privilèges incontestés des paysans, — influence de l'évêque en cas de conflit, — enfin droit de décision reconnu à l'évêque sur la présentation faite par les paroissiens.

Nous savons que des rois danois ont fondé des églises; mais nous ne savons pas combien de temps ils ont maintenu leurs relations avec elles. Intéressante est la conduite tenue par Valdemar Ier lors de l'élection épiscopale de Roskilde en 1158. Il mentionne son droit d'influence sur cette élection parce que ses ancêtres ont fondé l'église et lui ont fait des présents, et cependant il renonce à ce droit par égard pour l'indépendance de la hiérarchie ecclésiastique. — Mais au XIIe siècle les paysans firent valoir avec succès contre l'évêque leurs privilèges anciens, comme il ressort de la convention conclue entre évêque et paysans, qui porte le nom de «droit ecclésiastique scanien» (comp. le droit ecclésiastique séelandais): «Si une vacance se produit, les paysans nommeront un prêtre avec l'assentiment de l'évêque⁴⁾». Nous rencontrons depuis le XIIIe siècle les termes de «patronus» et de «jus patronatus».

Une coutume spéciale à l'Angleterre consistait à donner à la même église le double nom: «cristes cirice» (Église du Christ) — «ecclesia trinitatis». Tel est le cas non seulement pour la cathédrale de Canterbury, mais aussi pour certaines églises d'York, de Londres et de Norwich. Le lieu qui dans la chronique anglo-saxonne est appelé Tweaxneam, reçoit plus tard le nom de Christ Church; l'église s'appelle «ecclesia Christi de Twinham» [Registrum de Twinham. Cottonian Collection. Tiberius VI fol. 149]; mais le sceau des chanoines portait

¹⁾ «Nu skulu boendr ráða preste till herazkirkiu sinnar oc hava þæn er þeir vilja».

²⁾ «Biscop várr scal nu presta till kirkna allra setia, þá er hann veit at rettar tíðir kunna at veita monnum.»

³⁾ «Nu er þat þui nest, at biscop várr scal kirkium ráða sem Olafir hinn helgi iátte Grimkeli biscope á Mostrar þingi oc svá sem vér uurdum á satter síðan». (Æ. Gula. 15.)

⁴⁾ «Kirkja um lós warþer, böndær sculu mæþ biscops wilia præst til wæliæ.»

l'inscription «sigillum ecclesie trinitatis de Twinham». Aux XVe et XVIe siècles nous observons le même fait dans l'île de Man. Dans la région occidentale que fréquentaient les Scandinaves, ils rencontraient cette double dénomination «cristes cirice» et «ecclesia trinitatis». Sigtryg Silkeskæg¹⁾ et Reginald fondèrent des églises à Dublin et à Waterford en les dédiant à la manière anglaise, et le double nom fut transporté par les Scandinaves dans leur pays d'origine, en Norvège, en Suède et en Danemark. En Norvège certaines églises paroissiales ordinaires et toutes les cathédrales sauf celle d'Oslo, furent appelées dans la langue populaire «Krist Kirker», mais en latin «ecclesiæ trinitatis». Mais en Danemark et en Suède la double dénomination se présente sous la forme «Drottens Kirke», — «ecclesia trinitatis», bien que le nom de «Krist Kirke» ne semble pas avoir été inconnu en Danemark. Nous trouvons en Suède des églises avec double nom à Visby, à Söderköping et à Östra-Aros. Les exemples danois sont fournis par nos villes principales dans les anciens temps: les sources latines désignent les églises de Roskilde et d'Aarhus sous le nom de «ecclesiæ trinitatis» et mentionnent les vieilles paroisses de Slesvig, de Viborg et de Lund comme dédiées à la sainte Trinité. La tradition n'a pas conservé les noms danois des églises de Roskilde et d'Aarhus, mais les autres églises ont continué jusque très tard à s'appeler populairement «St. Drotten». Les Islandais appelaient suivant leur coutume l'église de Roskilde «Krist Kirke», mais nous ne devons tirer de là aucune conclusion sur la dénomination danoise. Cependant nous connaissons au XVe siècle une paroisse «du Christ» (Krist Sogn) près de Hjørring; nous pourrions signaler aussi l'inscription runique de l'église d'Österbrönderslev: «kirkja er kriste kændd . . . » et la lettre du roi Niels à l'église d'Odensée, laquelle est appelée «ecclesia Christi et S. Mariæ nec non beatorum martyrum Albani atque Canuti».

Si l'on veut étudier le système des pénitences et l'histoire du code pénal ecclésiastique en Danemark, on constate que nos sources sont rares, dispersées et hétérogènes: il est donc difficile de donner un exposé bien cohérent, mais cependant, grâce à l'analyse des quelques documents qui nous restent, nous pouvons apercevoir les grandes lignes de ce chapitre d'histoire ecclésiastique. Les premiers témoignages nous sont fournis par le langage. Le mot danois «Skrift» veut dire «poenitentia», et cette signification se conserve longtemps [Exemples tirés du code ecclésiastique scanien: «man gör lönlíkæ synd ok tækær þær fore skrift». — Ms. Arne Magnussen 418^{12mo} 67: «Oc er ther giffuet eet aars scriff til afflat»]. On trouve le verbe «skriftæ sik» avec la signification de «penitentiam agere» [Loi scanienne 13. 2. Cf. Lex Scaniae provincialis 124]; mais plus tard la signification de ce verbe passe peu à peu à celle de «confiteri», le substantif correspondant subit le même affaiblissement et nous voyons se produire des formations nouvelles comme «Skriptemaal» (confession), «Skriptefader» (confesseur). Il y a accord parfait avec l'usage linguistique des Norvégiens et des Suédois, et nous avons certainement ici un emprunt à l'anglo-saxon. — Mais d'une ressemblance dans la terminologie nous ne pouvons pas conclure à une ressemblance dans les pratiques; nous ne savons pas si dans les anciens temps le Danemark avait la pénitence publique suivant la coutume des églises du continent ou s'il connaissait seulement la pénitence secrète telle qu'elle se pratiquait dans l'Église anglo-saxonne; en revanche il est certain que le Danemark n'avait pas plus que l'Angleterre de tribunaux ecclésiastiques. Ceux-ci furent importés en Grande-Bretagne par les règlements de Guillaume le Conquérant et en Danemark sous le

¹⁾ «Sigtryg Barbe-de-soie».

règne de Canut le Saint, si toutefois nous pouvons nous appuyer sur une tradition que rapporte Saxo Grammaticus (p. 515). Auparavant les fautes contre la religion étaient soumises aux assemblées de justice et l'évêque prélevait l'amende fixée par le jugement des jurés; maintenant les causes religieuses étaient transportées devant le tribunal de l'évêque, le «synodus»; celui-ci s'est vraisemblablement développé sous l'influence du «Sendgericht» allemand; mais nous ne le connaissons avec une certaine précision qu'à partir du XIIe siècle par les lois ecclésiastiques. Cependant les lois ecclésiastiques de la Scanie et de l'île de Sée-land ne forment pas un code véritable comme le recueil des lois norvégiennes et suédoises; ce sont des conventions conclues entre l'évêque et les paysans sur certains points litigieux, les résultats de négociations entre les deux parties à l'époque où fut introduite la dime épiscopale, et c'est pourquoi on n'y trouve mentionné que ce qui concerne les questions débattues. On y signale une série de causes qui appartenaient à la juridiction de l'évêque; on se prémunit contre des empiètements possibles en se référant au vieux principe: une faute publique exige un châtement public, mais un péché secret veut une pénitence secrète; il est question d'amendes, mais la pénitence n'est mentionnée qu'une seule fois dans la loi ecclésiastique sélандаise; enfin il est dit quelques mots du système des preuves: c'est, en Danemark comme en Allemagne, le système national. Mais les «testes synodales» paraissent inconnus au Danemark, car ils sont signalés seulement au XIVe siècle, et de telle sorte que l'on comprend qu'ils constituent une nouveauté. C'est du commencement du XIIIe siècle que datent les plus anciens statuts synodaux que nous ait laissés l'Église danoise; ils portent le nom d'Andreas Sunesön et témoignent que la pénitence publique était une chose anciennement établie parmi nous, car les statuts ne sont pas une innovation, mais rentrent dans l'œuvre de réglementation et d'unification accomplie par Absalon et Andreas Sunesön [voir appendice I—III]. Les statuts traitent des fautes graves, telles que: homicide, inceste, mutilation, qui exigeaient une réparation publique. Ils indiquent le nombre des années de pénitence et des «carenæ», la nature de la pénitence, et aussi le temps pendant lequel le coupable demeurera hors de l'Église, — car la durée de l'exclusion ne coïncidait plus avec la période de la pénitence. Dans leurs traits généraux, les prescriptions d'Andreas Sunesön s'accordent avec les dispositions disciplinaires que l'Église édictait ordinairement et que nous connaissons par les décisions des conciles, par les pénitentiels et par les lettres des grands dignitaires ecclésiastiques; mais il y a cependant des éléments particuliers, et nous devons noter tout spécialement une concordance avec les documents suédois d'époque plus récente, qui ont été édités par M. J. Gummerus (Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens in der schwedischen Kirche des Mittelalters). L'usage de donner à la pénitence un caractère particulier suivant le jour où a été commise la faute, est un trait caractéristique de la pénalité religieuse des Danois et des Suédois; et parmi les dates-limites assignées à la pénitence, celle de la Saint-Michel est inconnue dans les autres pays, mais commune au Danemark, à la Suède, à la Norvège et à l'Islande. Nous connaissons en Angleterre deux exemples isolés de jeûne imposé au temps des récoltes, à la fin de l'été, et nous avons peut-être là des traces de l'origine du terme assigné en Scandinavie à la pénitence.

La pénitence secrète n'est pas mentionnée dans les statuts d'Andreas Sunesön; mais les indications pénitentielles provenant de l'évêché de Skara (Suède) et datant des XIVe et XVe siècles nous parlent tantôt «de penitentiis manifestis» et tantôt «de occultis penitentiis», et ces deux catégories comportent à peu près les mêmes prescriptions. Les règles de la pénitence

publique servaient de guide et d'étalon au prêtre lorsqu'il imposait une réparation secrète à son pénitent.

Au temps d'Andreas Sunesön le quatrième concile de Latran obligeait tout chrétien à se confesser au moins une fois l'an au prêtre de sa paroisse; mais c'est seulement au XVe siècle que des textes danois mentionnent des prescriptions relatives à une obligation pour tous de se confesser: il s'agit ici des statuts synodaux de l'évêque d'Aarhus Ulrik Stygge (1443); du reste ces statuts ne sont originaux ni pour le fond ni pour la forme. Comme les «Statuta Scarensia», ils se rattachent de très près aux constitutions de l'évêque de Paris Odon, et il est possible que cette concordance entre les prescriptions françaises et scandinaves au sujet de la confession témoignent des relations établies entre les deux églises au XIIIe siècle; mais nous ne devons pas oublier que la rédaction scandinave est très tardive et nous devons traiter avec beaucoup de précaution des règles de ce genre: elles ont fait des pérégrinations nombreuses et diverses, et nous ne savons pas quand ni par quel chemin elles sont parvenues en Scandinavie.

Le système des indulgences finit par supplanter l'ancienne institution de la pénitence; il commença par apporter un adoucissement à la longue et dure pénitence ecclésiastique. Il était toujours permis à l'évêque de modifier, d'adapter ou de réduire la punition suivant son appréciation personnelle sur le cas et la situation du pénitent, et les règlements d'Andreas Sunesön comportent à plusieurs reprises des réserves en ce sens; mais ce n'était pas encore là l'indulgence proprement dite. Celle-ci n'existe que quand l'adoucissement devient général, — sans qu'il soit tenu compte de la situation particulière du pénitent; et alors un exercice de dévotion ou une visite à une église déterminée rachètent d'une partie de la pénitence. Les évêques français firent les premières tentatives au XIe siècle; mais le pape créa un fort courant en attachant des indulgences au fait de prendre part à la croisade. En Danemark l'indulgence de croisade et les indulgences papales sont connues avant celles des évêques. Le tout premier exemple est précisément celui d'une indulgence de croisade. Le pape Alexandre III exhorte à une expédition contre les Esthoniens païens et promet aux participants qui, s'étant confessés, auront encouru une pénitence, la grâce ordinairement accordée à ceux qui partaient pour délivrer le tombeau du Christ, c'est-à-dire une année d'indulgence; mais à ceux qui tomberont au cours de la croisade, il promet une indulgence plénière au cas où ils auraient assumé une pénitence ecclésiastique (*Diplomatarium Suecanum*, n° 55). En vertu de la bulle d'Innocent III en date de 1213, les croisés et ceux qui payent les frais d'un remplaçant à la croisade, auront la rémission complète des péchés dont ils se seront repentis et qu'ils auront confessés; mais ceux qui fourniront une contribution à la guerre sainte obtiendront des indulgences «*juxta quantitatem subsidii et devotionis affectum*» (*Diplomatarium Suecanum*, n° 147). La croisade permettait d'obtenir le bienfait si précieux de l'indulgence plénière; mais plus fréquente et plus facile à gagner était l'indulgence partielle attachée aux églises et aux fondations pieuses. Nous en connaissons 5 exemples antérieurement à 1250; mais jusqu'en 1300 on en compte plus de 30. En 1197 Célestin III et en 1209 Innocent III accordèrent 40 jours d'indulgence pour avancer la construction de la cathédrale d'Aarhus. Le couvent d'Æbelholt reçoit 40 jours d'indulgence à l'occasion de la canonisation de l'abbé Vilhelm. En outre un compilateur du XVIIe siècle mentionne une indulgence consentie à l'église de Fraude en Fionie par le pape Grégoire IX, et, si ce renseignement est digne de foi, il serait fort intéressant, car ce serait la seule fois qu'antérieurement à 1300 une indulgence

ait été accordée en Danemark à une simple église de campagne. Le légat pontifical Guillaume de Sabina conféra en 1249 à l'hôpital de Lund 40 jours d'indulgence. Ce sont donc le pape et ses légats qui distribuent ces indulgences; mais après 1250 nous avons aussi des exemples d'indulgences épiscopales. Elles sont peu étendues et comportent 10, 20, 40 jours, tandis que les indulgences papales s'élèvent des 40 jours sus-mentionnés jusqu'à 100 jours, — jusqu'à 1 an et 40 jours en 1291: et encore ce dernier chiffre est il bien médiocre si on le compare à celui des indulgences qui s'abattirent comme une pluie bienfaisante sur nos pays au cours des siècles suivants.

Presque tous nos renseignements sur l'histoire du denier de St Pierre en Danemark sont tirés de Rome et proviennent du «Liber Censuum», où Cencius, qui fut pape sous le nom d'Honorius III, a dressé la liste des exigences de la papauté en matière de finances et de suprématie. Nous avons deux textes relatifs au Danemark: une lettre du pape Alexandre II à Svend Estridsön, et appel adressé aux évêques danois par Pascal II. Alexandre rappelle à Svend Estridsön d'envoyer le «census regni» que les prédécesseurs du roi avait l'habitude de payer à la sainte Église, et la lettre de Pascal contient un avertissement analogue aux évêques, dont les prédécesseurs, est-il dit, avaient introduit l'usage du paiement annuel du «census» (cf. Paul Fabre, le Liber Censuum, pp. 227, 354). Le fait que l'on invoque deux fois une coutume déjà ancienne et que l'on fait allusion aux prédécesseurs de Svend Estridsön, nous reporte au commencement du XIe siècle et aux rois communs au Danemark et à l'Angleterre. L'introduction du denier de Saint-Pierre appartient donc certainement à l'époque de l'union. La terminologie porte le même témoignage; en effet le nom de l'impôt est «Romskud», «Rommerschud» dans les textes postérieurs à la Réforme; les textes anciens sont muets; mais une désignation anglo-saxonne du tribut payé à Rome est précisément «romescot», «romgescot».

D'après le «Liber Censuum», chaque maison en Norvège et en Suède paye un denier; pour ce qui est du Danemark on cherche en vain une indication de ce genre, et nos sources indigènes plus récentes ne nous renseignent pas non plus sur le calcul et l'importance de cet impôt. — Sur la base du «Romskud» la papauté a fondé ses prétentions à la domination sur le Danemark. La lettre à Svend Estridsön signalée plus haut semble obscure, mais si l'on fait attention à la place de ce fragment dans le Liber Censuum, on comprend ce qui se cache sous ses termes vagues: en effet le fragment en question est inséré côte à côte avec des lettres dont le but est d'établir la suprématie du Saint-Siège sur des royaumes comme ceux d'Angleterre et de Hongrie. Cette prétention ne s'est jamais manifestée dans un appel direct au Danemark, mais bien dans des appels adressés à nos voisins du Nord et du Sud à des époques où le Danemark se trouvait dans une situation difficile.

Le développement liturgique des églises danoises est conditionné par la situation variable de ces églises au cours des siècles. On observe des caractères individuels, dus à des traditions qui remontent à la fondation de l'église; on entrevoit des emprunts à d'autres régions ou des transformations locales qui se rattachent aux cultes populaires; le particularisme est contrarié par des efforts vers l'unification; bien qu'il y ait eu une conformité générale et que l'Église soit partout semblable à elle-même dans ses traits essentiels, chaque pays et chaque paroisse suivait dans une large mesure ses coutumes particulières. C'est

seulement à l'époque de la contre-réforme que Rome poursuivra l'unification d'une manière conséquente.

Une analyse des documents indigènes nous fera connaître les conditions de développement de notre église. Nous divisons en quatre groupes les documents laissés par l'ancien moyen âge: 1°) les rituels; 2°) les règlements et instructions; 3°) les remarques éparses dans les légendes et dans les annales; 4°) les monuments figurés. Dans le premier groupe nous trouvons: l'office de la fête de Saint-Canut, les listes de péricopes dans les évangélistes de Dalby et de Horne, les morceaux de lecture pour vigiles dans «le Liber daticus» de Lund et trois séquences dans le même livre, enfin quelques petites prières dans le psautier des Sunesön. Il faut y joindre quelques fragments de la Bibliothèque Royale de Copenhague, provenant de livres de comptes féodaux ou détachés de reliures. Au second groupe appartiennent les remarquables «*Consuetudines canonicæ*» contenues dans le *Necrologium Lundense* et quelques notes succinctes dans le calendrier du Codex theol. lat. 149 fol. à la Bibliothèque Royale de Berlin. Les récits historiques peuvent de temps à autre fournir des renseignements sur les rites du service divin par telle ou telle expression employée au cours de la narration, en citant un fragment de rituel, un hymne ou une séquence. On trouve des matériaux de ce genre dans les légendes et les annales du XIIIe siècle, mais rien de bien précieux. Les monuments figurés de l'époque peuvent fournir des témoignages dans une enquête sur les particularités de la liturgie. Mais l'art roman du Danemark est de fort peu de secours à ce point de vue, tandis que les fresques murales du moyen âge postérieur nous donnent çà et là des représentations de scènes religieuses, telles que le baptême et la bénédiction nuptiale. D'une façon générale il sera nécessaire de faire intervenir les monuments du bas moyen âge, — manuscrits et même imprimés. Pour ce qui est des missels, bréviaires, manuels imprimés immédiatement avant la Réforme, on pourra consulter les deux ouvrages suivants: C. Bruun, *Aarsberetninger og Meddelelser fra det store Kgl. Bibliotek I*, et: H. O. Lange, *Analecta Bibliographica*. Les rituels manuscrits ont eu une destinée malheureuse: d'abord ils furent pourchassés par les ecclésiastiques qui voulaient faire œuvre d'épuration et d'unification, et bientôt arriva la Réforme. Des notes que nous rencontrons accidentellement dans des testaments ou dans des inventaires au sujet de missels, de livres de prières, de livres d'heures, d'ordinaires, etc. nous donnent une idée de l'abondance des matériaux maintenant perdus pour nous; et nous nous rendons compte également de l'étendue de la destruction en consultant les fragments conservés par la Bibliothèque Royale de Copenhague: ce sont des missels, des graduels, des textes bibliques, des manuels et des calendriers formant un mélange bigarré, et dans un état déplorable. Ces fragments sont les seuls restes des nombreuses générations de livres liturgiques qui ont précédé les livres imprimés et autorisés par les évêques; on pourrait peut-être, en les rassemblant et en les comparant, mieux comprendre l'étendue de la réforme liturgique qui a eu lieu immédiatement avant la grande Réforme.

Le plus ancien exposé de la liturgie du service divin en Danemark se trouve dans les «*Consuetudines canonicæ*» du «*Necrologium Lundense*». Ce texte a sa source dans les constitutions de Marbach, dont l'essentiel est fidèlement reproduit, mais avec de fortes réductions; le rituel est également le même, dans les cas où le texte scandinave nous l'indique. Mais l'auteur des constitutions de Marbach a utilisé les règlements de Cluny ou l'un des trois exposés connus des coutumes de ce couvent illustre; en effet les ressemblances textuelles sont si grandes sur beaucoup de points qu'il faut admettre un rapport de filiation. En cer-

tains endroits le manuscrit utilisé par le P. Martène (*De antiquis ecclesiae ritibus* III 843) présente des lacunes; et nous observons alors une parenté entre le document de Lund et les traditions de Cluny notées par Udalricus, par Bernard et par Guillaume. Nous remarquerons par exemple que la cathédrale de Lund suivait l'usage particulier des Cluniciens en ce qui concerne l'«ablutio digitorum» et l'«ablutio calicis». L'ancien courant civilisateur qui parti de France atteignit le Nord scandinave après avoir passé par l'Allemagne, nous apporta le rituel du monastère de Cluny; mais quelques séquences du XIIIe siècle témoignent de relations nouvelles et directes avec la France. La chronique séelandaise (*Scriptores rerum Danicarum* II 618) signale en l'honneur de Saint Martin la séquence «Pacem leproso dans viro», laquelle se trouve dans le «*Breviarium Trecense*» de 1509. Des trois séquences qu'on lit sur des feuilles ajoutées au *Liber daticus* de Lund, celle qui commence par «Lux jocunda, lux insignis» a été composée par Adam de Saint Victor; une autre, «Ab arce siderea», se trouve d'abord et le plus souvent dans des missels et graduels français.

Les autres souvenirs laissés par l'ancien moyen âge sont de telle nature qu'on ne peut guère s'en servir avec profit. Mais il serait possible d'utiliser les livres liturgiques imprimés à la veille de la Réforme de façon à en tirer des conclusions sur la liturgie des périodes plus anciennes. Le professeur J. Freisen, de Paderborn, a cru pouvoir expliquer la ressemblance des manuels nordiques avec les livres français et anglais en y voyant un souvenir de la mission anglo-saxonne des environs de l'an 1000. M. Freisen a réimprimé les manuels scandinaves conservés, provenant de Roskilde, de Slesvig, de Linköping, de Skara et d'Åbo, de sorte que nous pouvons facilement les embrasser d'un seul coup d'œil; il est clair, comme l'ont montré les travaux de M. Freisen, que les manuels scandinaves forment un groupe à part, dont les représentants concordent dans les traits essentiels, bien qu'il y ait quelques divergences de détail; et il résulte également des recherches de l'auteur qu'il existe une ressemblance remarquable entre la liturgie des pays scandinaves et celle des régions occidentales de l'Europe. Ainsi, dans la tradition suédoise et danoise, il est d'usage que le prêtre, immédiatement avant l'introduction de l'enfant dans l'église, fasse sur sa main le signe de croix en disant: «Trado tibi signaculum sancte crucis in manu, ut te signes et a te aduersas insidias repellas et vivas cum Christo in secula seculorum. Amen». Or ces rites se retrouvent dans les manuels de York et de Sarum, qui datent de la fin du moyen âge, et dans «*Red book of Derby*» anglo-saxon; mais aucun autre manuel anglo-saxon ni anglo-normand ne mentionne cette coutume. Elle apparaît dans la tradition française, mais manque dans tous les manuels allemands. — Les mots de l'introduction, d'après le rite danois, sont: «Ingrederi in templum Dei ut habeas vitam aeternam et vivas cum Christo»; ce texte est aussi celui de York et de Sarum, tandis que le texte allemand, sauf une exception isolée, est: «Dominus custodiat introitum tuum et exitum tuum ex hox nunc et usque in seculum». — Les manuels scandinaves ont, comme les livres français et anglais, conservé l'ancienne coutume d'après laquelle le prêtre tend à l'enfant un cierge avec ces mots: «Accipe lampadem . . .». Ce trait est le plus souvent omis dans les manuels allemands. — Le rite de la bénédiction nuptiale nous révèle également une ressemblance avec la tradition française et anglaise. Le fiancé et la fiancée se tiennent devant la porte de l'église, où le prêtre bénit l'anneau et enseigne à l'époux à le placer sur les doigts de l'épousée: d'abord au pouce, puis à l'index, enfin au médius, avec ces mots: «In nomine patris et filii et spiritus sancti». L'époux ajoute alors, suivant le rite français et anglais: «De isto anulo te sponso et de isto auro te honoro et de ista dote te doto».

Ces paroles ne se retrouvent pas dans les manuels scandinaves édités par M. Freisen, mais ils se lisent dans un rituel de mariage que nous avons conservé à l'état fragmentaire dans «Pontificale Lundense» (cf. appendice V). Après que l'anneau a été béni en dehors du portail de l'église, les nouveaux époux sont introduits dans la nef, où l'on célèbre la messe et où le fiancé et la fiancée agenouillés reçoivent la bénédiction. Les manuels de Linköping et d'Åbo mentionnent le pallium sous lequel le couple s'agenouille, et le même rite est signalé dans plusieurs textes anglais et français. Les manuels, — du reste très laconiques, — de l'Allemagne ont un tout autre caractère. — Cependant je ne puis souscrire aux conclusions du professeur Freisen, car les manuels scandinaves présentent aussi souvent des concordances avec les rites français qu'avec les rites anglais, et les rapports entre le développement liturgique de l'un et de l'autre côté de la Manche n'ont pas encore été suffisamment étudiés. Il n'y a dans les manuels scandinaves aucun trait qui puisse s'expliquer seulement par un emprunt à l'Église anglo-saxonne, et en ce qui concerne la date de la transmission des rites de l'Occident aux pays du Nord, nous devons nous rappeler les relations des ecclésiastiques danois avec les Églises française et anglo-normande aux XIIe et XIIIe siècles, leur œuvre de réformation et en particulier les efforts de l'archevêque Absalon vers une unification. L'hypothèse d'une influence française au cours du développement liturgique danois est appuyée par l'examen du «Pontificale Lundense» (Codex Uppsalensis C 441); on chercherait en vain dans ce manuscrit de la fin du moyen âge un rite spécialement anglo-saxon, tandis que les rubriques et les termes du rituel concordent souvent jusque dans le détail avec le contenu des livres pontificaux français.

Les souvenirs laissés par le culte des saints en Danemark sont: les inscriptions runiques du Xe au XIIIe siècle, l'art religieux, les dédicaces des églises, l'onomastique danoise, et ce que nous avons conservé en fait de vies de saints, de martyrologes et de calendriers; enfin les renseignements assez rares que nous fournissent sur ce sujet les textes historiques.

L'interprétation des représentations de l'art roman, sculptures ou fresques, présente souvent des difficultés, tantôt parce que les figures sont d'exécution trop grossière, tantôt parce que notre connaissance des légendes du haut moyen âge est trop incomplète; mais nous reconnaissons facilement la Vierge, Saint Michel luttant contre le dragon, les apôtres, Saint Olaf avec sa hache, enfin Saint Nicolas, dont la légende est représentée par une suite d'images dans l'église d'Aal en Jutland.

Les saints qui au moyen âge sont de préférence choisis comme patrons de nos églises sont: Notre-Dame, Saint Michel, Saint Jean-Baptiste, les apôtres Pierre, Jean l'Évangéliste, Jacques, André; il faut y joindre Saint Clément, Saint Laurent, Saint Nicolas, Saint Martin, Saint Botulf et Saint Olaf.

Quant à l'onomastique danoise, elle nous est connue par les documents et par les obituaires. Dans les plus anciens temps on maintient les vieux noms scandinaves et on choisit rarement les nouveaux noms de saints; mais avec le temps les noms chrétiens prennent le dessus, et ce sont précisément ceux qui sont demeuré à travers les siècles les plus communs en Danemark: Hans, Peter, Jakob, Anders, Morten, Lars, Niels, Margrete, Karen, etc. Ce changement de noms apparaît très clairement dans les grandes familles que nous pouvons suivre de génération en génération, par exemple dans la célèbre famille de Skjalm Hvide.

On a conservé très peu de chose de la littérature légendaire, et la partie de cette litté-

rature qui a de l'importance pour notre sujet ne nous est parvenue que dans un état fragmentaire, sous la forme de feuillets détachés qui après la Réforme ont servi de couverture à des registres de comptes féodaux. Parmi les fragments qui appartiennent à l'ancien moyen âge, nous ne trouvons aucune vie de saint allemande, mais deux vies anglaises, savoir une feuille de la vie de Saint Cuthbert par Bède le Vénérable et quelques pages de deux manuscrits différents des «*Miracula St. Thomae auctore Benedicto*», et plusieurs portions de vies de saints françaises provenant de Vitskøl et de Scanie et témoignant de l'influence française qui pénétra en Danemark avec les Cisterciens et les Prémontrés.

Le temps ne nous a conservé que deux martyrologes complets: un martyrologe du XIIe siècle dans le «*Liber daticus*» de la cathédrale de Lund, et le martyrologe de Ribe, écrit à la fin du XIIIe siècle; ils diffèrent par leurs sources, en ce sens que le manuscrit de Lund repose sur la compilation d'Ado et le livre de Ribe sur le martyrologe d'Usuardus. Le martyrologe de Ribe est de construction fort simple. A la partie fondamentale on a rattaché des notes sur des saints anglo-saxons, et çà et là des noms de saints danois ont été ajoutés comme dernier élément. Mais les noms anglo-saxons: St. Swithun (¹/₇, ¹⁵/₇, ³⁰/₁₀), Byrinus (⁴/₉, ³/₁₂), Ælfege (¹²/₉), Byrnstan (⁴/₁₁), Frithestan (¹⁰/₉), Æthelwold (¹⁰/₉, ²/₈) nous ramènent à Winchester et les notes inscrites au 9 janvier et au 8 juillet sur St. Jodocus et St. Grimbald nous transportent dans les murs de New Minster. — Le martyrologe de Lund dénote avant tout l'influence de l'Allemagne, dont les saints les plus récemment canonisés ont été admis; mais y on suppose, — par de nombreux intermédiaires, — une liaison avec l'Irlande, où était en usage la reproduction résumée du texte d'Ado; et il y a une concordance remarquable, — jusque dans des fautes et des contre-sens, — entre le martyrologe de Lund et le «*Book of obits and martyrology of the Cathedral Church of the holy Trinity, Dublin*».

Deux calendriers de Lund témoignent de relations avec l'Allemagne, savoir le calendrier compris dans le *Necrologium Lundense*, qui nomme St Maurice comme saint protecteur, et le calendrier du «*Liber S. Marie de Colbaz*» (Cod. lat. theol. 149 fol. Berlin Bibl. Royale): il a été sans doute écrit à Lund au milieu du XIIe siècle et il compte parmi les grandes fêtes le jour de St Canut, celui de St Olaf et celui de St Botulf; mais sa source doit être cherchée dans l'Allemagne du Sud, et on y trouve des traces des influences diverses qui se disputent cette région. Les saints du martyrologe romain y sont cités; mais particulièrement intéressants sont les saints connus par la liturgie ambrosienne, puis des noms gaulois, francs, anglo-saxons, et enfin des saints locaux provenant de l'Allemagne du Sud, de la Bavière, et — si l'on marque les frontières avec précision, — du diocèse de Freising. Le caractère de ce calendrier nous conduit à l'hypothèse suivante: on a employé pour sa confection un calendrier que l'archevêque Eskil avait rapporté de son séjour d'études à Hildesheim ou qui était parvenu à Lund grâce à des relations nouées par Eskil. Qu'un livre provenant de Hildesheim présente des traits caractéristiques de l'Allemagne du Sud, le fait n'est pas pour nous étonner, car Saint Godehard était né en Bavière, et par son intermédiaire des liens étroits rattachaient Hildesheim à l'Allemagne méridionale. — D'autres calendriers datant du XIIIe siècle prouvent des relations avec les pays occidentaux. Le calendrier de l'obituaire de Næstved (*Ex donacione variorum* 52. fol. Bibl. de l'Université de Copenhague) contient beaucoup de noms de saints des Pays-Bas et de la France du Nord, tandis que les calendriers du psautier Thott 143 fol. Bibl. Roy. de Copenhague et du psautier des Sunesön (*Egerton ms. 2652 British Mus.*) présentent des caractères anglo-normands.

Parmi les saints, il semble que Saint Michel ait occupé, à côté de la Sainte Vierge, la place d'honneur dans les cœurs des Scandinaves. On lit sur les pierres runiques des inscriptions comme celles-ci: «Que le Dieu bon et Saint Michel aident ton âme!» «Que Christ et Saint Michel conduisent les âmes d'Ödbjörn et de Gunnild vers la lumière et vers le Paradis!» Et le témoignage des inscriptions runiques est confirmé par le récit que font les sagas de la première évangélisation: Saint Michel y est nommé à plusieurs reprises (Y. Olufssaga chap. 216, Kristnisaga chap. 7, Njalssaga chap. 101); il est confirmé également par le témoignage de l'art: en effet les représentations figurées du grand archange sont fréquentes. Or dans les pays où se répandaient les Scandinaves au temps des Vikings et d'où nous arrivaient les prédicateurs, Saint Michel était tenu en grand honneur et jouissait d'une grande popularité. Ce saint vient de l'Orient, et sa physionomie se constitua dans les pays méditerranéens. Il débarqua avec les Grecs dans l'Italie du Sud, et sur le Mons Garganus s'éleva une église de Saint Michel qui devint un lieu de pèlerinage célèbre; le culte de cet archange, qui se propage bientôt dans l'Europe occidentale, est en relation évidente avec le sanctuaire de l'Italie méridionale (Pertz, Script. II 284. IV 79. VI 329); et de même les sanctuaires de Saint Michel, répandus dans des régions diverses, étaient souvent construits dans des grottes ou au sommet de montagnes ou de collines. Dans le pays de Galles il semble bien que les plus anciennes églises qui aient porté des noms de saints aient été consacrées à Saint Michel. L'Angleterre a également beaucoup d'églises dédiées à lui, et les sermons, vies de saints, livres de piété anglo-saxons nomment l'archange et l'invoquent comme conducteur des âmes. — En Allemagne le culte de Saint Michel était ancien; lorsque Boniface prêcha le christianisme en Allemagne il éleva des églises tantôt en l'honneur de St Michel, tantôt en l'honneur de St Pierre, et dans l'imagination du peuple allemand l'archange fut l'héritier des anciens dieux. Dans ces conditions le culte de Saint Michel en Danemark ne saurait nous aider à fournir une réponse à notre question essentielle: «Quelles influences étrangères se sont-elles exercées sur la primitive Église danoise?» — Mais d'autres saints portent certainement la marque de l'Église anglo-saxonne. Notre récit le plus ancien, la «Passio S. Canuti», nous parle des reliques de Saint Alban conservées dans l'église de Saint Alban à Odensée; Ælnoth mentionne les reliques d'Oswald et d'Alban comme se trouvant sur l'autel de la même église d'Odensée, et le culte de Botulf en Danemark prouve d'une façon remarquable que la colonisation en Angleterre, dans le «Danelagen» a eu de l'importance pour le développement ancien de notre Église; car Saint Botulf était indigène de l'Estanglie, et les églises qui portaient son nom se trouvent précisément dans les régions fréquentées par les Danois (Londres, Lincolnshire, Northamptonshire, Cambridgeshire, Norfolk, Suffolk, Essex, Sussex). Toute une série d'anciennes églises paroissiales du Danemark étaient dédiées à ce saint anglo-saxon (Viborg, Lund, Roskilde, Aalborg, Bolsker), et dans tous nos calendriers le 17 juin, jour de Saint Botulf, est noté comme une grande fête. — Parmi les saints de la période ancienne il faut citer encore le norvégien Olaf, dont le culte important en Danemark et en Suède témoigne de relations étroites et constantes entre les trois peuples scandinaves.

Les croisades amenèrent une émigration de saints orientaux dans l'Europe occidentale et dans le Nord: citons les saintes Catherine, Barbe, Marie-Madeleine, les saints Nicolas et Georges. On peut suivre dans les grandes lignes leurs voyages à l'aide des calendriers, martyrologes, sacramentaires et autres écrits du même genre, à l'aide des documents anglo-saxons et anglo-normands conservés au British Museum, et des documents français rassemblés par

M. Léopold Delisle dans son «Mémoire sur d'anciens sacramentaires»; on peut même suivre les progrès des nouveaux saints en consultant les documents relativement récents de provenance danoise. Au milieu du XIe siècle Saint Nicolas est cité dans les pays de l'Ouest: tantôt on le choisit comme patron d'une église, tantôt on l'invoque dans des prières. En 1098 Erik Ejegod ramène de Bari des reliques de ce saint, et peu d'années après le roi Eystein fait bâtir l'église St Nicolas à Nidaros. Le jour de Saint Georges est noté il est vrai dans des calendriers et martyrologes anciens; mais ce n'était au début qu'un saint entre beaucoup d'autres. Vinrent ensuite des nouvelles d'Orient rapportant les exploits des croisés devant Antioche, où Saint Georges les secourut. Il devint alors le saint préféré des hommes de guerre, de merveilleux récits orientaux compliquèrent sa légende au point que le noyau primitif devint à peine visible. Les croisades donnèrent l'essor à l'imagination et au sentiment. Le Danemark est entraîné dans ce mouvement; et celui-ci se manifeste non seulement par l'adoption d'éléments étrangers, mais aussi par une forte tendance à choisir des saints parmi nos compatriotes: le roi Canut et le duc Canut, Erik Plovpenning, Thöger et Niels, Keld et Saint Anders, ainsi que Sainte Marguerite de Séeland.

La langue ecclésiastique danoise contient des éléments de nature diverse et par son abondance bigarrée témoigne d'une manière frappante des conditions de développement de notre Église. L'influence anglo-saxonne se reconnaît dans des termes comme «rökælsæ» (encens), «guþfaþur» (compère), «guþmoþur» (commère), «biskopsdom» (diocèse), «ærkibiskup» (archevêque), «hælæghdom» (reliques), «kristindom» (christianisme), «scrift» (pénitence), ainsi que dans les mots «calck» (calice) et «dysck» (patène), qui ne se trouvent pas conservés dans les plus anciens monuments de notre langue. Les mots «kalk» et «disk» ont été de bonne heure transportés dans la langue profane en Scandinavie; mais leur emploi dans la langue ecclésiastique semble bien provenir directement de l'anglais, sans l'intermédiaire du langage courant; car «disc» dans le sens de «huseldisc» constitue un emploi spécialement anglo-saxon, de même que l'étroite liaison des deux termes «calix 7 disc» (cf. le Testament d'Alfwold dans Crawford Charters. Anecdota Oxoniensia 1895, p. 23); or le mot «disk» est précisément employé avec le même sens dans la terminologie danoise et suédoise, et ces deux langues connaissent également la combinaison «Kalk og Disk», bien que les exemples en soient de date tardive. Nous nous trouvons maintenant en présence de cette question: dans quelle mesure convient-il de faire intervenir dans nos recherches des mots comme: «kyndelmösse» (chandeleur), «hellia thorsdaw» (jeudi saint), «lange fredaw» (vendredi saint), «lûthebiscop» (évêque suffragant), «houdlyneth», «hanlyneth» et «cantercapæ»? Leur introduction pourrait être due à une influence littéraire venue de Suède vers la fin du moyen âge; mais il est peu croyable que des mots danois solidement implantés chez nous aient été évincés de la sorte et par suite d'une influence aussi tardive. Dans l'ancien danois «cors» (croix) nous retrouvons l'ancien irlandais «cros», du latin «crux». Viennent incontestablement du Sud des mots comme «almusæ» (aumône), «hærræ» (seigneur), «top» (baptême), «dopæ» (baptiser), «vighæ» (consacrer), «nathi» (grâce), «pingiz» (pentecôte). «Almusæ» est la plus ancienne forme que nous connaissions en danois: c'est le vieux saxon «alamosna», «almosa»; mais dans des textes plus récents apparaissent les formes «almes», «almysse», sous l'influence évidente du moyen-bas-allemand. De la période d'influence du moyen-haut-allemand datent les mots «spital» (hôpital), «jærthægn» (miracle), «prouæst» (doyen), «lekman» (laïque), «cryciuku».

Certaines doubles formes nous montrent comment se croisaient les influences venues du Sud et de l'Ouest. En Danemark on écrivait à la fois «mæsse» et «misse»: la première forme, commune au pays scandinaves, était empruntée à l'Angleterre, et la seconde porte certainement l'empreinte du moyen-bas-allemand. Nous connaissons même le mot «abbé» sous trois aspects différents: «abbot», «abbat», «abbet», sans doute suivant que le prototype a été anglo-saxon, ancien-haut-allemand, moyen-bas-allemand. Cependant cette théorie doit être exprimée avec des réserves, car il se peut que des formes comme «missæ» et «abbat» soient dues à l'action du latin. Il ne faudrait pas faire trop peu de cas de l'influence directe du latin d'église. Grâce aux écoles et au service divin, le latin était devenu pour les missionnaires une autre langue maternelle, et cet idiome ecclésiastique, ancien, bien fixé, précis, devait faire sentir sa puissance lorsqu'il s'agissait d'exprimer des notions chrétiennes dans une langue qui manquait de mots pour tout un monde d'idées nouvelles; des termes comme «signæ» (bénir), «primsignæ» (faire le signe de la croix sur un cathécumène; prima signatio), «font» (fonts baptismaux) sont certainement des emprunts directs faits au latin.

